

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİMDALI

ÇARLIK RUSYA’SINDA GÜNEY KAFKASYA İSLAM İDARESİNİN
KURULUŞU VE TEŞKİLATLANMASI

DOKTORA

Yıldırım OKATAN

MART-2023
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANABİLİMDALI

**ÇARLIK RUSYA’SINDA GÜNEY KAFKASYA İSLAM İDARESİNİN
KURULUŞU VE TEŞKİLATLANMASI**

**ESTABLISHMENT AND ORGANIZATION OF THE SOUTHERN CAUCASUS
ISLAMIC ADMINISTRATION IN TSARIST RUSSIA**

DOKTORA

Yıldırım OKATAN

**MART-2023
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANABİLİMDALI

**ÇARLIK RUSYA’SINDA GÜNEY KAFKASYA İSLAM İDARESİNİN
KURULUŞU VE TEŞKİLATLANMASI**

**ESTABLISHMENT AND ORGANIZATION OF THE SOUTHERN CAUCASUS
ISLAMIC ADMINISTRATION IN TSARIST RUSSIA**

DOKTORA

Yıldırım OKATAN

Danışman: Doç. Dr. Kemal SAYLAN

**MART-2023
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Doktora Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Çarlık Rusya’ında Güney Kafkasya İslam İdaresinin Kuruluşu ve Teşkilatlanması**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğum intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

22/03/2023

Yıldırım OKATAN

TEŞEKKÜR

Yapmış olduğum bu çalışmanın oluşturulmasının her aşamasında gerek Tiflis'te bulunan Gürcistan Devlet Arşivlerinde gerekse de Gürcistan Ulusal Parlamento Kütüphanesinde yapmış olduğum Literatür taramasında ve metinlerin çevirisinde gece gündüz demeden desteğini esirgemeyen T.C Tiflis Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği görevlisi Dr. Abdullah OSMANOĞLU'na, Rusça öğrenmem konusunda her zaman destek olan ve mesai mefhumu gözetmeksizin her daim yanımda olan Rusça öğretmenim Ceylan İSKENDEROVA'ya, konunun tespitinden itibaren bütün aşamalarında değerli zamanını ayırarak yol gösterici tavırlarıyla yardımcı olan ve kendisiyle çalışmaktan büyük zevk duyduğum danışman hocam Doç. Dr. Kemal SAYLAN'a, değerli eleştirileri ile çalışmamın bilimsel temeller ışığında şekillenmesine yardımcı olan tez savunmasında bulunan değerli hocalarım, Dr. Öğretim Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU, Prof.Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA, Prof. Dr. Ekrem CENGİZ ve Prof. Dr. Bayram NAZIR'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Bütün hayatım boyunca bana destek olan annem Nuriye OKATAN ve babam Mehmet OKATAN'a en kalbi duygularıyla şükranlarımı ifade ediyorum. Elbette bu çalışmamı sonlandırmamda tüm benliğiyle beni destekleyen, motive edici yönlendirmeleriyle her daim yanımda olan hayat arkadaşım değerli eşim Dr.Burcu SAYIN OKATAN'a minnettarım.

Yıldırım OKATAN
GÜMÜŞHANE – 2023

ÖZET

18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya’da çıkan isyanlarda Müslüman din önderleri önemli rol oynamışlardır. Çarlık yönetimi tarafından bu durum devlet güvenliği açısından büyük bir tehdit olarak görülmekte ve acilen çözüme kavuşturulması gereken bir sorun halini almıştır. Çarlık tarafından kurulmasına imkân tanınacak bir din işleri idaresi ile hem Müslüman din görevlileri ve müesseselerin varlığı resmiyet kazanacak hem de dini önderlerin faaliyetleri denetim altına alınmış olacaktır.

Bu çalışmada Güney Kafkasya’da yaşayan Müslümanlar üzerinde denetim ve kontrolü sağlayacak otoriteye bağlı bir dini idare oluşturulması amacıyla 5 Nisan 1872 tarihli nizamname ile Tiflis merkezli olarak Çarlık Rusya’sında kurulan Güney Kafkasya İslam İdaresi ele alınmıştır. Güney Kafkasya İslam İdaresi 1917 Devrimine kadar faaliyet göstermiştir. Söz konusu idarenin faaliyet yürütmüş olduğu 45 yıllık süre içerisinde, idari yapısı ve oluşumu, görevlilerin atanması görevden alınması ve tayinleri, görevlilerin yargılanması, idareye bağlı okulların sorumlulukları gibi konular detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dini idare, Güney Kafkasya, Müslüman, Rusya, Tiflis

SUMMARY

Muslim religious leaders have played an important role in Russian uprisings since the second half of the 18th century. The Tsarist administration saw this situation as a major threat to state security that needed to be addressed. With a religious affairs administration established immediately, with Tsarist approval for the establishment of a religious affairs administration, the existence of Muslim religious officials and institutions would become official, and religious leaders' activities would be controlled.

This study focuses on the Southern Caucasus Islamic Administration, which was centrally established in Tbilisi, Tsarist Russia, with the regulation dated April 5, 1872, in order to establish a powerful religious administration that would provide control and control over the Muslims living in the South Caucasus. Up until the 1917 Revolution, the South Caucasus Islamic Administration was still in activity during the 45 years that the aforementioned administration has been in operation; numerous issues have been thoroughly examined, including its administrative structure and formation, the appointment, dismissal, and reappointment of officials, officials' trials and the responsibilities of schools affiliated with the administration.

Keywords: Religious administration, South Caucasus, Muslim, Russia, Tbilisi

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLolar DİZİNİ	XI
EKLER DİZİNİ.....	XII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	XIII
1. GİRİŞ	1
2. GÜNEY KAFKASYA İSLAM İDARESİNİN KURULUŞU VE TEŞKİLATLANMASI.....	15
2.1. 1863 Tarihli Güney Kafkasya Sünni Müftülüğü Yönetimi Hakkında Hazırlanan Taslak Metin.....	18
2.2. 1869 Tarihli Güney Kafkasya İslam İdaresi Taslak Metni	21
2.3. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Kuruluş Nizamnamesi.....	24
2.3.1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Oluşumu ve Yapısı.....	25
2.3.2. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Görevlilerinin Atanması, Görevden Alınması ve Tayinleri	26
2.3.3. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Görevlilerinin Hakları ve Yargılanmaları.....	27
2.3.4. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Eğitim İdaresinin Sorumlulukları.....	28
2.3.5. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Kadılarının Görevleri	29
2.3.6. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı İl Meclislerinin Yetki ve Sorumlulukları	31
2.3.7. Şeyhülislamın Görev ve Yetkileri.....	32
2.3.8. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Dini Okulları	33
2.3.9. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Mal Varlığının Yönetimi.....	34
2.3.10. Güney Kafkasya İslam İdaresinde Görev Yapan Şeyhülislamlar	35
2.4. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Kuruluş Nizamnamesi.....	36
2.4.1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Oluşumu ve Yapısı.....	36

2.4.2. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Görevlilerinin Atanması, Görevden Alınması ve Tayinleri	37
2.4.3. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Görevlilerinin Hakları ve Yargılanmaları.....	39
2.4.4. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Eğitim İdaresinin Sorumlulukları.....	40
2.4.5. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Kadılarının Görevleri	41
2.4.6. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü İl Meclisleri	43
2.4.7. Müftünün Görev ve Yetkileri.....	44
2.4.8. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Dini Okulları	45
2.4.9. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Mal Varlığının Yönetimi.....	46
2.4.10. Güney Kafkasya İslam İdaresinde Görev Yapan Müftüler.....	46
2.5. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamı ve Sünni Müftülüklerinin Açılış Töreni.....	48
2.6. Güney Kafkasya İslam İdaresinde Görev Alabilmek İçin Yapılan Sınav Hakkında Talimat.....	49
2.7. Güney Kafkasya Müftüsü Hüseyin Efendi Gaibov Tarafından 1892 yılında Sünni Müslümanlara Verilen Talimatlar	51
2.7.1. Yetkililere İtaat (Ulu'l Emr)	52
2.7.2. Din Adamlarının Görevleri	53
2.7.3. Yabancı Devletlerin Din Adamları İle İlişkileri.....	54
2.7.4. Göç	54
2.7.5. İnsanın Vatanına Karşı Görevleri.....	56
2.7.6. Çara ve Ailesine Yapılacak Dua	56
2.8. Güney Kafkasya Şeyhülislamı Ahund Ahmet Hüseyin Zâde Efendi Tarafından Şii Müslümanlara Verilen Talimatlar	57
2.9. Güney Kafkasya İslam İdaresinin Müritçilik Faaliyetleri ile Mücadelesi	63
3. 1900'LÜ YILLARIN BAŞINDA GÜNEY KAFKASYA İSLAM İDARESİ NİZAMNAMESİNE YÖNELİK YAPILMASI PLANLANAN DÜZENLEMELER	66
3.1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Nizamnamesinin Yeniden Düzenlenmesine Dair 1910 Tarihli Kanun Taslağı	69
3.1.1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Görevlilerinin Yönetimi	70
3.1.2. Güney Kafkasya İslam İdaresi Görevlilerinin Genel Hak ve Menfaatleri.....	70
3.1.3. Güney Kafkasya İslam İdaresi Çalışanlarının Genel Görevleri.....	71
3.1.4. Güney Kafkasya İslam İdaresi Görevlilerinin Yargılanmaları	72

3.1.5. Güney Kafkasya İslam İdaresi Mahalle Din Görevlileri.....	72
3.1.6. Güney Kafkasya İslam İdaresi İlçe Meclisleri ve Kadılar	73
3.1.7. Güney Kafkasya İslam İdaresi İl Meclisleri.....	74
3.1.8. Müftü ve Şeyhülislam	76
3.1.9. Güney Kafkasya İslam İdaresi	76
3.2. 1872 Tarihli Nizamname ile 1900’lü Yılların Başında Yapılması Planlanan Düzenlemelerin Karşılaştırması.....	79
4. GÜNEY KAFKASYA İSLAM İDARESİ İLE İLGİLİ İSTATİSTİKİ BİLGİLER	82
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	102
KAYNAKÇA.....	104
EKLER.....	109
ÖZGEÇMİŞ	155

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü bütçe planına ilişkin tablo...	85
Tablo 2. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülişlamlığı bütçe planına ilişkin tablo	86
Tablo 3. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğüne bağılı olarak faaliyet yürüten cami ve din adamlarına ilişkin tablo (1884-1915).....	88
Tablo 4. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülişlamlığına bağılı olarak faaliyet yürüten cami ve din adamlarına ilişkin tablo (1873-1912).....	99

EKLER DİZİNİ

Ek 1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamılığı Nizamnamesi	109
Ek 2. Güney Kafkasya Müftüsü Hacı Hamid Efendi Mustafa Efendi Zade Tarafından 1873'te Hazırlanan Müslüman Sünni Din Adamları Sınav Programı Taslağı	137
Ek 3. Güney Kafkasya Şeyhülislamı Ahund Ahmed Hüseyinzade Tarafından 1873'te Hazırlanan Müslüman Şii Din Adamları Sınav Programı Taslağı	141
Ek 4. Güney Kafkasya İslam İdaresine Bağlı Olarak 1900 Yılında Faaliyet Gösteren Sünni Cami ve Din Adamlarına İlişkin Belgenin Tıpkı Basımı	143
Ek 5. Güney Kafkasya İslam İdaresi Binası (Güney Kafkasya İslam İdaresi resmi olarak faaliyete geçtiği 1873 ile lağvedildiği 1917 yılları arasında Tiflis Zubalashvili Caddesinde 12 Numarada bulunan bu binada faaliyet göstermiştir).	146
Ek 6 Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü Hüseyin Efendi Gaipov (1884-1917) ...	146
Ek 7. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şeyhülislamı Abdusselam Ahundzade (1893- 1907)	148
Ek 8. Güney Kafkasya İslam İdaresine Bağlı Olarak Faaliyet Yürüten Tiflis Cuma Mescidi 19. Yüzyıl.....	149
Ek 9. Güney Kafkasya Bölgesinde Bulunan Camilerden Birinin İç Kısım Tasviri 19. Yüzyıl.....	150
Ek 10. Güney Kafkasya İslam İdaresine Bağlı Olarak Faaliyet Yürüten Tiflis Şii Cami	151
Ek 11. Güney Kafkasya Bölgesinde Bulunan Müslüman Okullarından Birinin İç Kısımının Tasviri 19. Yüzyıl.....	152
Ek 12. Güney Kafkasya Bölgesinde Bulunan Şii Mezhebine Mensup Müslümanların Dini Ayinlerinin Tasviri 19.Yüzyıl	153
Ek 13. Güney Kafkasya İslam İdaresine Bağlı Olarak Faaliyet Gösteren Yelizavetpol Yeşil Cami 19.Yüzyıl	154

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

A.D.T.A	: Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi
A.K.A.K	: Aktı Sobranie Kavkazkoy Arheograficheskoy Komissiey
B.O.A	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
BKZ.	: Bakınız
ÇEV.	: Çeviren
D.İ.A	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ED.	: Editör
G.M.T.A	: Gürcistan Merkez Tarih Arşivi
H.R	: Hariciye
İ.D	: İdare
K.P.R.Ç.A	: Kolonialnaya Politika Rossiskova Çarizma v Azerbaycane
L.E.E	: Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
P.S.Z.R.İ	: Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii
R.F.D.T.A	: Rusya Federasyonu Devlet Tarih Arşivi
S.	: Sayfa
S.B.E	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.S.C.B	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.H	: Tahrirat
T.O	: Tercüme Odası
Y.P.R.K.M.Y.D	: Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyeti Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi

1. GİRİŞ

Tarih boyunca Kafkasya’da pek çok inanç sistemi ve din halk arasında yayılarak toplumsal yapı üzerinde etkili olmuştur. Şamanist-pagan inançların yanı sıra Kafkasya halkları arasında yayılan semavi dinler Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapılarında önemli izler bırakarak günümüze kadar ulaşmıştır (Tavkul, 2017: 110).

İslamiyet Kafkasya’ya 8. yüzyılda Ebu-Müslim önderliğindeki Arapların Dağıstan üzerinden Hazar Türklerine saldırımları ve bölgenin bazı kısımlarını fethetmeleriyle girmiştir. Ancak Arap ordularına karşı koyan ve onları geri püskürten Hazar Türkleri İslamiyet’in Kafkasya’ya ve Kafkasya üzerinden Doğu Avrupa’ya yayılmasını engellemişlerdir. Bazı Müslüman Arap gruplarının Dağıstan’da kalarak buraya yerleşmeleriyle İslamiyet, Dağıstan bölgesinde 8. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamıştır. Lezgilerin bir kısmı 8. yüzyılda Müslümanlığı kabul ederken bunu 13. yüzyılda Akuşa halkı, 14. yüzyılda Dargılar izlemiş, Çeçenlerin bir kısmı ise 10-11. yüzyıllarda Müslüman olmuşlardır (Walsh, 1978: 177).

Rus İmparatorluğu’nun 19. yüzyılda Kafkasya’ya egemen olması ile bu coğrafyada yaşayan Müslüman ahalinin tabi olacağı yönetim sistemlerinin oluşturulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Ayrıca Rusya yeni hâkimiyetine aldığı bu bölgede yaşayan Müslüman ahaliyi zorunlu göçe zorlayarak tebaasında bulunan Ortodoks unsurları bölgeye yerleştirmek sureti ile demografik yapıyı kendi lehine çevirmek için girişimlerde bulunmuştur. Çarlık bürokrasisi Müslüman tebaa üzerinde söz sahibi olan kanaat önderi konumunda bulunan bilgili ve şahsiyetli din adamlarını görevden alarak yerlerine dini ve milli hassasiyetleri olmayan, otoriteye tam bağlı din adamlarını getirmiştir. Böylece Müslüman ahalinin dini duygularını zayıflatarak onlar üzerinde denetim kurmaya çalışmıştır (Turan, 2000: 922).

Bölgenin sosyo-kültürel yapısıyla beraber aslında dini yapısını da değiştirmeyi hedefleyen Rusya, Kafkasya’da Müslümanlar ve diğer milletler arasında Ortodoks Hristiyanlığı yaymak için bir misyoner heyetinin oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Bu bağlamda Ortodoksluğu anlatarak yayması için senelik bin beş yüz ruble ödenmesi karşılığında dört misyoner görevlendirilmesi hakkında 1887 yılında bir kararname yayınlanmıştır (BOA.HR.TH.73.28.2). Rusya tarafından Müslüman halka zulmedilmiştir. Şöyle ki Rus askerleri, Müslüman köylerini yağmalayarak, halkı dinini değiştirmedikleri takdirde idam edeceklerini belirterek Hristiyan olmaya mecbur bırakmışlardır. Cami ve mektepler pisletilmiş, kadın ve kızlar rezil edilerek idam

edilmişlerdir. Öldürülmeyen erkekler ise Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. Bütün bunlar Rus komutanların emriyle ve gözleri önünde Müslümanları sindirmek maksadıyla yapılmıştır (BOA.HR.TO. 496.60.1.1). Kısacası, Rusya Kafkasya'yı işgal ettikten sonra bölgeyi asimile edip sorunsuz bir hale getirebilmek için her yolu denemiştir. Hem askeri hem sosyal hem de kültürel anlamda farklı baskılar uygulanmış ve bölgenin sosyal dokusu tahrip edilmiştir. (Bilgin, 2022: 46).

Çarlık bürokrasisi Müslüman din adamlarının Rus mekteplerinde yetişmesini şart koşup, Müslümanları cahil bırakmak, İslam tarihini bazı dini hikâyeler şeklinde istedikleri gibi Rusça yazarak Müslümanlara bunları okutup dinlerini adeta unutturmak, Müslümanları Hristiyanlaştırmak istemiştir (BOA. Y.PRK.MYD. 9.3). Bu siyaset aynı zamanda Müslüman tebaayı devletin kontrol altında tutması bakımından son derece önemli görülmektedir. Çarlık bürokrasisinin ilk başta izlediği politika Güney Kafkasya Bölgesinde yaşayan Müslümanları Hristiyanlaştırmaktır. Ancak kısa süre zarfında yürütmüş oldukları politikanın amacına ulaşmayacağı ortaya çıkınca çarlık bürokrasisi Müslüman tebaayı Hristiyanlaştırmaktan vazgeçerek onun yerine yönetim nezdinde uyumlu sadık bir ruhban sınıfı oluşturma politikası yürürmüştür. (Zahidov, 2020: 85)

İslamiyet Rusya'daki geleneksel dinlerden biridir. Rus devletinin İslam dünyasıyla ilişkileri uzun ve karmaşık bir tarihe dayanmaktadır. Modern Rus gerçekliğinde İslami temaların keskinliği, ülke içindeki ve dışındaki Müslüman çevrede meydana gelen süreçleri daha iyi ve tam olarak kavrama ihtiyacı, bizi Rusya ile Rusya Müslümanları arasındaki bağlantının daha önceki aşamalarının bir analizini yapmaya yöneltmiştir. İslâmiyet 16-19. yüzyıllarda Rus siyasetine jeopolitik olarak hâkim olmaya başlamıştır. Ülkenin sınırlarının güneye ve doğuya doğru keskin bir şekilde genişlemesi neticesinde, büyük bir Müslüman nüfusa sahip önemli bölgeler (Volga bölgesi, Kırım, Kafkasya, Türkistan) Rusya'ya dahil olmuştur. 19. yüzyılın sonunda on beş milyon Müslüman tebaa, Rus Ortodokslardan sonra en büyük ikinci nüfus haline gelmiştir. O dönemde ülke yaşamında İslamiyet kavramının önemi, özellikle Rusya'nın Türkçe konuşan nüfusunun ezici çoğunluğunun ulus kimlik kavramını algılaması nedeniyle artmıştır. Çarlık bürokrasisi Müslüman Türklerin hepsini aşağılama ifadesi olarak Tatar olarak adlandırmaktadır. Rus egemenliği altında yaşayan Müslüman Türkler bu duruma tepki olarak Müslüman kavramını etnik kimlik ayracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Rusya Müslümanlarının bu ulusal uyanışına, Rusya'nın 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında kademeli olarak müdahil olması ile bu hareket daha da yoğunlaşmıştır. Rusya'nın Endüstriyel bir topluma dönüşmesi ve yeni modernleşme duygularının Müslüman çevreye nüfuz etmesi ile bu olgunun imparatorluğun İslam

toplumdaki gelişimi, yerli araştırmacıların kaynak ve eserlerinde Müslüman sorununun ortaya çıkışı olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, çarlık bürokrasisi için ana öncelik tamamen farklı olmaya devam etmiştir. Müslümanlar da dahil olmak üzere, Romanov monarşisi tüm tebaasının hepsini bir tutarken, mümkün olduğunca sıkı bir şekilde tek bir bütün halinde lehimleme arzusu ve her alanda devlet denetiminin ön plana çıkması bütün bu emperyalist otoritelerin politikalarını incelemeyi özellikle gerekli kılmaktadır (Leonidoviç, 2002: 23-25).

Rus Çarlığının sahip olduğu topraklarda birbirinden ırk, dil ve din bakımından farklı halk ve topluluklar bulunmaktadır. Ruslar, diğer halkların yöneticisi konumundadırlar. Bütün bu halkları merkezî bir otoriteye bağlamak ve yönetmek için Ruslaştırma politikası izlenmektedir (Beyler, 2016: 93).

Her türlü baskı milliyetçiliği doğurur, ekonomik sıkıntı ise isyan ve milliyetçiliği kamçılar görüşünün haklılığı Rusya’da bariz bir şekilde görülmektedir. Bu konuda Rusya Müslümanlarını etkileyen asıl faktör, Rusların gayri Rusları asimile politikası ile başlattığı Ruslaştırma siyasetine bağlı olarak, Müslümanları etnik-millî sınırlara ayırma gayretlerine karşı uyanık olma çabası ve Rus hâkimiyeti karşısında birlik hissini kaybetme kaygısı olmuştur. İnorods¹ statüsü verilerek yabancı kabul edilen Müslümanlar hiçbir zaman bu sıfatı kabul etmemişler, tam aksine vatandaşlık mücadelesine girmişlerdir. Aydın kesimin başlattığı bu mücadeleye, her kesimden halkın açık desteği görülmüştür. Müslüman kimliği, farkında olmadan millî bir kimliğe dönüşmüştür (Bozkurt, 2003:2).

Rus Çarlığı, yayılma sürecinde Hristiyanlık dışındaki diğer inançlara bağlı olan birçok halkın topraklarını ele geçirmiş ve başlangıçta bu yabancı inançlara karşı sert yöntemlerle mücadele etmiştir. Fakat zamanla Rusya topraklarında varlığını sürdüren Hristiyanlık dışındaki inançlara müsamahalı yaklaşımın devletin bekası açısından daha yararlı olacağı düşüncesi benimsenmiştir. Rusya’nın yayıldığı topraklar üzerinde uzun süre var olan Ortodoksluk haricindeki bazı inançlar –İslam, Katoliklik, Protestanlık, Yahudilik, Budizm– hoş görülmeye başlanmıştır. Bu dinlerin mensuplarına serbestçe dini gereklerini yerine getirme, dini eğitim alma ve mülk sahibi olma izni verilmiştir (Şahin, 2016: 27).

Rusya’da Müslümanlara özgü idari kurumların en önemlisi dini idarelerdir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki millet sistemi gibi, çarlık idarecileri de imparatorluğun

¹ İnorods: Yabancı. Çok sayıda Rus olmayan etnik grubu vatandaşlık statüsünden çıkarıp özel bir statü ve yerel öz yönetim hakkı veren hukuki statüdür. 1822’de Sibirya’daki yerleşik olmayanlar için çıkarılmıştır. Daha sonra Asya Rusya’sındaki diğer etnik gruplar ve Yahudiler için kullanılmıştır. 20.yüzyılın ortalarından itibaren İmparatorluğun bütün Rus olmayan halkları için küçültücü anlamında kullanılmaya başlanılmıştır.

çok dilli karmaşık nüfusunu mezhebe dayalı kurumlardan oluşan bir sistemle yönetmişlerdir. İmparatorluk Rusya'sının tanıdığı başka dinlerin de böyle dini idareleri bulunmaktadır. Müslümanlara hizmet verenlerin yanı sıra Yahudilerin, Budistlerin, Luthercilerin ve Katoliklerin idari ve dini işlerini denetleyen dini idarelerde mevcuttur. (Meyer, 2014: 58).

Rus Ortodoks Kilisesi'nin yüzyıllarca en büyük düşmanı olarak gördüğü İslam dinine karşı devlet düzeyinde hoşgörölü tavrın yerleşmesi, Çariçe II. Katerina dönemine rastlamaktadır. Çariçe, 1788 yılında Rusya'da ilk Müslüman dini idaresinin kurulmasını emretmiştir. Böylece Rusya'daki Müslümanların dini özerkliği resmen tanınmıştır. Aynı zamanda Müslüman din adamları Rusya'nın devlet memurları konumuna getirilerek İslam dini devletin kontrolü altına alınmak istenmiştir (Şahin, 2016: 27). II.Katerina'nın dini serbesti stratejisi gereği kurulan dini idareler Rusya Müslümanlarının lehine bir uygulama olarak görünse de aslında Müslüman tebaayı tam anlamı ile kontrol altına almayı amaçlayan siyasi bir oyundan başka bir şey değildir. Zira dini idarenin başında bulunan müftüler çara bağlılık yemini etmiş sadık kişilerden atanmaktadır. Müftüler Müslüman din adamlarını denetim altında tutmak, Müslümanların her türlü faaliyetlerini idareye rapor etmekle mükelleftirler. Rusya Müslümanlarının dış dünya ile irtibatları tamamen kesilmiş ve dini hayatları ile ilgili her şey din adamlarının kontrolü altında bulunmaktadır (Bozkurt, 2003: 289).

Katerina ve haleflerinin hükümdarlığı sırasında kurduğu dini idareler, İslam yönetim gelenekleri ile Rus yönetim geleneklerini sentezleyen organlardır. Öte yandan, Rusya'da çok mezhepli düzenin merkeziyetçi yapısı Büyük Petro'nun Kutsal Sinod¹ oluşturarak Ortodoks Hristiyanlık üzerinde kurduğu denetim mekanizmasından pek de farklı değildir. Müslümanlar için kurulan dini idarelerin en tepesinde ve alt kademelerinde çalışanların koşulları birbirinden çok farklıdır. Bu kurumlara başkanlık eden müftü ve şeyhülislam devlet yetkililerinden dolgun maaş, madalyalar ve başka mükafatlar alırken, dini idarelerin sorumluluk alanında bulunan kırsal alanlarda çalışan imam, ahund ve müezzin ise hiçbir şekilde maaş almamaktadır. Bu alt kademe dini personel maaşla değil, görev yerlerindeki cemaatin verdiği fitre ve zekatlarla hayatlarını idame ettirmektedir. Ayrıca cemaatin çocuklarına vermiş oldukları eğitim karşılığında yapılan ayni ve nakdi yardımlarla geçinmektedirler (Meyer, 2014: 58-59). Alt kademe dini personel çoğunlukla cemaatlerinden saygı görmektedir ancak kimi zaman cemaatin

¹ Sinod: Çar I.Petro 1721 tarihinde Moskova Patrikliği'ni (Rus Ortodoks Kilisesi) etkisizleştirerek yerine denetimi altında olan Kutsal Sinod'u kurmuştur.

dini personelin yalancı, kifayetsiz ve hırsız olduğuna dair şikayetleri de mevcuttur (Crews, 2003: 74).

Çarlık bürokrasisi tarafından dini serbestiyetten ziyade dini kontrol altına alma fikrinin hakim olduğunu sergileyen en bariz örnek müftülerin Müslüman tebaanın seçimi ile değil çarlık yöneticileri tarafından Müslüman halkın görüşleri önemsenmeden atanma yoluyla yapılmasıdır ki, bu durum çarlık rejimi boyunca herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Güney Kafkasya Bölgesinde kurulmuş olan İslam İdaresinde mezhep ayrılıklarının ön plan çıkartılarak iki farklı ruhani idarenin varlığı, Türkistan ve Kuzey Kafkasya Bölgesinde yaşayan Müslümanların dini yaşayışlarını düzenleyecek herhangi bir dini idarenin olmayışı ve buradaki dini konular ile ilgili yetkilerin valilere bırakılmış olması Müslüman tebaaya yönelik mesafeli ve şüpheli bir yaklaşımı ortaya koyan diğer önemli konulardır. Çarlık bürokrasisi tarafından Müftülüklerin kuruluş ve teşkilatlanmaları kapsamında yapılan tüm bu düzenlemeler Rusya'nın Müslüman tebaaya karşı uyguladığı politikanın en kapsamlı şekilde gözler önüne serilmesinde büyük önem arz etmektedir (Alp, 2013: 126).

Rusya'da Müslüman toplumun sosyal ve siyasi düşüncesi ile sosyo-kültürel kimlik modellerinin gelişimi, aynı anda birkaç düzlemde ele alınmasını gerektiren karmaşık bir süreçtir. Bir bütün olarak İslam dünyasının doğal ve ayrılmaz bir parçası olan Rusya'nın Müslüman toplumu, Rus toplumu ile yakın ilişkiler içinde bulunmuştur. Rusya'daki Müslümanların 19. ve 20. yüzyıllarda dini-kültürel ve sosyo-politik uyanışı, bir yandan İslam dünyasında meydana gelen sosyal ve kültürel modernleşme süreçlerinin bir yansıması, diğer yandan ise Rusya sosyal dönüşüm sürecinin bir parçası olmuştur. Rusya Müslümanları 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında bir taraftan ülkenin sosyo-politik yaşamına pozitif etkide bulunurken, diğer taraftan Rus devletinin İslamiyet ve Müslüman dünyasına yönelik politikası da niteliksel olarak değişmiştir. Rusya'nın, Müslüman tebaasında meydana gelen kültürel uyanışa ve bunların Yakın ve Orta Doğu'daki sosyo-politik süreçlerle bağlantısına artan bir kamuoyu ve devlet ilgisi olmuştur. (Leonidoviç, 2002:26-28).

Çarlık Rusya'sında yaşayan Müslüman tebaanın bir kısmı tamamen genel Rus yasalarına tabi olmakta iken, bazı bölgelerde yaşayan Müslüman tebaa ise genel valilerin özel yasalarına tabi olmuşlardır. Din değiştirmemeleri halinde toprakları elinden alınıp Rus göçmenlere verilen Rusya Müslümanları ya sefil bir hayata sürüklenmekte ya da Rusya'nın en ücra köşelerine göçe zorlanmışlardır. Rus Çarlığı politikasının Müslümanlar üzerinde sinsice hareket etmesinden dolayı, Müslüman

tebaanın tek bir çatı altında toplanıp bir güç oluşturmasına hiçbir zaman fırsat tanınmamıştır (Bulut, 2018:28).

Rusya sınırları içerisinde milyonlarca Müslüman tebaa bulunmaktadır. İşlamiyet, arlık Rusya'sında hiçbir zaman resmi olarak yasaklanmamış olsa da Müslüman tebaanın statüsü ve konumunun yasal olarak düzenlenmemesi bir yana, sık sık zulme maruz kalmışlardır. Ayrıca devletin resmi politikası ile Ortodoks olmaları için olağanüstü çabalar sarf edilmiştir. Doğal olarak bu durumda Rus hkmetine karşı Müslümanlar arasında haklı bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. (Arapov, 2004: 333). Sonuç itibari ile bu hoşnutsuzluk neticesinde ortaya çıkan hak arama abaları Müslüman tebaanın içinde var olan ancak uzun yıllar farkına varamadıkları milli ve siyasi kimliklerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durum da Rusya Müslümanları açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Rusya'da yaşayan ve sayıları 20 milyona yaklaşan, her türlü zulme maruz kalmış olan Müslüman tebaa için 20. yüzyılın başlarında artık yeni bir dönem başlamıştır. Baskıcı arlık bürokrasisi ve kolonizasyonu, yerli bir Müslüman aydın tabakasını da beraberinde getirmiştir. Gerek almış oldukları Rus eğitimi gerekse etkileşim halinde bulundukları Türkiye ve Batı ülkelerinden gelen yeni fikir akımlarının etkisiyle Rusya Müslümanları İşlami yaşayışın reform edilmesi, kültürel aydınlanmanın gelişmesi için yeni bir oluşum içine girmişlerdir. Ceditçilik adı verilen bu kültürel uyanış ve reform süreci, yavaş yavaş siyasi bir uyanışa ve milli kimlik arayışı sürecine evirilmiştir. Kültürel endişeler, siyasi bir mahiyet kazanmıştır. Cedit hareketinin getirmiş olduğu milli kimlik uyanışı ile kahr ekseriyeti Türk olan Rus Müslümanları siyasi kimlikleri hakkında konuşmaya başlamışlar ve Pan-İşlamizm, Pan-Trkizm kavramları Pan-Slavizm kavramına tepki olarak bir çığ gibi büyümeye başlamıştır (Bozkurt, 2003: 30-31). Siyasal alandaki faaliyetler, kültürel alandaki faaliyetler kadar aktif olmasa da Rusya Müslümanlarının bir bütün olarak siyasi ve milli kimlik uyanışına vesile olması açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Kaymak, 1993:62).

Rusya İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın başlarından, 20. yüzyılın başlarına kadar farkı yöntemler kullanarak uygulamış olduğu Ruslaştırma politikası sonucunda ortaya çıkan tepkiler engellenememiştir. Dil, edebiyat, kültür ve din alanındaki baskılar, halkların bir kısmını sindirmekle ve zamanla Ruslaştırmakla birlikte; bir kısmını kendi kimliğine daha fazla bağlanmaya ve daha sıkı birlikteliğe itmiştir. Bu durum Rus arlığının, siyasi ve sosyal gelişmeleri yorumlarken, iç işlerinde tedirgin ve tedbirli davranmayı tercih etmesini sağlamıştır. Bu tedirginlik neticesinde etnik olarak Rus olmayan halklara karşı bir güvensizlik ortamı oluşmuş ve onların monarşiye karşı

ayaklanabilecekleri ihtimali iktidarın endişelerinin diri kalmasına neden olmuştur. Bu endişeden kaynaklanan önlemler, Kafkasya'daki siyasi ve sosyal olayları yönlendirici etkiye sahip olmuştur. Gürcü, Ermeni ve Türk kökenli halklar üzerinde yürütülen bu siyaset, 20. yüzyılın başlarında milliyetçi eğilimleri arttırmış ve bağımsızlık yönünde her milletin kendi milli mücadelesini başlatmasına yol açmıştır (Tanrıverdi, 2017: 555).

Rusya tarihinin en önemli kısmı, İslam dünyasıyla olan ilişkisidir. Yapmış olduğumuz bu tez, geçmişte bu sorunun kilit yönlerinden birini Rusya İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşayan Güney Kafkasya Müslümanlarının dini yaşamını denetim altına alan bir devlet düzenleme sisteminin oluşumu ve varlığını incelemiştir. Bu idari kurumun imparatorluk yetkilileri için önemi, 16.-19. yüzyıllarda Rus devleti topraklarının genişletilmesiyle ilişkilendirilmektedir.

Çalışmamız, Güney Kafkasya İslam İdaresi kurumunun merkezinin de bulunduğu Tiflis'teki Gürcistan Merkez Tarih Arşivi, Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi ve Rusya Federasyonu Devlet Tarih Arşivinde yer alan belgeler ile Gürcistan Ulusal Parlamento Kütüphanesinde bulunan ve birincil kaynak olarak nitelendirebileceğimiz dönemin gazeteleri ve resmi yayın organları temelinde yükselmektedir. Çalışmamız, arşiv belgelerine dayanması hasebiyle özgün olması ve kurum tarihi bazında daha önce bu denli kapsamlı bir çalışma yapılmamış olmamasından dolayı literatürde bu konudaki boşluğu dolduracak niteliktedir.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada, kurumun faaliyet gösterdiği dönemde Güney Kafkasya bölgesinin idare merkezi olan Tiflis'te yer alan ve konu ile ilgili en detaylı bilgilerin yer aldığı Gürcistan Merkez Devlet Arşivinde bulunan belgeler ile söz konusu dönemde hazırlanmış fakat yürürlüğe girmemiş yasa taslakları ana kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi ve Rusya Federasyon Devlet Tarih Arşivinde yer alan belgelerden de faydalanılmıştır. Yine Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında bulunan Güney Kafkasya İslam idaresinin kuruluş ve teşkilatlanması hakkında bilgiler içeren nizamname de çalışmamız için önemli bir kaynak teşkil etmiştir.

Yapmış olduğumuz çalışmanın konusu olan, Güney Kafkasya İslam İdaresi ile ilgili olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında yapılan taramalar neticesinde çarlık dönemi Rusya Müslümanlarının durumu ile ilgili birçok belgeye rastlanmakta iken, Güney Kafkasya İslam İdaresi ile ilgili olarak 17 Mart 1873 tarihli Güney Kafkasya İslam İdaresinin Kuruluş ve Teşkilatlanması hakkında bilgiler içeren 33 sayfalık, *“Kafkas Müslümanlarının Dini İşlerinin İdamesi Hususunda Rusya*

Hükümetince Alınan Kararları İçeren Nizamname” isimli belge haricinde herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır.

Gürcistan Merkez Devlet Tarih Arşivi, 1921 yılında Devrimci Komitenin Gürcistan’da arşivlemenin yeniden düzenlenmesi hakkında kararnamesi temelinde oluşturulmuştur. Arşiv fonları, yalnızca Kafkasya’nın değil, aynı zamanda Yakın ve Orta Doğu devletlerinin tarihine ilişkin Gürcüce, Rusça, Ermenice, Arapça, Farsça ve diğer dillerdeki belgeleri ihtiva etmektedir. Yine bu arşiv fonları, Çarlık Rusya’sının Kafkasya’daki politikasını, devlet kurumlarının örgütlenmesini ve faaliyetlerini anlatan materyaller içermektedir. Ayrıca bölgenin devlet ve etno-politik oluşumlarının kademeli olarak Rus İmparatorluğu’na dahil edilmesi hakkında bilgiler de yer almaktadır. Arşivde yer alan belgeler arasında, Gürcistan’da kurulan krallıklarının ve beyliklerinin yönetim biçimleri, Güney Kafkasya bölgesinde yeni bir idari bölümün kurulması, yeni bir adalet sisteminin yürütülmesi; dini idare, dini binaların durumu, dini okulların açılması ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Kafkas Arkeografi Komisyonu tarafından 12 cilt halinde yayınlanan ve 10. Yüzyıldan itibaren Kafkasya tarihine ilişkin çok kıymetli belgeler ihtiva eden eser de yine bu arşivde bulunmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi, 1930 yılında Azerbaycan Merkez Devlet Arşivinin eski tarih bölümü temel alınarak oluşturulmuştur. Orta Çağ ve Yeni Çağda Azerbaycan halkının tarihi hakkında kaynaklar içermektedir. Rusya İmparatorluğu’nun iç politikasını, devlet gücü ve yönetimi, siyasi ve ekonomik alandaki dönüşümlerini yansıtmaktadır. Ayrıca Kuzey Azerbaycan’ın Rusya’ya katılması sonucunda meydana gelen kültürel değişimler, yerel din adamlarının rolü, Güney Kafkasya İslam İdaresi ve diğer dini kurumlar hakkında da materyaller ihtiva etmektedir.

Rusya Federasyonu Devlet Tarih Arşivinde bizim ilgilendiğimiz konular, Müslümanların manevi yaşamının düzenlenmesine ilişkin yasal hükümler olmuştur. Bu arşiv kompleksinin bir parçası olarak muhafaza edilen Müslümanların dini yaşamının organizasyonuna ilişkin belgeler ve Kafkasya Müslümanlarını yönetmeye yönelik kısmi projeler hakkında belgeler de bizim için önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Ayrıca Rusya İmparatorluğu Bakanlar Konseyi fonunda, Müslüman sorunu hakkında yer alan raporlar, notlar, taslaklar, referanslar, genelgeler ve resmi mektuplar tarafımızca kullanılmıştır.

Yükseköğretim kurumunun ulusal tez arama merkezinde yapılan taramada; Rusya Müslümanları ile alakalı sekiz adet Yüksek Lisans tezine rastlanılmıştır. Buna karşılık bir adet doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. Çarlık Rusya’sında kurulan müftülükler ile

alakalı olarak ise; Orkhan ZAHIDOV tarafından 2020 yılında yazılmış olan “*Rusya’nın Kafkasya’ya Yönelik Din Politikası Bağlamında Transkafkasya Şii Şeyhülislamlığının Kuruluşu*” isimli Yüksek Lisans tezi haricinde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. ZAHIDOV yapmış olduğu bu çalışmada, genel olarak Azerbaycan tarihinde İslam dininin oluşum ve gelişim seyri, Müslümanlığın durumu, mezheplerin ortaya çıkışı, Azerbaycan topraklarının Rusya tarafından işgali, Kuzey Azerbaycan’da hanlıklar sisteminin dağılması, Rus idare sisteminin kuruluşu, Rusya’nın Güney Kafkasya ve Azerbaycan’daki din siyaseti, şeyhülislamlığın kuruluşu, dini idarenin faaliyetleri, teşkilatlanması, yetkileri ve görevlerini ele alınmıştır. Çalışma, adından da anlaşılacağı gibi sadece Şii Şeyhülislamlığı hakkında bilgiler içermekte olup Sünni Müftülüğü hakkında hiçbir bilgi yer almamaktadır.

Konuyla ilgili olarak Türkçe literatürde yaptığımız taramada ise; Rusya Müslümanları ile alakalı olarak birçok kitap, makale ve bildiri olmasına rağmen Güney Kafkasya İslam İdaresi’nin teşkilatlanmasını ve hukuki statüsünü detaylı bir şekilde ele alan herhangi bir eser tespit edilememiştir. Ancak Alper ALP tarafından 2013 yılında Rusça literatürden faydalanılarak kaleme alınan, “*Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi*” isimli makalede Çarlık Rusya’sında kurulan Orenburg Mahkeme-i Şeriyesi’nin, Kırım Müftülüğünün, Güney Kafkasya Sünni Müftülüğü ve Şii Şeyhülislamlığının kuruluş süreçlerini etkileyen faktörler incelenmiş, görev ve yetkileri ortaya konulmuştur. Adı geçen makale bu alanda kayda değer bir çalışmadır.

Her ne kadar Türkçe literatür konumuz açısından oldukça bakir olsa da özellikle Rusça ve İngilizce literatür oldukça zengindir. Bu eserlerin öne çıkanları şunlardır;

Kafkas Genel Valiliği Merkez Ofisi tarafından Tiflis’te 1866 ile 1904 yılları arasında basılan “*Акты, Собранные Кавказскою Археологическою Комиссией*” (*Kafkas Arkeografi Komisyonu Tarafından Toplanan Belgeler*) isimli eser birincil kaynak niteliği taşımaktadır. 10. Yüzyıldan itibaren Kafkasya tarihine ilişkin belgeler 1828-1886 yılları arasında Kafkas Arkeografi Komisyonu başkanlığı yapan Adolf Ptrovich Berze editörlüğünde 12 cilt olarak yayınlanmıştır. Eser Kafkasya halklarının tarihi hakkında çok kıymetli belgeler içermektedir. Bu belgeler arasında Arapça kronikler, fermanlar, Gürcüce tüzük mektuplarının yanı sıra Ermenice, Farsça, Türkçe ve Rusça birçok önemli belge de yer almaktadır.

Kafkas Genel Valiliği Merkez Ofisi tarafından Tiflis’te 1845 ile 1916 yılları arasında basılan “*Кавказский Календарь*” (*Kafkas Takvimi*) isimli eser birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Kafkas Takvimi, Kafkasya ile ilgili ilk seri referans eser olup yılda bir kez yayınlanmaktadır. Eser çok sayıda etnografik ve tarihi materyal içermesinin yanı

sıra, Kafkas halklarının gelenekleri, dinleri ve Kafkasya bölgesi hakkında istatistiksel (bölgenin nüfusu dâhil) referans bilgilerini de okuyucuya sunmaktadır. Bu temel eser Kafkasya bölgesine giden kaşifler için de bir rehber ve referans eser niteliği taşımaktadır.

M.M. SPERANSKY rehberliğinde derlenen ve Rusya İmparatorluğu kançılıyası tarafından 1830 yılında basımına başlanan ve 1917 yılına kadar basılmaya devam eden “*Полное Собрание Законов Российской Империи*” (Rus İmparatorluğunun Yasalarının Tam Koleksiyonu) isimli eser birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Eser devrim öncesi Rusya’nın tüm yasama eylemlerini içermektedir.

SSCB Bilimler Akademisi Yayınevi tarafından 1936 ve 1937 yıllarında iki bölüm halinde İlya Pavloviç PETRUİEVSKİY editörlüğünde basılan “*Колониальная Политика Российского Царизма В Азербайджане в 20–60-х гг. XIX в.*” (19. Yüzyılın 20-60’lı Yılları Arasında Rus Çarlığının Azerbaycan’daki Sömürge Politikası) isimli kitap, Moskova ve Petersburg’da bulunan arşivlerden söz konusu dönemlerde Çarlık Rusya’nın, Azerbaycan’da izlediği kolonyal politikaları aydınlatan belgelerden oluşmaktadır. Eserin editörü tarafından kitabın yayımlanma nedeni olarak çarlık dönemi Rusya halkları hakkında, özellikle Güney Kafkasya hakkında kaynak yayınların çok yetersiz olması gösterilmektedir. Editöre göre yayınlanmış olanlar ise Çarlık Rusya’nın bölgedeki kolonyal politikalarını bilinçli bir şekilde haklı çıkartma ve bunu temellendirme yönündeki eserlerden oluşmaktadır. Söz konusu kitap Çarlık Rusya’nın 19. yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan topraklarında kurduğu idari sistem, idari reformlar, söz konusu bölgenin sosyo-ekonomik, mali, dini, idari durumu ve Rusya’nın bu coğrafyada uyguladığı kolonyal siyasete ilişkin çok değerli belgeleri ihtiva etmektedir.

Dimitri Yuryevich ARAPOV tarafından yazılan ve 2001 yılında Moskova’da basılan “*Ислам В Российской Империи Законодательные Акты, Описания, Статистика*” (Rusya İmparatorluğunda İslam Yasama Kararları, Açıklamalar, İstatistikler) isimli kitap, Rusya’da 17. Yüzyılın ortaları ile 20. Yüzyılın başları arasındaki dönemde İslamiyet’in devlet düzenlemesindeki yerine ilişkin 124 yasal belgeyi içermektedir. Eser, Rus Çarlarının beyannamelerini ve kararnamelerini, merkezi ve yerel yönetimlerin yönetmeliklerini ve tüzüklerini ayrıca Rusya İmparatorluğu’ndaki Müslüman tebaanın durumunu karakterize eden istatistiksel bilgileri içermesi açısından son derece önemlidir.

ARAPOV tarafından 2004 yılında Moskova Devlet Üniversitesine Doktora tezi olarak sunulan, “*Система Государственного Регулирования Ислама В Российской*

Империи Последняя Треть XVIII- Начало XX вв. (Rusya İmparatorluğu Devlet Düzeninde İslam 18.Yüzyılın Son Üçtebiri-20.Yüzyılın Başları) isimli eserde, Rusya İmparatorluğu içinde yaşayan ve yaklaşık 20 milyon nüfus ile Rus Ortodoks topluluğundan sonra en kalabalık ikinci topluluk olan Müslüman ahalinin dini ve sosyal yaşantılarını düzenlemek ve kontrol altına almak için kurulan Orenburg, Kırım ve Güney Kafkasya Müftülüklerinin kurumsal yapıları ve işleyişleri Rusya Devlet Tarih Arşivinde yer alan belgeler esas alınarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışma, 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında Rusya'daki Müslümanların dini yaşamının devlet sistemi içerisindeki yerinin araştırılmasının Rus tarihçiliğinde ilk kapsamlı çalışma olması nedeniyle oldukça önemlidir. Daha önceki çalışmalarda sadece Orenburg Müftülüğünün faaliyetleri incelenmiştir. İlk defa bu eserde Kırım ve Güney Kafkasya Müftülüklerinin kuruluşu ve teşkilatlanması da detaylı olarak ele alınmıştır.

АРАПОВ tarafından 2006 yılında kaleme alınan *“Императорская Россия и Мусульманский Мир”* (Rusya İmparatorluğu ve İslam Dünyası) isimli makale ise, Çarlık Rusya'sında yaşayan Müslüman ahalinin 18. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında dini ve sosyal hayatlarını düzenleyen kanunlar ile ilgili çeşitli materyaller içermektedir. Bunlar yasama kanunları, arşiv belgeleri, dini kurulların taslak hükümleri, raporlar, notlar, sertifikalar, mektuplar, genelgeler ve Çarlık Rusya'sındaki Müslümanların dini hayatına ilişkin hükümet politikasını kapsayan diğer metinlerdir.

Alekseev İgor LEONİDOVİÇ tarafından 2002 yılında Moskova Devlet Üniversitesine Doktora tezi olarak sunulan, *“Ислам в Общественно-Политической Жизни России”* (Rusya'nın Sosyal ve Siyasi Hayatında İslam) isimli eserde, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında Rusya'nın sosyal ve siyasi hayatında İslamiyet'in ve Müslümanların oynadığı rol üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bir bütün olarak İslamiyet ve Müslüman medeniyetinin yanı sıra bu rolün Rus siyasi ve entelektüel seçkinleri tarafından değerlendirilmesi de detaylı olarak ele alınmıştır. Adı geçen eserde Rus tarihi bağlamında Rusya İmparatorluğu Müslümanlarının sosyo-kültürel kimlik modellerinin oluşum süreci analiz edilmiştir.

Anastaia GANIÇ tarafından 2013 yılında kalem alınan ve Moskova'da basılan *“Духовные Правления Мусульман Закавказья В Российской Империи XIX — Начало XX В.”* (Rusya İmparatorluğu'ndaki Güney Kafkasya Müslümanlarının Dini Kurulları 19.Yüzyıl ve 20. Yüzyılın Başları) isimli kitap, İslamiyet'in Rusya İmparatorluğu'ndaki gelişimini, özellikle Güney Kafkasya eyaletlerindeki kurumsallaşmasını arşiv belgelerini sistematik bir şekilde toplayarak ele alan bir belgeler koleksiyonudur. GANIÇ bu eserinde, Gürcistan Merkez Tarih Arşivi ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet

Tarih Arşivi fonlarında bulunan Güney Kafkasya Müslümanlarının dini hayatları ile ilgili çok kıymetli belgelerden faydalanmıştır.

Gela GUNİAVA editörlüğünde, Gürcistan Merkez Tarih Arşivinde yer alan belgelerin derlenmesiyle oluşturulan ve 2013 yılında Kum şehrinde basılan “*Исламская Община Кавказа По Документам Грузинских Архивов. 1800-1917 гг*” (Gürcü Arşiv Belgelerine Göre Kafkasya İslam Topluluğu 1800-1917) isimli kitap, Güney Kafkasya’da yer alan İslami kurumların faaliyetlerini ve Çarlık Rusya’nın resmi din adamlarıyla ilişkisini yansıtan onlarca belge içermesi açısından son derece önemlidir.

Robert CREWS tarafından kaleme alınan ve 2003 tarihinde yayınlanan, “*Empire and the Confessional State: Islam and Religious Politics in Nineteenth-Century Russia*” isimli makale, bir tür karşılaştırma çalışmasıdır. Rus Çarlığının İslamiyet’e yönelik politikasını Ortodoks olmayan diğer dinler (özellikle Yahudilik) hakkındaki politikasıyla karşılaştırmaktadır. Yazarın çarlık bürokrasisi ile İslami kurumlar arasındaki ilişkinin zaman içinde geçirdiği dönüşümü incelemesi çalışmaya ayrıca önem katmaktadır.

Robert CREWS tarafından yazılan ve 2006 yılında Cambridge’de basılan “*For Prophet and Tsar. Islam and Empire in Russia and Central Asia*” isimli kitap, Rusya İmparatorluğu ile Müslüman tebaası arasındaki sıra dışı ilişkiyi ortaya koyabilmek için mahkeme kayıtları ve Müslüman tebaanın dilekçeleri ile ihbarnamelerinden yararlanarak olaya benzersiz ve kritik bir bakış açısı sağlamıştır.

Galina YEMELİANOVA tarafından kaleme alınan ve 2002 yılında New York’ta basılan *Russia and Islam A Historical Survey* isimli kitap, geçmişten günümüze Rusya ile İslam arasındaki kamusal ve özel ilişkileri incelemekte ve bu durumun sanıldığından daha karmaşık olduğunu adeta bir medeniyetler çatışması yaşandığını vurgulamaktadır.

Mustafa TUNA tarafından yazılan ve 2015 yılında Cambridge’de basılan “*Imperial Russia's Muslims: Islam, Empire and European Modernity, 1788–1914*” (*Critical Perspectives on Empire*) isimli kitap, on sekizinci yüzyılın sonlarından 1.Dünya Savaşının patlak vermesine kadar Orta Avrasya’daki Müslüman topluluklar arasındaki sosyal ve kültürel değişimin keşfini sunmaktadır. Zengin Rus ve Türk kaynaklarından yararlanan TUNA, emperyal Rusya’nın en eski Müslüman topluluğu olan Volga-Ural Müslümanlarının dönüştürülmesinde sosyal ağların, devlet müdahalelerinin, altyapısal değişikliklerin ve Avrupa modernitesinin küreselleşmesinin rolünü araştırmaktadır. Yerel, emperyal ve bölgeler arası çerçeveler arasında gidip gelen TUNA, Rus devletinin Müslüman toplulukları nasıl yönetmeye çalıştığını hem devletin hem de Müslüman toplumun Avrupa modernitesi tarafından nasıl dönüştürüldüğünü ve

uzun on dokuzuncu yüzyılın Rusya'daki Müslümanları ne ölçüde kaynaştırdığını ve çarlığın onları ne denli ayırdığını ortaya koymaktadır.

Ravil BUKHAREV tarafından kaleme alınan ve 2000 yılında Richmond'da basılan "*Islam in Russia: The Four Seasons*" isimli kitap, Rus Ortodoks Hristiyanlığı karşısında İslam'ın, geniş Avrupa Rusya'sı ve Sibirya bölgesindeki ulusal, siyasi ve kültürel gelişmeleri nasıl şekillendirdiğini araştırmaktadır. Dolayısıyla bu eser, yazarın kendi kişisel deneyiminin yanı sıra birincil ve ikincil kaynakların kapsamlı araştırmasına dayalı olarak Rusya'da İslam'ın tarihi, gelişimi ve gelecekteki umutlarının bir analizini sunmaktadır.

Editörlüğünü Dominic LIEVEN'in yaptığı ve 2006 yılında Cambridge'de basılan, "*The Cambridge of Russia volume II Imperial Russia 1689-1917*" isimli eserde Vladimir BOBROVNIKOV tarafından kaleme alınan "*Islam in the Russian Empire*" isimli makale, esas olarak Müslümanların Rus yayılmasına karşı direnişi ve İslami reformizm (cedidizm) ile gelenekçilik (kadimizm) arasındaki tartışmalar konularına odaklanarak literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur.

Allien J. FRANK tarafından yazılan 2001 yılında basılan "*Muslim Religious Institutions in Imperial Russia: The Islamic World of Novouzensk District and the Kazakh Inner Horde, 1780-1910*" (*Islamic History and Civilization*) isimli kitapta, İmparatorluk döneminde Rusya'nın bozkır sınırındaki Müslüman dini kurumları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca çalışmada, Rusya'nın kırsal kesimlerinde yaşayan Müslüman azınlıklar için bu kurumların sosyal ve toplumsal işlevlerine özel önem verilmektedir.

Yukardaki çalışmalar incelendiğinde genel olarak, Rusya'daki İslam tarihi ile ilgili konulara yeterince değinilmediği görülmektedir. Her şeyden önce, sorunun kaynak tabanı son derece zayıf bir şekilde ele alınmıştır. Rus tarihçiliğinde, İslamiyet'in Rusya'nın sosyo-politik yaşamındaki rolü ve yeri hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Rus toplumunda İslamiyet'in algılanması sorunu, Rus siyasi ve entelektüel elitinin imparatorluğun Müslüman halklarının sosyo-politik uyanış süreçlerine tepkisi yüzeysel olarak incelenmiştir. Yapılan çalışmaların çoğunda, geleneksel Müslüman toplumun sosyo-politik, dini modernleşmesine ve bunun Rusya'daki Müslüman halkların ulusal tarihindeki rolüne odaklanılmıştır. Aynı zamanda, bu süreçleri tüm Rusya tarihi bağlamında analiz etmeye yönelik yeterli çalışma olmamıştır.

Yapmış olduğumuz bu çalışma bir kurumun kuruluş ve teşkilatlanmasını ele almıştır. Müslüman sorununun çarlık bürokrasisi ve Kafkasya'da görev yapan çarlık

görevlilerinin zihinlerini meşgul ettiği bilinmektedir. Bu sebeple Müslüman sorununun ilke ve yöntemlerinin geliştirilmesi konusunda yoğun çalışmaların yürütüldüğü 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başındaki faaliyetlere ağırlık verilmiştir.

Çalışmamız üç ana bölüm üzerine oturtulmuştur. Birinci bölümde kurumun ortaya çıkışı, nizamnamesi, kuruluş esasları ve teşkilatlanması incelenmiştir. İkinci bölümde 1900'li yılların başında Rusya'da yaşanan reform hareketleri neticesinde kurumun yapısında meydana getirilmek istenen yenilikler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise kuruma ve bölge Müslümanlarına ait istatistiki veriler üzerinde durulmuştur.

2. GÜNEY KAFKASYA İSLAM İDARESİNİN KURULUŞU VE TEŞKİLATLANMASI

İslamiyet, çarlık bürokrasisi tarafından Kafkasya’da Rus işgaline karşı mücadeleyi kuvvetlendiren ve Kafkasyalıları birleştiren bir unsur olarak görülmüştür. Din ve şeriatın bölgenin işgaline karşı başlıca tepki unsuru olarak kullanıldığı düşünüldüğünden, Rusya, İslamiyet ile baş edebilmek için halk arasında yaşayan örf ve adetleri yasalaştırmaya yönelik birtakım girişimlerde bulunmuştur. (Tavkul, 2017: 114).

Rusya 19. yüzyılda bu yönde yeni bir siyaset uygulamak istemiştir. Çarlık bürokrasisi Müslüman tebaaya Ortodoks Hristiyanlığı dayatmak yerine Müslümanları kendi denetimi altına almaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda din adamlarının sosyo-ekonomik ve manevi otoritelerini ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalara ağırlık vermiştir. Öncelikle bölgede din adamlarının etkin rol oynadığı, şeriata dayalı mahkemeler kaldırılmıştır. Böylece bütün sivil davalara Rusya mahkemelerinde bakılması sağlanmıştır. Şeriat düzen ve yargısının kaldırılması din adamlarını toplumda sıradan insanlar konumuna düşürmüş, bu durum ise din adamları arasında Rusya düşmanlığının artmasına sebep olmuştur. Yapılan bu düzenleme çarlık bürokrasisinin düşündüğünün tam tersi tepki vermiş, imam ve mollaların Rusya’ya karşı cephe almasına neden olmuştur (Kasumov, 1995: 58).

Rusya’da 19. yüzyılın başında Kafkasya’da İslamiyet’in kurumsallaştırılması yönünde bazı adımlar atılmıştır. Kafkasya’da Müslümanların dini yaşamıyla ilgili ilk düzenleme; I. Aleksandr’ın 30 Haziran 1805 tarihli “*Yelisavetpol Dairesi Müslüman Din Adamları için Kurallara Dair*” fermanı olmuştur (Gordin, 2000: 56-96). İlerleyen süreçlerde konuyla alakalı bir dizi çalışmalar yapılmış ve her ne kadar İslam idaresi ile ilgili taslak metinler hazırlanmış olsa da, konuyla ilgili gerek fikir birliğine varılamaması gerekse de Kafkasya bölgesinde 19. yüzyılının ortalarında yaşanan isyan hareketleri nedeni ile çarlık bürokrasisi bu taslak metinleri kabul etmemiştir.

Kafkasya Naipliği makamı 1844 yılında oluşturulmuş, 1845 tarihinde ise bakanlarla eşit yetkilerle donatılmış bir şekilde Knez Vorontsov naiplik görevine atanmıştır. Naip Vorontsov’un emri ile şarkiyat konusunda yapmış olduğu çalışmalar ile ün yapmış olan N.V. Hanıkov tarafından Kafkasya’da yaşayan Müslüman ahalinin tabi olacağı yönetim sisteminin belirlenmesi için 1848’de bir rapor hazırlanmış ancak çarlık yönetimi tarafından bu rapor kabul görmemiştir (Zahidov, 2020: 3).

Kafkasya Genel Valisi (1856-1862) olarak görev yapan A.İ.Baryatinskiy Müslüman ahali arasında Rusya'ya karşı en fazla düşmanlık hissi besleyenlerin mollalar olduğunu tespit etmiştir. Baryatinskiy yapmış olduğu bu tespit doğrultusunda her ne kadar Müslümanların dini ve içtimai yaşayışlarında birtakım düzenlemeler yapılması gerektiğini belirtse de bu konuda herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu konuda yapılan en detaylı ve kapsamlı çalışma 1862 ile 1882 yılları arasında Kafkasya Genel Valiliği görevini yerine getiren Mihail Nikolayaviç Romanov tarafından 1869 yılında hazırlatılan “*Güney Kafkasya Şii ve Sünni Dini İdareleri*” kanun tasarısı olmuştur. Kafkasya Genel Valisi sivil idarenin yetkisi altında bulunan Yelizavetpol (Gence), Bakü, Tiflis ve Erivan şehirlerini kapsayacak bir dini idare kurulmasını önermiştir. Nikolayaviç, İran ve Türkiye gibi iki İslam merkezi ile sınır olan Güney Kafkasya Bölgesinde dini teşkilatlanma ve din görevlilerinin durumunun yasal bir zemine oturtulmamasının son derece sakıncalı olduğu yönündeki görüşünü de bu öneriye eklemiştir. Rusya Devlet Şurası'nın bu tasarıyı kabul etmesine müteakip 5 Nisan 1872 tarihinde imparator II. Aleksandr'ın kararı onaylaması neticesinde çar fermanı ile Güney Kafkasya'da Şii ve Sünni mezhepleri dini idarelerinin teşkili ve faaliyetlerini düzenleyen nizamname yürürlüğe girmiştir. Böylece Güney Kafkasya İslam İdaresi Tiflis merkezli olarak kurulmuş ve bazı küçük değişikliklerle 1917 Rus devrimine kadar varlığını sürdürmüştür (Arapov, 2004: 127-132).

Güney Kafkasya İslam idaresinin, Şii ve Sünni mezhepler olarak birbirinden ayrı iki idare olarak teşkilatlanmasında bölge Müslümanlarının mezhep ayrılıkları sebep olarak gösterilmiştir. Çarlık bürokrasisinin buradaki asıl amacı ise bahse konu mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarını daha fazla ön plana çıkartmak ve Müslümanlar arasında birliğin oluşmasını engellemektir. Güney Kafkasya İslam İdaresinin kuruluşu ile bölge Müslümanlarının dini faaliyetlerinin resmiyet altına alınması, Rusya'nın bölge Müslümanlarını kontrol altında tutması açısından istikrarlı ve yerinde bir karar olmuştur (Zahidov, 2020: 86).

Güney Kafkasya İslam idaresinin kuruluşu ve faaliyetlerini düzenleyen nizamname ile Güney Kafkasya Bölgesinde İslam idarelerinin (Şii-Sünni) işlerinin yürütülmesinden şeyhülislamlık, müftülük, vilayet meclisleri, kadılar ve mollalar sorumlu tutulmuştur. İslam idaresinde görev yapanlardan manevi rütbe olarak üst olanları; şeyhülislam, müftü, meclis üyeleri ve kadılar olarak belirlenmiştir. Manevi rütbe olarak daha aşağıda olan molla ve imamlar ise mahallelerdeki dini işlerden sorumlu tutulmuşlardır. Güney Kafkasya Genel Valiliği denetiminde faaliyet gösteren Şii İslam idaresine şeyhülislam, Sünnî İslam idaresine ise müftü başkanlık etmektedir

(ADTA.F.291.Op.1.D1.). Güney Kafkasya Bölgesinde yaşayan Sünni Müslüman ahali dini konularda Hanefi fıkhi içtihatlarına göre yönetilmektedir. Rusya İmparatorluğu'nda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hanefi şeriatı geçerli kılınmıştır.

Güney Kafkasya Bölgesinde resmi olarak dini işlerin yürütülmesinde, Şii mezhebine mensup Müslümanlarla ilgili bütün konularda şeyhülislam, Sünni mezhebine mensup Müslümanlarla ilgili bütün konularda müftü yetkili kılınmıştır. Ancak Kafkasya Genel Valisi bu makamların üzerinde bulunmaktadır. Güney Kafkasya İslam idaresi bünyesinde yürütülen dini faaliyetlerin kanunlara uygun olarak yürütülmesinden vilayetlerde valiler ve uyezdlere¹ uyezd yöneticileri sorumlu tutulmuştur (Alp, 2013: 121).

Güney Kafkasya İslam İdaresinin kurulmasını sağlayan bu nizamname ile kurumun giderlerinin karşılanması için devlet hazinesinden yıllık 37.800 ruble tahsis edilmesi de kararlaştırılmıştır. (Arapov, 2004: 183). Bu nizamname ile Güney Kafkasya'da Şiiler ve Sünniler için en yüksek dini makamlar, merkezi Tiflis'te bulunan bağlı oldukları dini idareler olarak belirlenmiştir. Müftü ve şeyhülislamın hazineden yıllık 1.600 ruble maaş alması kararlaştırılmıştı ki bu o sırada (1872) Rus ordusunda bir albayın maaşına tekabül etmektedir. (KPRÇA, 1936: 166-169).

Güney Kafkasya İslam İdaresinin en yüksek manevi rütbesi olan şeyhülislamlık ve müftülük makamlarına getirilecek olan kişiler Kafkasya Genel Valisi tarafından önerilip İçişleri Bakanlığının da görüşleri doğrultusunda çar tarafından atanmaktadır. Güney Kafkasya İslam İdaresi üyeleri ise Kafkasya Genel Valisi tarafından atanmaktadır. İslam idaresine bağlı olarak faaliyet gösteren il meclislerinin başkanları ve üyeleri dini idarenin de görüşü alınmak kaydıyla bulundukları ilin valileri tarafından atanmaktadır. İslam idaresinin yürüttüğü faaliyetlerin önemli bir kısmını yerine getiren kadılar ise bulundukları il meclislerinin görüşleri dikkate alınmak suretiyle vali tarafından atanmaktadır. İslam idaresinin bünyesinde faaliyet gösteren mahalle imamları halk tarafından seçilmekte ancak atanmaları vali onayına tabii olmaktadır. Her mahalle için bir imamın atanması uygun görülmekte ise de Müslüman ahali sayısı fazla olan yerlerde birden fazla imam görevlendirilebilmektedir. Böyle bir durum olması halinde bunlardan bir tanesi baş imam olarak atanmaktadır. İslam idaresine bağlı olarak görev yapan mahalle imamları için hazineden herhangi bir ödeme yapılmamakta, bu şahısların giderleri mahalle halkı tarafından karşılanmaktadır (RFDTA.F.821.O.150.D.410).

¹ Uyezd: İlçe. Rusya'da bir idari yapılanma birimidir.

Çarlık bürokrasisi bir taraftan Müslüman tebaayı kontrol altına almaya çalışırken diğer taraftan da dini idare çalışanlarından bir ruhban sınıf oluşturarak onlara bazı kanuni ayrıcalıklar tanımıştır. Maddi anlamda tatmin etmek sureti ile oluşturdukları ruhban sınıfını denetimleri altına almayı başarmışlardır. Böylece Güney Kafkasya İslam İdaresinin resmi bir kurum olarak kurulması ile Müslüman din adamları tarafından Rus yönetiminin kanun ve emirlerinin doğrudan ve eksiksiz uygulanması sağlanmaya çalışılmıştır (Zahidov, 2020: 86).

Güney Kafkasya İslam İdaresinin, bölgede yaşayan Müslüman tebaa üzerindeki dini otoritesi tartışmalı iken, idari anlamda oldukça büyük bir öneme sahiptir. Ulemadan olanlar diğer dini sorumluluklarının yanı sıra cemaatlerinin baş bürokratları konumunda idiler. Dini idare çalışanları bölgelerinde bulunan Müslüman ahalinin doğum, ölüm, evlenme ve boşanma bilgilerinin ve ikamet yerlerinin kaydedildiği ve *metriçeskiye knigi*¹ adı verilen defterler tutmakta idiler. Rusya'da 1874 yılında zorunlu askerlik uygulamasına geçildikten sonra, bu defterlerdeki bilgiler insanları silahaltına almak için kullanılmıştır. (Meyer, 2014: 63).

2.1. 1863 Tarihli Güney Kafkasya Sünni Müftülüğü Yönetimi Hakkında Hazırlanan Taslak Metin

Kafkasya Genel Valisi (1862-1881) olarak görev yapan Mihail Nikolayeviç, Güney Kafkasya İslam İdaresinin kurulmasına önemli destek sağlamıştır. Geçmiş dönemlerde Kafkasya'da üst düzey yöneticilik yapan çarlık yöneticileri bölgede yaşayan Müslüman tebaanın dini yaşamını düzenleyen kalıcı ve kapsamlı kanunlar yapmamışlardır. Bu alanda oluşan boşluğu doldurmak için 1862 yılının sonunda başlanan çalışmalar 15 Mart 1863 tarihinde Kafkas Valiliği Konseyi Başkanı Prens Orbeliani tarafından onaylanması ile son şeklini almıştır (GMTA.F.7.O.1.D.2231). Bu taslak metin ile Müslüman dini kurulların teşkilatlanmasından ziyade din adamlarının faaliyetlerinin ve sorumluluk alanlarının düzenlenmesi planlanmaktadır. Müslüman din adamlarının görevi, resmi olarak cemaatler hakkında istatistiki bilgileri tutmaktan ibarettir. Söz konusu taslak metin ile yabancı din adamlarının varlığına hala izin verilmekte idi ancak faaliyetleri bir çok kontrolden geçmek şartı ile sadece okullarda öğretmen olarak görev yapabilmekten ibarettir (Ganiç, 2013: 71).

¹ Metriçeskiye Knigi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Nail Kamileviç Garipov. Politika Rossiiskogo v Etnokonfessional'noi Sfere v Kontse XVIII-nachale XX vv.: Opyt Dukhovnogo Uprevleniia Musulman. Doktora tezi. Kazan Devlet Üniversitesi. 2001. s.123-124.

Kafkasya Genel Valisi Mihail Nikolayeviç tarafından 1863 yılında hazırlatılan taslak metinde Güney Kafkasya Sünni Müftülüğünün görev ve sorumlulukları şu şekilde belirlenmiştir;

Kuran ve İslami dogmalar dokunulmaz kalacaktır. İslam dini tarafından uygun görülen kıyafetlerin giyilmesi ve dini günlerin kutlanması serbest bırakılacaktır. Ancak bu eylemler yapıldığı sırada kamu güvenliğinin tehlikeye girmemesi için diğer dinlere yönelik hakaret edilmeyecektir. Camiler, medreseler, türbeler, kısacası Müslümanlar için kutsal sayılan yerler, kamunun diğer bütün binaları gibi Rusya yasalarının koruması altında olacaktır. Bu nedenle adı geçen taşınmazlara zarar verenler ve Müslüman din adamlarına hakaret edenler yargılanacaklardır. Güney Kafkasya Bölgesinde yeni camilerin açılması valiliğinin iznine tabi olacaktır. Güney Kafkasya'da bulunan Sünniler hiçbir şekilde Müslüman yabancı devletlere bağlı değildir ve onlarla din ve şeriat konularında herhangi bir ilişkide bulunmayacaklardır. Her iki tarafın rızası ile ve mevcut yasalar temelinde şeriat mahkemesine intikal eden dini konuların yanı sıra ihtiyatlı olan davalarda Sünniler hakkında hükümete bağlı kurumlar tarafından karar verilecektir. Sünniler bölgelerinde bulunan diğer dini ibadet yerlerine ve diğer dinlere saygı duymak zorundadırlar. Sünni inancını benimseyen Rusya Müslüman tebaa dini bayram ve diğer kutsal günlerde yaptıkları ayinlerde Tanrı'dan, Rus imparatoru ve onun hanesine sağlık vermesi için dua etmek ile yükümlüdür (GMTA.F.416.O.3.D.1246).

Kafkasya Sünni Müftüsü, Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan kadı ve mollaların görevlerini yerine getirmeleri için talimatlar vermek ve takibini yapmak zorundadır. Güney Kafkasya Sünni idaresinin yönetimi ve dini idareye ait dini mülklerin denetimi Tiflis'te bulunan Güney Kafkasya Müftüsünün sorumluluğu altındadır. Güney Kafkasya Müftüsünün başka bir görevi de, bölgede bulunan kadılar ve diğer idare çalışanlarının kontrolü ve aralarında çıkan anlaşmazlıkların çözümüdür. Eğer gelen şikayetler tamamen dini konular hakkında ise kararı müftü verecektir. Ancak daha karışık sorunlarda taraflar anlaşamaz ise konu şeriat kanunlarına göre çözülür. Şeriat mahkemelerindeki durumun kontrolü müftü tarafından yapılır. Kadı ve mollaların almış oldukları kararların itirazı müftülere veya il meclislerine yapılır. Böyle bir şikâyet müftüye geldiğinde müftü hemen konu hakkında bilgi topladıktan sonra şeriat hükümlerine göre kararını verir. Müftüler Rus ve Arap alfabelerinde yapılmış kaşelere sahiptir. Her üç ayda bir müftülere, kadılar ve mollalar tarafından, yeni doğan ve ölen Sünni Müslümanların bilgileri rapor halinde verilir. Ayrıca Sünnilerin evlilik ve boşanmaları hakkında bilgiler, şeriat mahkemelerinde biten ve devam eden bütün davalar hakkında bilgiler ve cami mülkünün durumu ve hayırseverlerden alınan yeni

bağışlar hakkında bilgilerde müftüye verilir. Müftü ise kendisine sunulan bu bilgileri her yılın 10 Ocak tarihinde valiye sunmak zorundadır (GMTA.F.416.O.3.D.1246).

Müftüler, müderris ve mollaların denetlenmesi konusunda sıkı önlemler alırlar. Kadılar her altı ayda bir cami ve Müslüman okullarının durumu, öğrenci sayısı ve derslerin öğretildiği kitaplar hakkında müftüye ayrıntılı rapor sunarlar. Kıdemli kadıların Güney Kafkasya Bölgesindeki dini okullara yabancı ülkelere gelenlerin girmelerini müftüye sormadan önlemleri gerekmektedir. Müftü, yabancı mollaların yalnızca valinin onayı ile öğretmenlik pozisyonunda çalışmalarına izin verebilir. Okullara girme izni alınan yabancı mollalar Güney Kafkasya Müslümanlarının dini ve medeni işlerine hiçbir şekilde karışamazlar ve herhangi bir şeriat vergisi toplama yetkileri yoktur. Yabancı mollalar tarafından verilen şeriat hükümleri yerel yetkililer tarafından tanınmamakta veya uygulanmamaktadır. Yabancı mollaların hiçbir durumda kadı ve mollaların görevlerini düzeltmelerine izin verilmez. Müftü, kadı ve mollaların yetersiz ve liyakatsiz din insanları ile görüşmelerini engelleyecektir. Ayrıca Yabancı mollalar tarafından verilmiş belgelerin geçersiz sayılması için müftülerin çalışma yapması gerekir. Müftülerin, Tiflis'te bulunan yabancı mollaların bütün hareketlerini kontrol etmeleri gerekmekte ve sıkıntılı durumlarının tespiti halinde gerekli yazışmaları yaparak yurtdışına gönderilmelerini sağlamaladırlar. Yabancı mollaların Güney Kafkasya'daki faaliyetleri kadılar ve yerli polis güçleri tarafından denetlenir. Kadı ve yerel polisler konu ile ilgili müftüler aracılığı ile valiliğe bilgi vermek zorundadırlar (GMTA.F.416.O.3.D.1246).

Kadılar ve mollaların seçilmesi için belirli kriterler vardır. Kadılar halk tarafından seçilir, müftü ile valinin önerisi ve Kafkasya Genel Valisinin onayı ile atanır. Mollalar ise valiler tarafından atanır. Müftüler görevlerini iyi yapan kadı ve mollaların ödüllendirilmesini sağlarlar. Müftüler görevlerini yerine getirmeyen ve liyakatli olmayan bütün kadı ve mollaları idareye bildirmekle yükümlüdürler. Bunların görevden alınması için idareye görüş sunmaları gerekmektedir. Müftüler 6 ayda bir kere Güney Kafkasya'da bulunan Sünni okullar hakkında Kafkasya Genel Valiliğine rapor vermek ile yükümlüdürler (GMTA.F.416.O.3.D.1246).

Yerel halk tarafından verilen bağışlar, sadakalar kadı ve mollalar tarafından toplanmaktadır. Bu toplanan paralara kadı ve mollaların zimmetlerine geçirmemeleri için müftüler kadı ve mollaların ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamak zorundadırlar. Kadı ve mollalara bağış teslim edilirken bağışı yapan kişi ile kadı ve molla arasında bir tutanak düzenlenir ve bu tutanağa bağışın cinsi ve miktarı yazılır. Müftüler Güney Kafkasya Bölgesindeki Müslümanlardan bağışlar ve sadakaların toplanmasını organize

etmekle yükümlüdür. Ayrıca toplanan bu bağış ve sadaka hakkında ayrıntılı olarak rapor düzenlemelidirler ve bunların dağıtımında, kullanımında şeriatı aykırı herhangi bir durumun olmasını engellemelidirler. Yine bu toplanan bağış ve sadakaların yabancı mollalar tarafından yurtdışına gönderilmesini engellemek zorundadırlar. Müftüler bu konular ile ilgili olarak vakit geçirmeden Kafkasya Genel Valiliğine bilgi vermek zorundadırlar. Müftü yukarıda bahsi geçen raporu sunmadan önce Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan kadılara bu konularla ilgili şeriat hükümlerini içeren belgeleri imzalatır (GMTA.F.416.O.3.D.1246).

Müftüler, efendiler, mollalar ve kadılar işlerini usulüne uygun olarak yürütmeli ve gelen giden evrakları dikkatli bir şekilde kayıt altına almalıdırlar böylece yetkililer davaların doğru şekilde ele alındığını kontrol edebilirler. Müftü bazı durumlarda kadıya bağlı olarak dürüstlükleri ve vicdanlı olmaları ile tanınan yalnızca Hanefi ve Şafi mezhebine mensup üç molladan oluşan bir şeriat meclisi oluşturmak ile yükümlüdür (GMTA.F.416.O.3.D.1246).

Kafkasya Genel Valisi Mihail Nikolayeviç tarafından hazırlatılan ve 15 Mart 1863 tarihinde Kafkas Valiliği Konseyi Başkanı Prens Orbeliani tarafından onaylanması ile son şeklini alan bu metin taslak halinde kalarak yasalaşmamıştır. Söz konusu metin her ne kadar taslak halinde kalmış olsada o tarihe kadar Güney Kafkasya Müslümanlarının dini hayatlarını düzenlemek amacıyla hazırlanan en kapsamlı metin olma özelliğini taşımaktadır.

2.2. 1869 Tarihli Güney Kafkasya İslam İdaresi Taslak Metni

Kafkasya Genel Valisi Mihail Nikolayeviç, Ocak 1869 tarihinde Saint Petersburg'daki Kafkas Komitesine¹, Güney Kafkasya Şii ve Sünni Ruhani İdareleri hakkında ayrıntılı bir şekilde hazırladığı taslak metni sunmuştur. Kafkasya Genel Valisi, ilk olarak konunun tarihçesine vurgu yaparak daha önce askeri operasyonlar sırasında, çarlık bürokrasisinin Müslüman din adamlarına tavizler verdiklerini, özellikle de onlara Şeriatı dayalı hukuk davalarında yargı hakları vermeye zorlandıklarını belirtmiştir. Mikhail Nikolayevich'e göre, Yermolov'dan başlayarak, Kafkasya'nın müteakip tüm Rus yöneticileri Müslüman din adamlarının örgütlenmesi için çeşitli projeler hazırlamışlar, ancak bu durum nihayetinde yerel geçici düzenlemelerden ibaret kalmıştır. Artık Müslüman din adamlarının teşkilatlanması ile ilgili yeni bir döneme geçilmesi gerektiği, hükümetin din adamlarını rahatça kontrol altına alabileceği ve

¹ Kafkas Komitesi, St. Petersburg'da bulunan ve Kafkas meselelerini yönetmek için kurulan özel bir hükümet organıdır.

özgürce takip edebileceği yeni bir kamu düzeni oluşturması gerektiği, ayrıca konuyla ilgili bir taslak komisyonu oluşturması ve bu komisyona hem Rus yetkilileri hem de bölgedeki Müslüman din adamlarının katılım sağlaması gerektiği belirtmiştir. Yine Nikolayevich'e göre, halkı Müslüman olan İran ve Türkiye ile sınır olan Güney Kafkasya bölgesinde dini teşkilatlanma ve din görevlilerinin durumunun yasal bir zemine oturtulmaması son derece sakıncalı bulunmuştur. Ayrıca Bakü, Yelizavetpol, Tiflis ve Erivan'da bulunan Müslüman din adamları için hükümete bağlı ve onun denetimi altında yeni bir düzenleme yapılması gerektiğini savunmuştur (RFDTA, F.821.Op.8.D.610). Nikolayevich'in, Güney Kafkasya dini idaresinin yönetilmesi hakkında gündeme getirdiği taslak, hem St. Petersburg'da hem de yerel makamlarca tepkilere neden olmuş ve yasalaşmadan taslak halinde kalmıştır (Arapov, 2004; 179).

Nikolayevich tarafından 1869 yılında hazırlatılan Güney Kafkasya Müslüman Din Adamları Yönetimi Hakkında Taslak şu bilgileri içermektedir;

Molla'nın bir üstü olarak cami cemaatine cuma imamı atanmıştır. Dini kıdeme göre cuma imamı molladan üst mertebededir. Ayrıca bu kıdem vaiz, muallim ve mersiyehanlardan da üstündür. Cuma imamının dini ayin yapması için yanında şeyh, sofî, derviş ve zahitlerden oluşan en az 3 molla olması gerekmektedir. Yukarda adı geçen kişiler herhangi bir görevde bulunmasalar dahi camilerde dini eğitim verebilme yeteneğine sahip olmaları gerekmektedir. Şeyh, sofî, derviş ve zahitlere bu yüzden molla derecesi verilir. Molla dışındaki kişiler cami çalışanı sayılmazlar. Dini idare tarafından camiye yapılan atamalarda genel olarak dini ayinlerin doğru yapılması amaçlanmıştır. Ayrıca camilerin ve bunlara bağlı okullar ile burada öğretilen derslerin idare tarafından kontrol altında tutulması hedeflenmiştir (GMTA, F.13.O.24.D.95).

Valilerin kararı ile kadının bütün Müslüman halkın başına atanması taslak olarak kararlaştırılmıştır. Orenburg Dini İdaresinde de böyle olduğundan dolayı geçici olarak bu şekilde yapılacak, esas seçimin nasıl yapılacağı daha sonra kararlaştırılacaktır. Kadı adayları valiler tarafından teklif edilmektedir. Daha önceki pratiklerde de kadıların toplum tarafından seçilmesi her zaman sıkıntı yaratmıştır. Çünkü kadıların bölgeleri kontrol etme yetkileri olduğundan seçilmeleri zorlaşmaktadır. İdare kadıların vali tarafından seçilmesini öngörmektedir. Meclise danışılarak yani halkın tesiri olmadan seçilmeden vali tarafından atanması uygun görülmüştür (GMTA, F.13.O.24.D.95).

Dini idarede çalışanların mevzuata aykırı olarak davranmaları halinde hem ceza kanunlarıyla hem de şer'i kanunlarla cezalandırılması uygun görülmüştür. Ayrıca dini idare çalışanlarının devlete biat etmeleri esastır. Dini idarede çalışan bir görevlinin görevini ihmal etmesi şeriat kanunlarına göre cezalandırılmasını gerektirmektedir. Dini

idarede görevli kişilerin yapmış olduğu mevzuata aykırı davranışlara hukuki yaptırımlar getirilmesine kadar geçici olarak dini idareye bağlı il meclisleri tarafından cezai işlemlerin yürütülmesi gerekmektedir. Bu durum ayrıca 20 Kasım 1864 tarihinde kabul edilen ceza kanununun 1064. Maddesine göre de uygundur. Ayrıca bu kanun kapsamında suçluların sorgulanması ve onların özellikle dini açıdan cezai işleme tabi tutulması şöyle olmaktadır; dini idarede görevinden bağımsız olarak 50 bin ruble para cezası veya 7 gün hapis cezası şeklinde kararlaştırılmıştır (GMTA, F.13.O.24.D.95).

Müslümanlar dini görüşü fark etmeksizin ihtilaflı durumlarda köy/mahalle mahkemelerine başvurabilir ve konuyu kadılar ile tartışabilmektedirler. Ayrıca aile içi meseleler dâhil din ile ilgili bütün konuları kadılara ve köy mahkemelerine şikâyet edebilmektedirler. İdare bu tür konularda kadıların taviz vermemesi ve biraz sert olması gerektiğini tavsiye etmektedir. Yine idare tarafından kadıların dini konular dışında diğer hukuki konulara karışmamaları talep edilmektedir (GMTA, F.13.O.24.D.95).

Vilayet meclis kuruluşlarının yerli valilere bağlı olması öngörülmüştür. Bu yüzden idare kesin çözüm olarak özel bir madde ekleterek vilayet meclisini vali kontrolüne vermiştir. Böylelikle vali vilayet meclisinden bütün bilgileri talep edebilmektedir. Bu durumda vali konuyla ilgili olarak kendisi direk ilgilenmeyerek memuru vasıtasıyla durumu kontrol etmektedir. Yani valinin atamış olduğu bu memur vilayet meclisindeki işleri vali adına takip edip valiye durum hakkında bilgi vermektedir. Dini idarenin olduğu gibi meclislerin de kendilerine ait kaşeleri, mühürlü kâğıtları bulunmalı ve işlem yaptıkları zaman ödenek almaları görüşülmelidir. Dini idarede işlerin düzgün gidip gitmediğini kontrol etmek için görevlendirilen özel memurlar için hazineden pay ayrılması uygun görülmüştür. Vilayet meclisleri Kafkasya Genel Valisi ile İçişleri Bakanlığından izin alarak kendi memurlarını görevlendirebilmektedirler. Dini idarenin kararları valilerle görüşülerek neticelendirilmekte veya İçişleri Bakanlığına başvurularak kara bağlanmaktadır. Eğer orada da çözüme kavuşturulamazsa dini mahkemeye sevk edilmektedir. Örneğin aile içi evlilik, boşanma gibi durumlar dini mahkemeye sevk edilmektedir. Dini idare karar alırken yürürlükte olan kanunun 940. Maddesinin 11. kısmının 1. fıkrasından faydalanabilmektedir. Vilayet meclisleri dini idare çalışanlarının kanun ihlalleri ile ilgili olarak suç duyurusunda bulunurlarsa bu durum kadılar ve vilayet meclisinin uygun görüşü ile valiye arz edilmektedir (GMTA, F.13.O.24.D.95).

Dini kurumların camilere bağlı açtığı okullarda mollaların Müslüman çocuklara dini eğitim vermesi kadıların kontrolüne alınacaktır. Onların müsaadesi ile bu okullar açılacak ve valinin onayına sunulacaktır. Ayrıca vilayet meclisinin olduğu yerde ise

medreseler açılacaktır. Medreselerde gençlerin kendilerini dini açıdan geliştirmeleri sağlanacaktır ve buradan mezunlara dini rütbe verilecektir. Ayrıca vilayet meclislerinde verilen dini eğitimin yanı sıra Rus dilini öğrenmek zorunlu olacaktır. Medresede öğrenim gördükleri dersleri Rus dilinde almaları zorunludur. Medreselerin denetimi vilayet meclisi üyelerinden birisine verilecektir. Bu yetkili en az müderris rütbesinde olacaktır. Dini eğitim dışında Rus dili ve dünyevi ilimlerin ders müfredatını kontrolü ve burada öğrenim gören öğrencilerin denetlenmesi yapılarak durum hükümet yetkililerine aktarılacaktır. Yüksek idare maddi kaynakları olmadığından adı geçen bölgelerde cami okulları ve medreselerin açılmasına karar vermiştir. Ayrıca bunların kontrolü diğer taraftan kadı ve vilayet meclisi üyesi tarafından yapılacaktır. Son olarak şura şu karara varmıştır; bazı maddelerin düzenlenmesi yapılarak bunun iki nüsha olarak basılması, bir nüshanın şii kesime diğer nüshanın sünni kesime verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Kafkasya Genel Valisinin onayına sunulması ve zatı alilerine proje hakkında bilgi verilmesi ve daha sonra uygulaması için kendisinden müsaade edilmesi kararı alınmıştır (GMTA, F.13.O.24.D.95).

Kafkasya Genel Valisi Mihail Nikolayeviç tarafından hazırlatılan ve Ocak 1869 tarihinde St. Petersburg'daki Kafkas Komitesine sunulan Güney Kafkasya Şii ve Sünni Dini idareleri hakkındaki metin taslak halinde kalarak yasalaşmamıştır. Ayrıca bu taslak, 5 Nisan 1872 tarihli Güney Kafkasya Şii ve Sünni mezhepleri dini idarelerinin teşkili ve faaliyetlerini düzenleyen nizamnamenin esinlendiği bir metin olma özelliğini taşımaktadır.

2.3. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Kuruluş Nizamnamesi

İmparator II. Aleksandr 5 Nisan 1872 tarihinde, uzun bir hazırlık çalışması sonucunda, Güney Kafkasya Şii Müslüman din adamlarının yönetimine ilişkin kanunu onaylayarak kuruluş nizamnamesinin yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Nizamname Arap harfleri ile Azerbaycan Türkçesi ve Kiril alfabesi ile Rusça olmak üzere iki dilde yayınlanmıştır. 2 Ocak 1873 tarihinde Şii Mezhebi Güney Kafkasya İslam İdaresi Tiflis'te törenle açılmıştır (Kavkazkiy Kalender, 1886: 178). Güney Kafkasya İslam İdaresinin yetki alanı Bakü, Yelisavetpol, Tiflis ve Erivan vilayetlerinde bulunan Müslümanlar ile sınırlı tutulmuştur. Sivil idareye sahip olmayan Kuzey Kafkasya bölgesi¹ dini idarenin yetki alanının dışında kalmıştır (Ganiç, 2013: 129).

¹ Askeri idarenin yönetiminde olan Kuban, Terek, Dağıstan, Zakatala ve Suhum bölgeleri kastedilmektedir.

2.3.1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Oluşumu ve Yapısı

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı oluşumu ve yapısı şu şekilde belirlenmiştir;

Güney Kafkasya bölgesindeki Şii mezhebine mensup Müslümanlara din eğitimi camii tarafından verilecektir. Dini idare tarafından alınan kararların ve hükümet tarafından alınan kararların uygulanması, bölgedeki dini idareye bağlı okulların kontrolü Güney Kafkasya bölgesindeki vali ve kaymakamlar tarafından gerçekleştirilecektir. Güney Kafkasya bölgesi dini idaresindeki tüm Müslümanların kontrolü Kafkasya Genel Valisi ve yönetimine tabii olacaktır (BOA.HR.İD.1599.2.).

Güney Kafkasya bölgesinde bulunan Şii Müslümanların dini işleri, il meclisleri tarafından atanan kadı ve mollalar tarafından yürütülmektedir. Şii dini idaresindeki yüksek rütbeli dini görevliler; Şeyhülislam, dini idare üyeleri, meclis üyeleri ve kadılardan oluşmaktadır. Şeyhülislam, merkezi Tiflis'te bulunan ve Güney Kafkasya bölgesinde bulunan Şii mezhebine mensup Müslümanların tabii olduğu en yüksek dini kurum olan Şii Dini İdaresine başkanlık eder ve görev yaparken Kafkasya Genel Valisinin talimatları doğrultusunda hareket etmek ile yükümlüdür. (BOA.HR.İD.1599.2.).

Camilerde molla olarak görev yapabilmek için nizamname ile belirtilen gerekli kriterleri sağlamak gerekmektedir. Yeterince Şii Müslümanın bulunduğu Güney Kafkasya Bölgesinin her ilinde vali ve il meclisi tarafından atanmış olan yerel kadılar bulunmaktadır. Kadılar camilerdeki dini ayin ve törenleri takip etmek ayrıca Müslümanlar arasındaki nikâh konularını kontrol etmek ile görevlilerdir. Ayrıca kadılar Müslümanlar arasındaki problemleri çözmek ile de yükümlüdürler. Cami görevlileri Müslümanların bulundukları yerde dini ritüeller gerçekleştirmekle ve dini âdet, ananeleri uygulamak, bağışları toplama ve onları okullar arasında paylaşmakla, ayrıca yeni doğanların ve ölenlerin kayıtlarını tutmakla, evlenen ve boşananların kayıtlarını yapmakla görevlidirler. Ayrıca bu kayıtları Kafkasya Genel Valisine sunmak üzere kayıt formuna işlemekle mükelleflerdir. Bütün dini idare görevlilerinin tüm bilgileri vali tarafından kendilerine verilen formlara doldurmaları gerekmektedir. Kadılar belirli zaman dilimleri içerisinde camiler, okullar, yeni doğanlar ölenler, evlenenler ve boşananlar hakkında valiye bilgi vermek zorundadırlar (BOA.HR.İD.1599.2.).

2.3.2. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Görevlilerinin Atanması, Görevden Alınması ve Tayinleri

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı görevlilerinin atanması, görevden alınması ve tayinleri şu şekilde belirlenmiştir;

Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığında aşağıdaki şartları taşıyan herkes görev yapabilmektedir; birinci şart, Rus vatandaşı olmak, ikinci şart, dini imtihandan geçmiş olduğuna dair belgesinin olması, bu imtihanı geçemeyenler vali tarafından belirlenen kural çerçevesinde dini sınava tabii tutulmaktadır. Üçüncü şart ise 22 yaşından gün almış olmasıdır. Şii dini idarede görev alamayacak olanlar ise şunlardır; birincisi, hakkında soruşturma bulunanlar ve hapis cezası almış olanlar, ikincisi, mahkeme tarafından görevlerinden hırsızlık, rüşvet suçlarından dolayı atılmış olanlar, üçüncüsü, görevini kötüye kullananlar, dördüncüsü ise rüşvet ve zimmet suçlarından ceza alanlardır (BOA.HR.İD.1599.2.).

Şeyhülislam makamına atanan kişiler bulunmuş oldukları sosyal ortam ve yaşadıkları bölgede yaşam tarzları itibari ile saygı gören kişilerden veya kadılar arasından her anlamda en iyi olanlar arasından seçilmektedir. Dini idare yönetimine ise kadılar arasından en iyileri seçilerek alınmaktadır. Kadı ve il meclisi üyeliğine seçim ahund¹ rütbesinde olanlar arasından yapılmaktadır. Onların dini imtihanı geçip ellerinde bir sertifika bulunmasına gerek bulunmamaktadır. Molla ve geri kalan dini idare görevlileri ise il meclisi tarafından belirli kriterlere göre seçilmektedir. Dini idare sekreteri veya başkan yardımcılığına ancak kamu personeli olabilme yetisine sahip kişiler alınabilmektedir. Bu kişiler Kafkasya Genel Valisinin uygun görüşü ile atanabilmektedir (BOA.HR.İD.1599.2.).

Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamı Kafkasya Genel Valisinin uygun görüşü ve İçişleri Bakanının onayı ile atanmaktadır. Şii dini idare üyeleri ise Kafkasya Genel Valisinin onayı ile atanır. İl meclisleri üyeleri bulundukları ilin valileri tarafından seçilir. Güney Kafkasya İslam idaresi Şii Şeyhülislamlığında çalışan memurların ataması dini idare ve vilayet meclisleri tarafından yapılır. Kadıların atanması ise il meclisinin önerisi ile vali tarafından yapılmaktadır. Camilerde görev alacak din görevlileri belirli kriterleri taşıyan yerel Müslümanlar arasından seçilerek valilik tarafından ataması yapılmaktadır (BOA.HR.İD.1599.2.).

¹ Ahund: Çarlık devrinde Rusya Müslümanlarında mahalle imamı ile kadı derecesi arasındaki din görevlisine verilen unvandır.

Güney Kafkasya bölgesinde bulunan Şii mezhebine ait her camiye görevli olarak bir molla atanır. Büyük camilere ise birkaç molla atanabilir. Bu da bölgedeki Şii Müslüman nüfusun 150-200 hane olması durumunda mümkündür. Camiye atanan molla sayısı her halükarda 5'i geçemez ve içlerinden biri baş molla olarak görevlendirilir. Bölgedeki cami ve molla sayısı ise vali tarafından belirlenmektedir. Her mollaya 80-90 hane düşecek şekilde planlanmaktadır. Ancak valinin tasarrufu ile daha az hane sayısı olan yerlere de molla atanabilmektedir. Camilerin ihtiyaçları için İslam idaresi tarafından herhangi bir bütçe oluşturulmamıştır. Camilerin ihtiyaçları ve mollaların maaşları cemaat tarafından karşılanmaktadır (BOA.HR.İD.1599.2.).

Güney Kafkasya İslam idaresi Şii Şeyhülislamlığında görev alan her şahıs göreve başlamadan önce Rus Çarına bağlılık ve sadakat yemini etmek zorundadır. Ayrıca yerine getirecekleri genel ve özel görevlerine başlamadan önce de yine çara sadakatlerini bildirmeleri gerekmektedir. Yemin etme töreni çizelgesi vali yardımcısı tarafından düzenlenir, yemin metninin Rusça yazılıp Tatarca'ya çevrilmesi gerekmektedir. İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı çalışanlarından izne ayrılanların bu durumu liste halinde kadiya bildirmeleri gerekmektedir. Ancak uzun süreli izne ayrılışlarda ve yurtdışına gidişlerde izin Kafkasya Genel Valisinden alınır. Ayrıca yurtdışı izni sadece Rus konsolosluklarının veya temsilciliklerinin bulunduğu ülkeleri kapsamaktadır (BOA.HR.İD.1599.2.).

2.3.3. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Görevlilerinin Hakları ve Yargılanmaları

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı görevlilerinin hakları ve yargılanmaları şu şekilde belirlenmiştir;

Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığına bağlı olarak faaliyet gösteren okullarda görev yapan kişilerin yaptıkları iş nesilden nesile geçmez sadece onların atandıkları dönemi kapsamaktadır. Şii Şeyhülislamlığı çalışanları vergi ve diğer ödemelerden muaftır. Ayrıca bu kurumda görevde olmaya devam ettikleri sürece bu yöndeki dokunulmazlıkları devam etmektedir. Kurum çalışanlarına yönelik uygulanan vergi muafiyeti ile dokunulmazlıklarının ömür boyu devam etmesi için kesintisiz 20 yıl çalışmış olmaları gerekmektedir. Ayrıca kurum çalışanlarının çocukları da vergi muafiyetine tabiidir. Şii Şeyhülislamlığı yetkililerinin hükümet tarafından herhangi bir yere görevli olarak gönderilmeleri halinde hazineden harcırah alma hakları bulunmaktadır. Bu harcırah bedeli Şeyhülislam için 6 atlık, dini idare ve meclis üyeleri

ve kadılar için 4 atlık, diğer üyeler için ise 2 atlık harcırah bedelidir. Ancak kadılar görevle bir yere gittiklerinde ihtiyaçları yöre halkı tarafından karşılanmaktadır. Kurum çalışanları sadakat ile düzgün bir şekilde görevlerini yaptıkları takdirde ödüllendirilebilecektir. Çar nasıl ki valiyi ödüllendirebiliyorsa şeyhülislamı da aynı şekilde ödüllendirebilmektedir (BOA.HR.İD.1599.2.).

Dini idare çalışanları görevlerini kötüye kullandıkları zaman il meclisleri ve dini idare tarafından yargılanabilmektedir. İl meclisleri ve dini idareler bu tür durumlarda dini idare yetkililerini elli ruble para cezası veya iki haftaya kadar hapis cezasına çarptırabilmektedirler. Ayrıca bulundukları görevlerinden de azledebilirler. Geri kalan suçlar için 20 Kasım 1864 tarihli ceza kanununun 1066. Maddesi uyarınca yerel mahkemelerde yargılanacaklardır. kurum çalışanlarının ağır ceza gerektiren bir suç işlemeleri halinde dokunulmazlıkları kalkarak haklarında normal vatandaş gibi işlem yapılmaktadır (BOA.HR.İD.1599.2.).

Dini mahkemelerde yargılanacaklar; il meclisleri ve dini idareye bağlı olan cami çalışanlarıdır. Şii dini idarenin yetkilerini aşarak görevini kötüye kullanmak suçundan; cami görevlileri, kadılar, il meclis üyeleri valilik kontrolünde bölge mahkemelerinde yargılanırlar. Diğer dini idare üyeleri Kafkasya Genel Valisinin onayıyla Tiflis Mahkemesinde yargılanır. Şeyhülislam ise ancak iktidarda olan meclisin birinci departmanının fesih kararı ile yargılanabilmektedir. (BOA.HR.İD.1599.2.).

2.3.4. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Eğitim İdaresinin Sorumlulukları

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı eğitim idaresinin sorumlulukları şu şekilde belirlenmiştir;

Şii Müslüman Eğitim İdaresi yetkilileri dini ibadetleri ve ritüelleri yerine getirirken aynı zamanda hükümetin koymuş olduğu kanunları da yürütmek ve uygulamak zorundadırlar. Dini eğitim görenlere İmparator hazretlerine sadakat göstermeyi de öğretmek ile yükümlüdürler. Bütün camilerde yapılan ibadetler Müslüman dini öğretilerine göre yapılır ve ibadetlerin sonunda mutlaka çar, çariçe ve veliahta uzun ömür ve sağlık dilenerek dua edilmelidir. Sünni dini idare çalışanları, hükümet yetkililerinin talebi ile bütün Müslümanların şartsız olarak hükümete karşı sadık olmaları, suçlular ve hainleri gördükleri zaman ihbar etmeleri doğrultusunda hareket etmelerini sağlamak ile yükümlüdürler (BOA.HR.İD.1599.2.).

Düzelenecek bütün dini ritüeller, bayramlar, adetler, toplantılar vb. etkinlikler yapılmadan önce kolluk kuvvetlerine bilgi verilerek önceden izin alınması

gerekmektedir. Müslümanlar arasında hükümete karşı veya dini idareye karşı ters görüşlü olanlar ya da başka bir yasadışı harekette bulunan kişilerin tespit edilmesi halinde bunun derhal yerel idareye bildirilmesi gerekmektedir. Şii dini eğitim idaresi yetkilileri Rusya hükümeti tarafından atanmış görevlilere bağlıdırlar, onların kontrolü ve denetimi altındadırlar. Kafkasya Genel Valiliği Baş İdaresinin izni olmadan onların yabancı ülkelerin dini görevlileri ile herhangi bir temas kurmaları ve bilgi alışverişi yapmaları yasaktır. Böyle bir durum olması halinde acil bir şekilde durumu yerel idarecilere bildirmek zorundadırlar aksi takdirde 1866 tarihli ceza kanununun 257. maddesi uyarınca cezalandırılacaklardır (BOA.HR.İD.1599.2.).

Güney Kafkasya Müslüman Şii Eğitim İdaresi tarafından şu şartlarda nikah kısılanması yasaklanır; erkek 15, kızlar 13 yaşını doldurmamış ise, evlenecek kişilerin birisinin akıl sağlığı yerinde değilse, kocalarından ayrılma belgesi olmayanlar ile, zorla evlendirilmiş olanlar ayrıca velilerinden çocuk kaçırarak yapılan nikahlar yasaktır. İl meclisinin valilik makamının izni olmadan Güney Kafkasyada Bölgesinde bulunan Şii Müslümanlar, İran ve Türkiye asıllı Müslüman kızlarla evlenemezler (BOA.HR.İD.1599.2.).

Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan Şii Müslümanların cami mektep ve vakıflar için yurtdışından bağış toplamaları ve yurtdışına bağış göndermeleri Kafkasya Genel Valiliği Baş İdaresinin iznine tabidir. Aksi halde davrananlar 1866 tarihli ceza kanununun 257. maddesi uyarınca cezalandırılırlar. Bu tür ihlallerin yapılması durumunda Müslüman Şii Eğitim İdaresi bu durumu yerel yetkililere bildirmek ile yükümlüdür (BOA.HR.İD.1599.2.).

2.3.5. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Kadılarının Görevleri

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığına bağlı kadılarının görevleri şu şekilde belirlenmiştir;

Kadıların sorumluluk bölgelerindeki görev ve yetkileri; Camideki görevlilerin kontrolü ve Nikah işlerinin kontrolüdür. Ayrıca kadılara Ceza Kanununun 65 ve 68. maddeleri uyarınca Şii Mezhebine mensup Müslümanlar arasındaki ihtilaflı konuları çözme görevi de verilmiştir. Kadıların dini idareyi kontrol ederken yapması gerekenler şunlardır; cami görevlilerinin Müslüman halka yönelik olarak yapması gereken görevlerini yerine getirip getirmediğinin kontrolü, Şii Şeyhülislamlığında görevli olan şahısların yaptıkları işi tam ve eksiksiz olarak yapıp yapmadıklarının kontrolü, dini ayin

veya törenler yapılırken bu işin sadece Şii Şeyhülislamılığı tarafından görevlendirilen kişiler tarafından yapılmasını sağlamak ve söz konusu dini törenler sırasında görevli olmayan kişilerin törene müdahil olmamasını sağlamak. Şii Müslümanlar arasında olumsuz fikirlerin yayılmasının önlenmesi ve yurtdışına gönderilmek üzere herhangi bir bağış toplanmasını önlemek. Ceza Kanununun 53. maddesine göre kadılar bu tür ihlalleri belirleyip il meclislerine aktarılmak üzere kolluk kuvvetlerine bildirmek ile yükümlüdürler (BOA.HR.İD.1599.2.).

Kadılar Şii Şeyhülislamılığına bağlı cami çalışanları hakkındaki aşağıda belirtilen bilgileri belirtilen süre içerisinde şeyhülislamılığa veya valiliğe bildirmek zorundadırlar; camide görev yapanların tam listesi, (göreve yeni başlayan, görevinden ayrılan veya azledilen) cami görevlileri hakkında kısa bilgiler, camiler hakkında kısa bilgiler, camilere bağlı okullar (medreseler) hakkında kısa bilgiler, vakıflar ve hükümet tarafından verilen izin ile toplanan bağışlar hakkında kısa bilgiler, yeni doğmuş, ölmüş kişiler ve boşananlar hakkında bilgiler. Kadıların, kişisel dosyalar, camii okulları, vakıflar ve diğer bağışların toplanması hakkında denetim yapabilmesi iznini Kafkasya Genel Valisi vermektedir. Kadıların görevlerinden azledilmesi şikâyetlere dayanarak mümkün olabilmektedir. Ayrıca yine dini idare üzerinden Kafkasya Genel Valisine şikâyet edilmek yoluyla da kadılar görevlerinden azledilebilmektedirler (BOA.HR.İD.1599.2.).

Kadıların görevlerinden biriside nikâh kıyma ve boşamadır. Kadılar nikah işlemlerini gerçekleştirirken mühürlü kâğıt kullanmak zorunda değildirler. Kadılar nikah veya boşanma işlemleri sırasında bir usulsüzlük tespit ederlerse 20 Kasım 1864 tarihli ceza kanunun 1011. Maddesinin 4. fıkrasına istinaden söz konusu kişilerin yargılanması için şahısları bölge savcısına sevk etme yetkisine sahiptirler. Evlilik sırasında eğer taraflardan birisi eşinin kendisine karşı haklarını ihlal ettiği şeklinde kadıya şikâyetle bulunursa kadılar bu durumu mahkemeye intikal ettirmek zorundadır. Kadılar eşler arasındaki sorunları ilk önce barışçıl yollarla çözmeye çalışmalıdır. Eşler arasında mal paylaşımı konusunda anlaşmazlıklar yaşanırsa kadı bu durumu mahkemeye sevk etmek zorundadır. Mal paylaşımı hakkında açılan davalar sonuçlanana kadar Kafkasya Genel Valisinin görüşleri ve talimatları doğrultusunda hareket edilmektedir. Kadıların nikah konuları hakkında verdikleri kararlar valilik meclisinin onayı ile sonuçlanır. Kadılar nikah konusunda yaşanan problemleri çözerken şeriat kanunlarını referans alırlar ancak ihtilaflı herhangi bir konu olursa il meclisi veya Sünni Müftülüğün görüşünü de almaktadırlar (BOA.HR.İD.1599.2.).

Eğer kadılar bir konu hakkında kendi aralarında ihtilafli bir duruma düşerlerse konu il meclisine taşınır il meclisi de gerekli görmesi halinde dini idarenin görüşünü almaktadır. Kadılar arasında Şii ve Sunni öğretiler ile ilgili yaşanan tartışmalarda konu başından itibaren titiz bir şekilde dini idare tarafından ele alınarak çözüme kavuşturulmaktadır. (BOA.HR.İD.1599.2.).

Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan Şii Mezhebine mensup Müslümanlar birkaç istisnai durum haricinde kendi aralarında yaşamış oldukları sorunları çözmek için kadıya gitmek zorunda değillerdir. Kendi aralarında çözemeyecekleri kadıya başvurmak zorunda oldukları konular ise şunlardır; kendi aralarındaki kişisel sorunlar, gözaltında olan reşit olmayan çocukların durumları ve kadı yönetimine giren yerlerdeki arazi anlaşmazlığı meseleleridir. Hırsızlık, gasp, cinayet gibi ceza kanununa tabii suçlar haricinde bulunan ve kişiler arasında uzlaşmaya bağlı davalara bakma yetkisi kadılardadır. Kadılara başvuruda bulunan şahıslar başvuru yapılmadan önce, kadıların vermiş olduğu kararı peşinen kabul edecekleri ve bu karara itiraz etmeyecekleri yönünde taahhütname imzalamaktadırlar. Kadılar tarafından verilen kararlar mahkeme tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girer. Ayrıca kadılar tarafından alınan kararlar üçüncü şahıslarla ilgili davalarda belge olarak kullanılabilir. (BOA.HR.İD.1599.2.).

2.3.6. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı İl Meclislerinin Yetki ve Sorumlulukları

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı il meclislerinin yetki ve sorumlulukları şu şekilde belirlenmiştir;

İl meclisleri yerel kadının başkanlığında toplam üç üyeden oluşmaktadır. İl meclislerinde belirtilen kişilerin herhangi birinin yokluğunda valinin önerisi üzerine mahalli din adamlarından birisi hazır bulunmaktadır. İl meclisleri görüşülecek konunun durumu ve acelesine göre yapılan talep üzerine toplanmaktadır. İl meclislerinin bütün toplantılarında sekreteryaya görevini yerine getiren birisi bulunur ve bu kişi Kafkasya Genel Valisi tarafından görevlendirilmektedir. İl meclislerinin gündeminde yer alan konular şunlardır; dini ayinler ve bunların yerine getirilmesi yönündeki talepler, din adamlarının dini ayinlerle ilgili görevlerini ihlal ederek fiilen inanç ile ilgili kabahat ve suçları, evlilik ve boşanmalar hakkında kadıların almış olmuş olduğu kararlara yapılan itirazlar, Şii Müslümanların dini inanç ile ilgili olarak işlemiş oldukları kabahat ve suçlardan dolayı dini mahkemeye sevk edilmeleri, vali tarafından teklif edilen soru ve

önergelerin görüşülmesi, dini okullardan sorumlu meclis üyesinin medrese ve okullardaki denetimi, din görevlilerinin bir üst makama yükselmesi için yapılacak sınav ve cami ile diğer dini idarelerin mal varlıkları ve toplanan bağışlar olarak belirlenmiştir (BOA. HR.İD.1599.2.).

İl meclisi her durumda kendisinden bilgi ve açıklama talep etme hakkına sahip olan valinin yüksek denetimi altındadır. Vali meclis faaliyetlerini denetlemek amacıyla özel bir görevli atama hakkına sahiptir. İl meclisi kararları oy çokluğu ile kabul edilmektedir. İl meclisi tarafından alınan kararlara iki ay içerisinde yine meclise itiraz edilebilmektedir. İl meclisinin suçlu din adamlarına ceza verilmesine ilişkin kararı eğer iki ay içinde temyiz edilmez ise valinin onayı ile infaz edilmektedir. Meclis tarafından dini konularda alınan kararlar dini idarenin uygun görüşüne sunulmaktadır. Nikah konuları ile ilgili meclisin aldığı kararlar dini mahkemenin nihai alacağı kararlar için onaya sunulmaktadır. Bu arada dini mahkeme evliliğe engel teşkil edecek bir durum olup olmadığını kontrol ederek karar vermektedir. Meclis ve Şii okulları arasında yaşanan ihtilaflar Şii Şeyhülislamlığı tarafından çözüme kavuşturulmaktadır. Ancak dini idare ile okullar arasında yaşanan ihtilaflar meclis tarafından karara bağlanmaktadır. İl meclislerinin kendilerine has mührü bulunmaktadır. Meclis tarafından alınan kararların yazılı olduğu kağıtlar 2. kalite ve devlet armalı olmak zorundadır ayrıca hizmet bedeli 40 kpekirdir. Bir nüshanın, sertifikanın vb. verilmesi için ofis ücretlerinin miktarı ve mührün uygulanması hususunda Kafkasya Genel Valisi tarafından belirlenen özel bir ücret uygulanmaktadır (BOA.HR.İD.1599.2.).

2.3.7. Şeyhülislamın Görev ve Yetkileri

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamının görev ve yetkileri şu şekilde belirlenmiştir;

Şeyhülislam Şii dini idare başkanıdır, şeyhülislamlık görevi Kafkasya Genel Valisi tarafından geçici olarak dini idare üyelerinden birisine verilebilmektedir. Şeyhülislam kendisine verilmiş görev kapsamında yapılan işlerin sonuçları hakkında Kafkasya Genel Valisine karşı sorumludur. Görev kapsamında yapılan yazışmalar gerektiği takdirde Valiliğe de gönderilmektedir. Ayrıca valiliğe verilen bilgilerin bir nüshası İçişleri Bakanlığına da bilgi amaçlı gönderilmektedir. Şeyhülislam, dini idarede görev yapan kişilerin ödül ve teşvik almaları konusunda baş idare yönetimine bilgi vermektedir. Şeyhülislamın başkanlığındaki dini kurul Kafkasya Genel Valisi tarafından özel olarak atanan üç üyeden oluşur. Kurul sekreterinin toplantılarda hazır bulunması

zorunludur. Dini kurul toplantıları düzenlemek için eğer üye eksikliği mevcut ise bu durum baş idare tarafından tamamlanmaktadır (BOA.HR.İD.1599.2.).

Farklı öğretilere sahip Şii ve Sünni Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflı konularda Şii dini idaresi kararına bağlı olarak oy kullanma hakkına sahip Sünni dini idare başkanının davet edilmesi gerekmektedir. Dini idare yönetimi, valilik ve eşdeğeri kurumlarına bilgi vermektedir. Dini idarenin kendine ait mührü bulunmaktadır. Dini idarede yapılan işlerin kontrol edilmesi amacıyla Kafkasya Genel Valisi kendi mahiyetindeki memurlardan birisini görevlendirmektedir. Dini idare kapsamına giren görevler şunlardır; kendisine bağlı il meclisinin kararlarına karşı şikayetlerin yanı sıra kendisine bağlı din adamlarının görevlerinin ihlali hakkındaki raporları dikkate almak ve suçluların ruhani mahkemeye sevkini sağlamak. Kendisine bağlı kadılar tarafından hazırlanan liste ve beyannamelerin zamanında teslim edilmesini sağlamak. Bu liste ve beyannamelerden derlenen genel bilgilerin yıllık olarak baş idareye sunulmasını sağlamak. Hem dini okulları hem de manevi olarak verilen unvanlar için sınavlar hazırlamak ve ayrıca kendisine bağlı din adamlarının yükselmesi için taslak kurallar hazırlamak. Bu tür projeler Kafkasya Genel Valiliği tarafından incelenip onaylanmaktadır. Dini idare kararları oy çokluğu ile alınır ve eşitlik olması halinde ise başkanın aldığı görüş doğrultusunda karar verilmektedir. Dini idare ibadetlerin yerine getirilmesi ve dini ritüellerin gerçekleştirilmesi ile ilgili tüm konularda yetkili olmasının yanı sıra evlilik/boşanma davaları ve sivil mahkemelerin incelemesine tabi olmayan manevi ihlaller hakkında kesin karar verme hakkına da sahiptir. Dini idare yetkisini aşan her konuyla ilgili olarak Kafkasya Genel Valiliği Baş İdaresine başvurmaktadır. (BOA.HR.İD.1599.2.).

2.3.8. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Dini Okulları

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığına bağlı dini okulların yetki ve sorumlulukları şu şekilde belirlenmiştir;

Güney Kafkasya Bölgesinde yaşayan Şii Müslümanların çocuklarına camilerde hükümet aleyhine zararlı görüşlerden bahsedilememek şartı ile kadınların denetimi altında mollalar tarafından okuma yazma öğretilmesine izin verilmektedir. İl meclisinin teklifi ve valinin onayı ile gerektiğinde camilerin içerisinde yeni dini okulların açılmasına izin verilmektedir. Bu yeni açılan okulların gelir-gider tablosu hesaplanır ve masrafları Müslümanların bağışlarından oluşan dini kurulun bütçesinden karşılanmaktadır. İllerde bulunan medrese ve cami okullarının denetimi il meclisleri

tarafından yapılmaktadır. Bu okulların daha ayrıntılı denetlenmesi müderrisler tarafından yapılmaktadır. Müderrisler bu dini okullarda hükümet aleyhine zararlı yorum ve öğretilerin yayılmasını engellemek ile mükelleftirler. İl meclisleri, idareleri altında bulunan dini okullarda yaşanan sıkıntılı durumlar hakkında düzenledikleri raporu ivedi bir şekilde vali ve dini kurula sunmakla yükümlü bulunmaktadırlar (BOA.HR.İD.1599.2.).

2.3.9. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Mal Varlığının Yönetimi

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı mal varlığının yönetimi şu şekilde belirlenmiştir;

Güney Kafkasya Şii Şeyhülislamlığına bağlı bulunan cami, okul, medrese, mezarlık ve vakıflar ve bunların elinde bulunan bütün malvarlıkları kayıt altına alınmıştır ve Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığının denetiminde bulunmaktadır. Şeriat kanununa uygun bir biçimde Müslümanlardan gönül rızası ile alınan fitre ve zekatlar dini idarenin ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmaktadır. Dini vakıflardan elde edilen gelirler, bağışçılardan toplanan fitre ve sadakalar öncelikli olarak din adamları ve dini kurulun acil ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla şeriat kurallarına uygun bir şekilde kullanılmaktadır. İkinci olarak ise daha az gelire sahip diğer dini kurumların ihtiyaç ve gereksinimlerin yanı sıra hayır kurumlarının ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmaktadır (BOA.HR.İD.1599.2.).

Şii Şeyhülislamlığına alınan taşınmaz malların tamamı Kafkasya Genel Valisinin onayına tabidir olmaktadır. Yine Şeyhülislamlıkta bulunan taşınmaz malların tamamı ancak Kafkasya Genel Valisinin izni ile satılabilmektedir. Şeyhülislamlığın elinde olan para ve taşınmaz mallar gelir elde etmek amacıyla Şeyhülislamlığın oluruyla kullanıma sunulabilmektedir. Vakıfların ellerine geçen paralar her gün Şeyhülislamlığa rapor edilmektedir. Her gün gelen raporların tamamı dini idare tarafından Kafkasya Genel Valisine arz edilir ve toplanan paralar ancak valinin oluru ile kullanabilmektedir. Şeyhülislamlık için toplanan paraların veya taşınmaz malların kayıp olmasından zimmetinde olan kişi sorumludur ve bu suç hazine malının kaybolması suçu ile eşit cezalandırılmaktadır. Şeyhülislamlığa ait paranın veya taşınmaz malların kaybolması suçunun işlenmesi durumunda o kişi ceza kanunu hükümleri kapsamında cezalandırılmaktadır. İl dâhilinde Şeyhülislamlığın mal varlıklarının denetimi il meclisleri tarafından yapılmaktadır. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii

Şeyhülislamlığının mal varlıklarının denetimi Kafkasya Genel Valiliği Baş İdaresi tarafından yapılmaktadır (BOA.HR.İD.1599.2.).

2.3.10. Güney Kafkasya İslam İdaresinde Görev Yapan Şeyhülislamlar

Ahund Ahmet Hüseyinzade: 1872 ile 1884 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Şeyhülislamı olarak görev yapmıştır. Hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla beraber 1812 yılında bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Salyan şehrinde doğduğu bilinmektedir. İlk tahsilini burada almış daha sonra Tiflis'te Müslüman dini mektebinde öğrenim görmüştür. Yüksek tahsilini Necef'te (Irak) almıştır. Arapça ve Farsça dillerine hâkim olan Hüseyin Zade dini bilimlerin yanı sıra edebiyata ve tarihe de meraklı olup bu konularda da eserleri bulunmaktadır. 1884 tarihinde Şeyhülislamlık görevinden istifa eden Hüseyinzade 1887 yılında Tiflis'te vefat etmiştir (Goca Memmedli, 2021; 18).

Ahund Mehmdî İsmailzade: 1884 ile 1885 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Şeyhülislamı olarak görev yapması haricinde kaynaklarda kendisi ile alakalı başka herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır (Ganiç, 2013; 294).

Ahund Mirza Hasan Tahirov: 1885 ile 1893 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Şeyhülislamı olarak görev yapmıştır. 1837 yılında bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Şuşa şehrinde doğmuştur. Yüksek tahsilini Tebriz'de (İran) yapmıştır. 25 Ekim 1878 tarihinden 4 Mayıs 1879 tarihine kadar St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinde Fars dili hocalığı yapmıştır. 11 Ağustos 1880 tarihinde Güney Kafkasya İslam İdaresine bağlı olarak Şuşa uyezdi kadılığı görevine getirilmiş ve 1881 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Şuşa Mektebi müdürünün isteği ve Yelizavetpol Valisinin onayı ile 3 Nisan 1882'den 5 Eylül 1882'ye kadar dini bilimlerin yanı sıra Farsça ve Tatarca dilleri öğretmenliği yapmıştır. 1885 yılında Güney Kafkasya İslam İdaresi Şeyhülislamlığı görevine atanmıştır. 21 Haziran 1893 tarihinde ölene kadar bu görevini sürdürmüştür (GMTA.F.290.Op.1.D.421).

Abdusselam Ahundzade: 1893 ile 1907 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Şeyhülislamı olarak görev yapmıştır. 13 Ocak 1843 tarihinde bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Salyan şehrinde doğmuştur. İlk eğitimini burada tamamladıktan sonra 1864 yılında Tiflis'e taşınmıştır. 1880 tarihinde resmi olarak Tiflis'te bulunan ve Güney Kafkasya İslam İdaresine bağlı olarak faaliyet gösteren Müslüman okulunda öğretmen olarak göreve başlamıştır. 21 Haziran 1893

tarihinde Güney Kafkasya İslam İdaresine Şeyhülislam olarak atanmıştır. 18 Kasım 1907 tarihinde ölene kadar bu görevini sürdürmüştür (GMTA.F.290.Op.1.D.421).

Abbas Kulu Sultan Hüseyinbekov: 1907 ile 1910 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Şeyhülislamı olarak görev yapması haricinde kaynaklarda kendisi ile alakalı başka herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır (Ganiç, 2013; 295).

Ahund Muhammed Ali Pişnamazzade: 1910 ile 1917 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Şeyhülislamı olarak görev yapmıştır. Hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla beraber 1870 yılında bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Şeki şehrinde doğmuştur. Şeyhülislam olarak atanmadan önce Gence vilayet meclisi başkanlığı görevinde bulunmuştur. 1910 yılında atandığı Şeyhülislamlık görevini kurumun lağvedildiği 1917 yılına kadar devam ettirmiştir (Goca Memmedli, 2021; 19).

2.4. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Kuruluş Nizamnamesi

Kafkasya Genel Valisi Mihail Nikolayaviç Romanov sivil idarenin tesis edildiği Yelizavetpol, Bakü, Tiflis ve Erivan vilayetlerini kapsayacak bir dini idare yapılanmasını önermiştir. Nikolaviç, İran ve Türkiye gibi iki İslam merkezi ile sınır olan Güney Kafkasya bölgesinde dini teşkilatlanma ve din görevlilerinin durumunun yasal bir zemine oturtulmamasının son derece sakıncalı olduğu kanaatini de bu öneriye eklemiştir. Rusya Devlet Şurası'nın tasarımı kabul etmesine müteakip 5 Nisan 1872 tarihinde imparator II. Aleksandr'ın kararı onaylamasıyla çar fermanı ile Güney Kafkasya'da Sünni mezhep dini idarenin teşkili ve faaliyetlerini düzenleyen nizamname yürürlüğe girmiştir. (Arapov, 2004: 127-132).

Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü 2 Ocak 1873'te Tiflis'te törenle açılmıştır (Kavkazkiy Kalender, 1886: 178). Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğünün yetki alanı Bakü, Yelizavetpol, Tiflis ve Erivan vilayetlerinde bulunan Müslümanlar ile sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte, Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğünün özel talimatlar ile Kuzey Kafkasya'nın kendisine tabi olmayan bölgelerinden gelen davaları da ele alabildiğine arşiv belgeleri şahitlik etmektedir (Ganiç, 2013: 129-130).

2.4.1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Oluşumu ve Yapısı

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü oluşumu ve yapısı şu şekilde belirlenmiştir;

Güney Kafkasya Bölgesindeki Müslüman Sünni mezhebi dini eğitimi cami tarafından verilecektir. Müslüman dini idare tarafından alınan kanun ve kararların uygulanması, ayrıca hükümet tarafından alınan kararların uygulanması, kontrolü ve bölgedeki Müslüman dini idareye bağlı okulların kontrolü Güney Kafkasya Bölgesindeki vali ve kaymakamlar tarafından gerçekleştirilecektir. Güney Kafkasya Bölgesi dini idaresindeki tüm Müslümanların kontrolü Kafkasya Genel Valisi ve yönetimine tabii olacaktır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan Sünni Müslümanların dini işleri, vilayet meclisleri tarafından atanan kadı ve mollalar tarafından yürütülmektedir. Sünni dini idaresindeki yüksek rütbeli dini görevliler; Müftü, dini idare üyeleri, meclis üyeleri ve kadılardan oluşmaktadır. Müftü, merkezi Tiflis’de bulunan ve Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan Sünni Müslümanların tabii olduğu en yüksek dini kurum olan Sünni Dini idareye başkanlık etmekte ve görev yaparken Kafkasya Genel Valisinin talimatları doğrultusunda hareket etmektedir. (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Camilerde molla olarak görev yapabilmek için nizamname ile belirtilen gerekli kriterleri sağlamak gerekmektedir. Yeterince Sünni Müslümanın bulunduğu Güney Kafkasya Bölgesinin her ilinde vali ve vilayet meclisi tarafından atanmış olan yerel kadılar bulunmaktadır. Kadılar camilerdeki dini ayin ve törenleri takip etmek ayrıca Müslümanlar arasındaki nikâh konularını kontrol etmek ile görevlilerdir. Ayrıca kadılar Müslümanlar arasındaki problemleri çözmek ile de yükümlüdürler. Cami görevlileri Müslümanların bulundukları yerde dini ritüeller gerçekleştirmekle ve dini adet, ananeleri uygulamak bağışları toplama ve onları okullar arasında paylaşmakla, ayrıca yeni doğanların ve ölenlerin kayıtlarını tutmakla, evlenen ve boşananların kayıtlarını yapmakla görevlidirler. Ayrıca bu kayıtları Kafkasya Genel Valisine sunmak üzere kayıt formuna işlemekle mükellefdirler. Bütün dini idare görevlilerin tüm bilgileri vali tarafından kendilerine verilen formlara doldurmaları gerekmektedir. Kadılar belirli zaman dilimleri içerisinde camiler, okullar, yeni doğanlar ölenler, evlenenler ve boşananlar hakkında valiye bilgi vermek zorundadırlar (GMTA. F.13.O.24.D.145).

2.4.2. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Görevlilerinin Atanması, Görevden Alınması ve Tayinleri

Çar tarafından 5 Nisan 1872’de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü görevlilerinin atanması, görevden alınması ve tayinleri şu şekilde belirlenmiştir;

Güney Kafkasya İslam idaresi Sünni Müftülüğü üyeliğine ve başkanlığına aşağıdaki şartları taşıyan herkes atanabilir; birinci şart, Rus vatandaşı olmak, ikinci şart, dini imtihandan geçmiş olduğuna dair belgesinin olması, bu imtihanı geçemeyenler vali tarafından belirlenen kural çerçevesinde dini sınava tabii tutulmaktadır, üçüncü şart ise 22 yaşından gün almış olmasıdır. Sünni dini idarede görev alamayacak olanlar ise şunlardır; birincisi, hakkında soruşturma bulunanlar ve hapis cezası almış olanlar, ikincisi, mahkeme tarafından görevlerinden hırsızlık, rüşvet suçlarından dolayı atılmış olanlar, üçüncüsü, görevini kötüye kullananlar, dördüncüsü ise rüşvet ve zimmet suçlarında adı geçenlerdir (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Müftülük makamına atanan kişiler bulunmuş oldukları sosyal ortam ve yaşadıkları bölgede yaşam tarzları itibari ile saygı gören kişilerden veya kadılar arasından her anlamda en iyi olanlar arasından seçilmektedir. Dini idare yönetimine ise kadılar arasından en iyileri seçilerek alınmaktadır. Kadı ve vilayet meclisi üyeliğine seçim ahund rütbesinde olanlar arasından yapılmaktadır. Onların dini imtihanı geçip ellerinde bir sertifika bulunmasına gerek bulunmamaktadır. Molla ve geri kalan dini idare görevlileri ise vilayet meclisi tarafından belirli kriterlere göre seçilmektedir. Dini idare sekreteri veya başkan yardımcılığına kamu personeli olabilmek yetisine sahip kişiler alınabilmektedir. Bu kişiler Kafkasya Genel Valisinin uygun görüşü ile atanabilmektedir (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftüsü Kafkasya Genel Valisinin uygun görüşü ve İçişleri Bakanının onayı ile atanmaktadır. Sünni dini idare üyeleri ise Kafkasya Genel Valisinin onayı ile atanır. İl meclisleri üyeleri bulundukları ilin valileri tarafından seçilir. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğünde çalışan memurların ataması dini idare ve vilayet meclisleri tarafından yapılır. Kadıların ataması ise il meclisinin önerisi ile vali tarafından yapılmaktadır. Camilerde görev alacak din görevlileri belirli kriterleri taşıyan yerel Müslümanlar arasından seçilerek valilik tarafından ataması yapılmaktadır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan Sünni mezhebine ait her camiye görevli olarak bir molla atanır. Büyük camilere ise birkaç molla atanabilir. Bu da bölgedeki Sünni Müslüman nüfusun 150-200 hane olması durumunda mümkündür. Camiye atanan molla sayısı her halükarda 5'i geçemez ve içlerinden biri baş molla olarak görevlendirilir. Bölgedeki cami ve molla sayısı ise vali tarafından belirlenmektedir. Her mollaya 80-90 hane düşecek şekilde planlanmaktadır. Ancak valinin tasarrufu ile daha az hane sayısı olan yerlere de molla atanabilmektedir. Camilerin ihtiyaçları için İslam

idaresi tarafından herhangi bir bütçe oluşturulmamıştır. Camilerin ihtiyaçları ve mollaların maaşları cemaat tarafından karşılanmaktadır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğünde görev alan her şahıs göreve başlamadan Rus Çarına bağlılık ve sadakat yemini etmek zorundadır. Ayrıca yerine getirecekleri genel ve özel görevlerine başlamadan önce de çara sadakatlerini bildirmeleri gerekmektedir. Yemin etme töreni çizelgesi vali yardımcısı tarafından düzenlenir ve yemin metninin Rusça yazılıp Tatarca'ya çevrilmesi gerekmektedir. İslam İdaresi Sünni Müftülüğü çalışanlarından izne ayrılanların bu durumu liste halinde kadıya bildirmeleri gerekmektedir. Ancak uzun süreli izne ayrılışlarda ve yurtdışına gidişlerde izin Kafkasya Genel Valisinden alınır. Ayrıca yurtdışı izni sadece Rus konsolosluklarının veya temsilciliklerinin bulunduğu ülkeleri kapsamaktadır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

2.4.3. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Görevlilerinin Hakları ve Yargılanmaları

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü görevlilerinin hakları ve yargılanmaları şu şekilde belirlenmiştir;

Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren okullarda görev yapan kişilerin yaptıkları iş nesilden nesile geçmez sadece onların atandıkları dönemi kapsamaktadır. Sünni Müftülüğü çalışanları vergi ve diğer ödemelerden muaftır. Ayrıca bu kurumda görevlerini sürdürdükleri müddetçe bu yöndeki dokunulmazlıkları devam etmektedir. Kurum çalışanlarına yönelik uygulanan vergi muafiyeti ile dokunulmazlıklarının ömür boyu devam etmesi için kesintisiz en az 20 yıl çalışmış olmaları gerekmektedir. Ayrıca kurum çalışanlarının çocukları da vergi muafiyetine tabiidir. Sünni Müftülüğü yetkililerinin hükümet tarafından herhangi bir yere görevli olarak gönderilmeleri halinde hazineden harcırah alma hakları bulunmaktadır. Bu harcırah bedeli Müftü için 6 atlık, dini idare ve meclis üyeleri ve kadılar için 4 atlık diğer üyeler için ise 2 atlık harcırah bedelidir. Ancak kadılar görevle bir yere gittiklerinde ihtiyaçları yöre halkı tarafından karşılanmaktadır. Kurum çalışanları sadakat ile düzgün bir şekilde görevlerini yaptıkları takdirde ödüllendirilebilecektir. çar nasıl ki valiyi ödüllendirebiliyorsa müftüyü de aynı şekilde ödüllendirebilmektedir (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Dini idare çalışanları görevlerini kötüye kullandıkları zaman il meclisleri ve dini idare tarafından yargılabilmektedir. . İl meclisleri ve dini idareler bu tür durumlarda

ruhani idare yetkililerini elli ruble para cezası veya iki haftaya kadar hapis cezasına çarptırabilmektedirler. Ayrıca bulundukları görevlerinden de azledebilirler. Geri kalan suçlar için 20 Kasım 1864 tarihli ceza kanununun 1066. Maddesi uyarınca yerel mahkemelerde yargılanacaklardır. kurum çalışanlarının ağır ceza gerektiren bir suç işlemeleri halinde dokunulmazlıkları kalkarak haklarında normal vatandaş gibi işlem yapılmaktadır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Dini mahkemelerde yargılanacaklar şunlardır; il meclisleri ve dini idareye bağlı olan cami çalışanlarıdır. Sünni dini idarenin yetkilerini aşarak görevini kötüye kullanmak suçundan; cami görevlileri, kadılar, il meclis üyeleri valilik kontrolünde bölge mahkemelerinde yargılanırlar. Diğer dini idare üyeleri Kafkasya Genel Valisinin onayıyla Tiflis Mahkemesinde yargılanır. Müftü ise ancak iktidarda olan meclisin birinci departmanının fesih kararı ile yargılanabilmektedir. (GMTA. F.13.O.24.D.145).

2.4.4. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Eğitim İdaresinin Sorumlulukları

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü eğitim idaresinin sorumlulukları şu şekilde belirlenmiştir;

Sünni Müslüman eğitim idaresi yetkilileri dini ibadetleri ve ritüelleri yerine getirirken aynı zamanda hükümetin koymuş olduğu kanunları da yürütmek ve uygulamak zorundadırlar. Dini eğitim görenlere İmparator hazretlerine sadakat göstermeyi de öğretmek ile yükümlüdürler Bütün camilerde yapılan ibadetler Müslüman dini öğretilerine göre yapılır ve ibadetlerin sonunda mutlaka çar, çariçe ve veliahta uzun ömür ve sağlık dilenerek dua edilmelidir. Sünni dini idare çalışanları, hükümet yetkililerinin talebi ile bütün Müslümanların şartsız olarak hükümete karşı sadık olmaları, suçlular ve hainleri gördükleri zaman ihbar etmeleri doğrultusunda hareket etmelerini sağlamak ile yükümlüdürler (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Düzelenecek bütün dini ritüeller, bayramlar, adetler, toplantılar vb. etkinlikler yapılmadan önce kolluk kuvvetlerine bilgi verilerek önceden izin alınması gerekmektedir. Müslümanlar arasında hükümete karşı veya dini idareye karşı ters görüşlü olanlar ya da başka bir yasadışı harekette bulunan kişilerin tespit edilmesi halinde bunun derhal yerel idareye bildirilmesi gerekmektedir. Şii dini eğitim idaresi yetkilileri Rusya hükümeti tarafından atanmış görevlilere bağlıdırlar, onların kontrolü ve denetimi altındadırlar. Kafkasya Genel Valiliğinin izni olmadan onların yabancı ülkelerin dini görevlileri ile herhangi bir temas kurmaları ve bilgi alışverişi yapmaları

yasaktır. Böyle bir durum olması halinde acil bir şekilde durumu yerel idarecilere bildirmek zorundadırlar aksi takdirde 1866 tarihli ceza kanununun 257. maddesi uyarınca cezalandırılacaklardır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Güney Kafkasya Müslüman Sünni Eğitim İdaresi tarafından şu şartlarda nikah kısılması yasaklanır; erkek 15, kızlar 13 yaşını doldurmamış ise, evlenecek kişilerin veya birisinin akıl sağlığı yerinde değilse, kocalarından ayrılma belgesi olmayanlar ile, zorla evlendirilmiş olanlar ayrıca velilerinden çocuk kaçırarak yapılan nikahlar yasaktır. İl meclisinin ve valilik meclisinin izni olmadan Güney Kafkasyada bulunan Sünni Müslümanlar, İran ve Türk asıllı Müslüman kızlarla evlenemezler (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Güney Kafkasya bölgesinde bulunan Sünni Müslümanların cami, mektep ve vakıflar için yurtdışından bağış toplamaları ve yurtdışına bağış göndermeleri Kafkasya Valiliği Baş İdaresinin iznine tabidir. Aksi halde davrananlar 1866 tarihli ceza kanununun 257. maddesi uyarınca cezalandırılırlar. Bu tür ihlallerin yapılması durumunda Müslüman Sünni eğitim idaresi bu durumu yerel yetkililere bildirmek ile yükümlüdürler (GMTA. F.13.O.24.D.145).

2.4.5. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Kadılarının Görevleri

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğüne bağlı kadılarının görevleri şu şekilde belirlenmiştir;

Kadıların sorumluluk bölgelerindeki görev ve yetkileri; camideki görevlilerin kontrolü ve nikah işlerinin kontrolüdür. Ayrıca kadılara Ceza Kanununun 65 ve 68. maddeleri uyarınca Sünni Müslümanlar arasındaki ihtilaflı konuları çözme görevi de verilmiştir. Kadılar dinî idareyi kontrol ederken yapması gerekenler şunlardır; cami görevlilerinin Müslüman halka yönelik olarak yapması gereken görevlerini yerine getirip getirmediğinin kontrolü, Sünni Müftülüğünde görevli olan şahısların yaptıkları işi tam ve eksiksiz olarak yapıp yapmadıklarının kontrolü, dinî ayin veya törenler yapılırken bu işin sadece Sünni Müftülüğü tarafından görevlendirilen kişiler tarafından yapılmasını sağlamak ve söz konusu dinî törenler sırasında görevli olmayan kişilerin törene müdahil olmamasını sağlamak. Sünni Müslümanlar arasında olumsuz fikirlerin yayılmasının önlenmesi ve yurtdışına gönderilmek üzere herhangi bir bağış toplanmasını önlemek. Ceza Kanununun 53. maddesine göre kadılar bu tür ihlalleri

belirleyip il meclislerine aktarılmak üzere kolluk kuvvetlerine bildirmek ile yükümlüdürler (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Kadılar, Sünni Müftülüğüne bağlı cami çalışanları hakkındaki aşağıda belirtilen bilgileri belirtilen süre içerisinde müftülüğe veya valiliğe bildirmek zorundadırlar; camide görev yapanların tam listesi, (göreve yeni başlayan, görevinden ayrılan veya azledilen) cami görevlileri hakkında kısa bilgiler, camiler hakkında kısa bilgiler, camilere bağlı okullar (medreseler) hakkında kısa bilgiler, vakıflar ve hükümet tarafından verilen izin ile toplanan bağışlar hakkında kısa bilgiler, yeni doğmuş, ölmüş kişiler ve boşananlar hakkında bilgiler. Kadıların, kişisel dosyalar, camii okulları, vakıflar ve diğer bağışların toplanması hakkında denetim yapabilmesi iznini Kafkasya Genel Valisi vermektedir. Kadıların görevlerinden azledilmesi şikâyetlere dayanarak mümkün olabilmektedir. Ayrıca yine dini idare üzerinden Kafkasya Genel Valisine şikâyet edilmek yoluyla da kadılar görevlerinden azledilebilmektedirler (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Kadıların görevlerinden birisi de nikah kıyma ve boşamadır. Kadılar nikah işlemlerini gerçekleştirirken mühürlü kağıt kullanmak zorunda değildirler. Kadılar nikah veya boşanma işlemleri sırasında bir usulsüzlük tespit ederlerse 20 Kasım 1864 tarihli Ceza kanunun 1011. Maddesinin 4. fıkrasına istinaden söz konusu kişilerin yargılanması için şahısları bölge savcısına sevk etme yetkisine sahiptirler. Evlilik sırasında eğer taraflardan birisi eşinin kendisine karşı haklarını ihlal ettiği şeklinde kadiya şikâyetle bulunursa kadılar bu durumu mahkemeye intikal ettirmek zorundadır. Kadılar eşler arasındaki sorunları ilk önce barışçıl yollarla çözmeye çalışmalıdır. Eşler arasında mal paylaşımı konusunda anlaşmazlıklar yaşanırsa kadı bu durumu mahkemeye sevk etmek zorundadır. Mal paylaşımı hakkında açılan davalar sonuçlanana kadar Kafkasya Genel Valisinin görüşleri ve talimatları doğrultusunda hareket edilmektedir. Kadıların nikah konuları hakkında verdikleri kararlar valilik meclisinin onayı ile sonuçlanır. Kadılar nikah konusunda yaşanan problemleri çözerken şeriat kanunlarını referans alırlar ancak ihtilaflı herhangi bir konu olursa il meclisi veya Sünni Müftülüğün görüşünü de almaktadırlar (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Eğer kadılar bir konu hakkında kendi aralarında ihtilaflı bir duruma düşerlerse konu il meclisine taşınır il meclisi de gerekli görmesi halinde dini idarenin görüşünü alırlar. Kadılar arasında Şii ve Suni öğretiler ile ilgili yaşanan tartışmalarda konu başından itibaren titiz bir şekilde dini idare tarafından ele alınarak çözüme kavuşturulmaktadır. (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Güney Kafkasya bölgesinde bulunan Sünni Müslümanlar birkaç istisnai durum haricinde kendi aralarında yaşamış oldukları sorunları çözmek için kadıya gitmek zorunda değillerdir. Kendi aralarında çözemeyecekleri kadıya başvurmak zorunda oldukları konular ise şunlardır; kendi aralarındaki kişisel sorunlar, gözaltında olan reşit olmayan çocukların durumları ve kadı yönetimine giren yerlerdeki arazi anlaşmazlığı meseleleridir. Hırsızlık, gasp, cinayet gibi Ceza Kanununa tabii suçlar haricinde bulunan ve kişiler arasında uzlaşmaya bağlı davalara bakma yetkisi kadılardadır. Kadılara başvuruda bulunan şahıslar başvuru yapılmadan önce, kadıların vermiş olduğu kararı peşinen kabul edecekleri ve bu karara itiraz etmeyecekleri yönünde taahhütname imzalamaktadırlar. Kadılar tarafından verilen kararlar mahkeme tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmektedir. Ayrıca kadılar tarafından alınan kararlar üçüncü şahıslarla ilgili davalarda belge olarak kullanılabilmektedir (GMTA. F.13.O.24.D.145).

2.4.6. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü İl Meclisleri

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü il meclisleri şu şekilde belirlenmiştir;

İl meclisleri yerel kadının başkanlığında toplam üç üyeden oluşmaktadır. İl meclislerinde belirtilen kişilerin herhangi birinin yokluğunda valinin önerisi üzerine mahalli din adamlarından birisi hazır bulunmaktadır. İl meclisleri görüşülecek konunun durumu ve acelesine göre yapılan talep üzerine toplanmaktadır. İl meclislerinin bütün toplantılarında sekreteryaya görevini yerine getiren birisi bulunur ve bu kişi Kafkasya Genel Valisi tarafından görevlendirilmektedir. İl meclislerinin gündeminde yer alan konular şunlardır; dini ayinler ve bunların yerine getirilmesi yönündeki talepler hakkındaki konular, din adamlarının dini ayinlerle ilgili görevlerini ihlal ederek fiilen inanç ile ilgili kabahat ve suçları, evlilik ve boşanmalar hakkında kadıların almış olmuş olduğu kararlara yapılan itirazlar, Sünni Müslümanların dini inanç ile ilgili olarak işlemiş oldukları kabahat ve suçlardan dolayı dini mahkemeye sevk edilmeleri, vali tarafından teklif edilen soru ve önergelerin görüşülmesi, dini okullardan sorumlu meclis üyesinin medrese ve okullardaki denetimi, din görevlilerinin bir üst makama yükselmesi için yapılacak sınav ve cami ile diğer dini idarelerin mal varlıkları ve toplanan bağışlardır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

İl meclisi her durumda kendisinden bilgi ve açıklama talep etme hakkına sahip olan valinin yüksek denetimi altındadır. Vali meclis faaliyetlerini denetlemek amacıyla özel bir görevli atama hakkına sahiptir. İl meclisi kararları oy çokluğu ile kabul

edilmektedir. İl meclisi tarafından alınan kararlara iki ay içerisinde yine meclise itiraz edilebilmektedir. İl meclisinin suçlu din adamlarına ceza verilmesine ilişkin kararı eğer iki ay içinde temyiz edilmez ise valinin onayı ile infaz edilmektedir. Meclis tarafından dini konularda alınan kararlar dini idarenin uygun görüşüne sunulmaktadır. Nikah konuları ile ilgili meclisin aldığı kararlar dini mahkemenin nihai alacağı kararlar için onaya sunulmaktadır. Bu arada dini mahkeme evliliğe engel teşkil edecek bir durum olup olmadığını kontrol ederek karar vermektedir. Meclis ve Sünni okulları arasında yaşanan ihtilaflar Sünni Müftülüğü tarafından çözüme kavuşturulur. Ancak dini idare ile okullar arasında yaşanan ihtilaflar meclis tarafından karara bağlanmaktadır. İl meclislerinin kendilerine has mührü bulunmaktadır. Meclis tarafından alınan kararların yazılı olduğu kağıtlar 2. kalite ve devlet armalı olmak zorundadır ayrıca Hizmet bedeli 40 kpektdir. Bir nüshanın, sertifikanın vb. verilmesi için ofis ücretlerinin miktarı ve mührün uygulanması hususunda Kafkasya Genel Valisi tarafından belirlenen özel bir ücret uygulanmaktadır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

2.4.7. Müftünün Görev ve Yetkileri

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftüsünün görev ve yetkileri şu şekilde belirlenmiştir;

Müftü Sünni dini idare başkanıdır. Müftülük görevi Kafkasya Genel Valisi tarafından geçici olarak dini idare üyelerinden birisine verilebilmektedir. Müftü kendisine verilmiş görev kapsamında yapılan işlerin sonuçları hakkında Kafkasya Genel Valisine karşı sorumludur. Görev kapsamında yapılan yazışmalar gerektiği takdirde valiliğe de gönderilmektedir. Ayrıca valiliğe verilen bilgilerin bir nüshası İçişleri Bakanlığına da bilgi amaçlı gönderilmektedir. Müftü, dini idarede görev yapan kişilerin ödül ve teşvik almaları konusunda Baş İdare Yönetimine bilgi vermektedir. Müftünün başkanlığındaki dini idare Kafkasya Genel Valisi tarafından özel olarak atanan üç üyeden oluşur. Kurul sekreterinin toplantılarda hazır bulunması zorunludur. Dini idare toplantıları düzenlemek için eğer üye eksikliği mevcut ise bu durum baş idare tarafından tamamlanmaktadır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Farklı öğretilere sahip Şii ve Sünni Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflı konularda Sünni dini idarenin kararına bağlı olarak oy kullanma hakkına sahip Şii dini idare başkanının davet edilmesi gerekmektedir. Dini idare yönetimi, valilik ve eşdeğeri kurumlarına bilgi vermektedir. Dini idarenin kendine ait mührü bulunmaktadır. Dini idarede yapılan işlerin kontrol edilmesi amacıyla Kafkasya Genel Valisi kendi mahiyetindeki memurlardan birisini görevlendirmektedir. Dini idare kapsamına giren

görevler şunlardır; kendisine bağlı il meclisinin kararlarına karşı şikayetlerin yanı sıra kendisine bağlı din adamlarının görevlerinin ihlali hakkındaki raporları dikkate almak ve suçluların ruhani mahkemeye sevkini sağlamak. Kendisine bağlı kadılar tarafından hazırlanan liste ve beyannamelerin zamanında teslim edilmesini sağlamak. Bu liste ve beyannamelerden derlenen genel bilgilerin yıllık olarak baş idareye sunulmasını sağlamak. Hem dini okulları hem de manevi olarak verilen unvanlar için sınavlar hazırlamak ve ayrıca kendisine bağlı din adamlarının yükselmesi için taslak kurallar hazırlamak. Bu tür projeler Kafkasya Genel Valiliği tarafından incelenip ve onaylanmaktadır. Dini idare kararları oy çokluğu ile alınır ve eşitlik olması halinde ise başkanın aldığı görüş doğrultusunda karar verilmektedir. Dini idare ibadetlerin yerine getirilmesi ve dini ritüellerin gerçekleştirilmesi ile ilgili tüm konularda yetkili olmasının yanı sıra evlilik/boşanma davaları ve sivil mahkemelerin incelemesine tabi olmayan manevi ihlaller hakkında kesin karar verme hakkına da sahiptir. Dini idare yetkisini aşan her konuyla ilgili olarak Kafkasya Genel Valiliğine başvurmaktadır. (GMTA. F.13.O.24.D.145).

2.4.8. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Dini Okulları

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğüne bağlı dini okulların yetki ve sorumlulukları şu şekilde belirlenmiştir;

Güney Kafkasya bölgesinde yaşayan Sünni Müslümanların çocuklarına camilerde hükümet aleyhine zararlı görüşlerden bahsedilememek şartı ile kadınların denetimi altında mollalar tarafından okuma yazma öğretilmesine izin verilmektedir. İl meclisinin teklifi ve valinin onayı ile gerektiğinde camilerin içerisinde yeni dini okulların açılmasına izin verilmektedir. Bu yeni açılan okulların gelir-gider tablosu hesaplanır ve masrafları Müslümanların bağışlarından oluşan dini kurulun bütçesinden karşılanmaktadır. İllerde bulunan medrese ve cami okullarının denetimi il meclisleri tarafından yapılmaktadır. Bu okulların daha ayrıntılı denetlenmesi müderrisler tarafından yapılmaktadır. Müderrisler bu dini okullarda hükümet aleyhine zararlı yorum ve öğretilerin yayılmasını engellemek ile mükelleftirler. İl meclisleri, idareleri altında bulunan dini okullarda yaşanan sıkıntılı durumlar hakkında düzenledikleri raporu ivedi bir şekilde vali ve dini idareye sunmakla yükümlü bulunmaktadır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

2.4.9. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü Mal Varlığının Yönetimi

Çar tarafından 5 Nisan 1872'de onaylanarak yürürlüğe giren nizamname ile Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü mal varlığının yönetimi şu şekilde belirlenmiştir;

Güney Kafkasya Sünni Müftülüğüne bağlı bulunan cami, okul, medrese, mezarlık ve vakıflar ve bunların elinde bulunan bütün malvarlıkları kayıt altına alınmıştır ve Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğünün denetiminde bulunmaktadır. Şeriat kanununa uygun bir biçimde Müslümanlardan gönül rızası ile alınan fitre ve zekatlar müftülüğün ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmaktadır. Dini vakıflardan elde edilen gelirler, bağışçılardan toplanan fitre ve sadakalar öncelikli olarak din adamları ve dini kurulun acil ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla şeriat kurallarına uygun bir şekilde kullanılmaktadır. İkinci olarak ise daha az gelire sahip diğer dini kurumların ihtiyaç ve gereksinimlerin yanı sıra hayır kurumlarının ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmaktadır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

Sünni Müftülüğüne alınan taşınmaz malların tamamı Kafkasya Genel Valisinin onayına tabi olmaktadır. Yine müftülükte bulunan taşınmaz malların tamamı ancak Kafkasya Genel Valisinin izni ile satılabilmektedir. Müftülüğün elinde olan para ve taşınmaz mallar gelir elde etmek amacıyla müftülüğün oluruyla kullanıma sunulabilmektedir. Vakıfların ellerine geçen paralar her gün müftülüğe rapor edilmektedir. Her gün gelen raporların tamamı dini idare tarafından Kafkasya Genel Valisine arz edilir ve toplanan paralar ancak valinin oluru ile kullanabilmektedir. Müftülük için toplanan paraların veya taşınmaz malların kayıp olmasından zimmetinde olan kişi sorumludur ve bu suç hazine malının kaybolması suçu ile eşit cezalandırılmaktadır. Müftülüğe ait paranın veya taşınmaz malların kaybolması suçunun işlenmesi durumunda o kişi ceza kanunu hükümleri kapsamında cezalandırılmaktadır. İl dâhilinde müftülüğün mal varlıklarının denetimi il meclisleri tarafından yapılmaktadır. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğünün mal varlıkları Kafkasya Genel Valiliğinin denetimi altında bulunmaktadır (GMTA. F.13.O.24.D.145).

2.4.10. Güney Kafkasya İslam İdaresinde Görev Yapan Müftüler

Hacı Hamid Efendi Mustafa Efendizade: 1872 ile 1882 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü olarak görev yapmıştır. 1812 yılında bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Şamahı şehrinde doğmuştur. 1872 Aralık ayında İslam idaresi Sunni Ruhani Lideri olarak atandığından bu tarihte Tiflis'e

gelmiş ve 1882 yılında Tiflis'te vefat etmiştir. (Guniava, 2013: 216, Goca Memmedli, 2021; 19).

Ahmed Efendi Molla Mehmedzade: 1882 ile 1884 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü olarak görev yapması haricinde kaynaklarda kendisi ile alakalı başka herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır (Ganiç, 2013; 294).

Hüseyn Efendi Gaipov: 1884 ile 1917 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü olarak görev yapmıştır. Görev alan müftüler arasında kaynaklarda detaylı olarak en çok bilgiye sahip olunan kişidir. 1830 yılında bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Kazah şehrinin Salahlı köyünde doğmuştur. (Goca Memmedli, 2021; 20).

İlk eğitimini Salahlı'da alan Gaipov dini ilimlerin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine hâkim olmuş ayrıca doğu edebiyatı ve tarih de öğrenmiştir. 1847 ile 1857 yılları arasında kendi köyü olan Salahlı'da öğretmenlik yapmıştır. 1858 yılında Kafkas Genel Valisi Presn Baryatinsky tarafından Tiflis Müslüman Sünni okulunda öğretmen olarak görevlendirilmiş, 1864'te ise il sekreteri rütbesine yükseltilmiştir. 1868 tarihinde hizmette gösterdiği üstün başarı dolayısıyla Hristiyan olmayanlara verilen 3. Derece St.Stanislav Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 18 Aralık 1870 tarihinde üstün gayretli hizmetleri için 300 ruble gümüş ile ödüllendirilmiştir. 1872 yılında Tiflis Müslüman Okulu öğretmenliğinin yanı sıra Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni dini idaresi sekreteri olarak atanmıştır. 25 Aralık 1875 tarihinde hizmette gösterdiği üstün başarı dolayısıyla Hristiyan olmayanlara verilen 2. Derece St.Stanislav Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Kafkasya Genel Valiliğinin emri ile 16 Şubat 1878 tarihinde mevcut Türk-Rus savaşında Türkçe tercümanlık yapmak üzere Erzurum'a gitmiştir ve buradaki üstün hizmetlerinden dolayı Kızıl Haç madalyası ve 1877-1878 Türk-Rus savaşının anısına madalya ile ödüllendirilmiştir (GMTA.F.291.OP.2.D.3997).

12 Ocak 1884 günü Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü olarak atanmıştır. 7 Eylül 1884 tarihinde Danıştay üyeliğine terfi etmiştir. 1 Ocak 1887 tarihinde üstün gayretli hizmetleri için Hristiyan olmayanlar için St. Vladimir Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1896 tarihinde İmparator Nikolai Alexandrovich ve Alexandra Feodorovna'nın kutsal taç giyme töreninde hazır bulunmuştur. 27 Haziran 1896'da Hristiyan olmayanlar için kurulan birinci dereceden St. Stanislav Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1897 tarihinde bölgede yapılan ilk genel nüfus sayımı üzerindeki üstün çalışması nedeniyle, kendisine bronz madalya verilmiştir. Kırk yıllık kusursuz hizmetin karşılığı olarak, 22 Ağustos 1898'de, üstün hizmet nişanı verilmiştir. Elli yıllık kusursuz hizmetin karşılığı olarak, 22 Ağustos 1908'de, üstün hizmet nişanı verilmiştir.

15 Ocak 1909 tarihinde hizmette gösterdiği üstün başarı dolayısıyla Hristiyan olmayanlara verilen 1. Derece St.Stanislav Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Müftü Gaipov Mart 1917 tarihinde vefat edene kadar müftülük görevini sürdürmüştür. Gaipov Güney Kafkasya İslam İdaresinde görev yapan son müftü olmuştur (GMTA.F.291.OP.2.D.3997).

2.5. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı ve Sünni Müftülüklerinin Açılış Töreni

Rusya Devlet Şurasının tasarısı kabul etmesine müteakip 5 Nisan 1872 tarihinde imparator II. Aleksandr'ın kararı onaylaması neticesinde çar fermanı ile Güney Kafkasya'da Şii ve Sünni mezhepleri dini idarelerinin teşkili ve faaliyetlerini düzenleyen nizamname yürürlüğe girmiştir. Böylece dini idareler Tiflis merkezli olarak kurulmuşlar ve Tiflis'te 2 Ocak 1873 tarihinde Güney Kafkasya Müslüman İslam İdaresi Şii ve Sünni Mezhebi Ruhani İdareleri törenle açılmıştır. Açılışın yapılacağı odada Güney Kafkasya Şiilerini temsilen şeyhülislam, Güney Kafkasya Sünnilerini temsilen ise müftü hazır bulunmuştur.

Dönemin Kafkasya Genel Valisi Vorontsov'un girişimleri ile Tiflis'te 5 Ocak 1846 tarihinde yayın hayatına başlayan ve 1917 yılına kadar Kafkasya Valiliğinin resmi yayın organı olarak basılmaya devam eden Kafkas gazetesinin 12 Ocak 1873 tarihli nüshasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı ve Sünni Müftülüklerinin açılış töreni şu şekilde aktarılmıştır;

İmparator Hazretlerini temsilen gelen kişilerin salona gelmesi ile açılış töreni aşağıda belirtildiği gibi gerçekleşmiştir.

Danışman Lomidze ve Prens Corcadze tarafından aşağıdaki metin okunmuştur.

a) 5 Nisan 1872 tarihinde Güney Kafkasya Müslüman İdarelerinin oluşturulması hakkında alınan karar,

b) Adı geçen dini idarelere atanacak kişilerin Vali tarafından onaylanması,

c) Göreve atanmış olan kişilerin listesi,

d) Ayrıca bütün bu işlerin kontrol etmesi için Prens Corcadze'nin atanması Vali tarafından yapılır. Bu metinlerin tamamı Rusça okunmuş olup yanında Tatarca çevirisi hazır bulundurulmuştur.

Bunlardan sonra şeyhülislam ve müftü ile dini idare yetkililerine baş idare tarafından İmparator hazretlerine bağlılık yemini ettirilmiştir. Ayrıca İmparator hazretleri ve onun hanedanına dualar edilerek Tanrı'dan sağlık dilenmiştir.

Ardından Zatı alileri vali dini idarenin açılışını ilan etmiş ve Danışman Lomidze orada bulunan dini idare yetkililerine 5 Nisan 1872 tarihinde alınan kararı açıklamıştır:

Hükümetimiz bölgemizde bulunan bütün Müslümanlara dini açıdan özgürlük tanımıştır. Müslümanlar arasında bulunan sorunların kendi din adamları tarafından şariat kanunları çerçevesinde çözülmesi imkânı tanınmıştır. Siz de bilirsiniz ki şimdiye kadar Müslüman ahaliye böyle bir hak tanınmamıştır. Böylece imparatorluk içerisinde bulunan Hristiyanlarda bulunan hiyerarşik idari yapı Müslümanlarda da oluşturulmuştur. Bu da hükümetin Müslümanlar için verdiği önemi göstermektedir.

Dini idarenin görevlerini yerine getirmesinin denetlenmesi görevi vali tarafından yapılacaktır. Bundan sonra Müslümanların dini ve sosyal yaşantıları ile ilgili her şey hükümetin almış olduğu kararlar doğrultusunda dini idare vasıtası ile yürütülecektir”.

Dini idarenin kurulması zatı alileri valinin çok büyük emekleri neticesinde olmuştur. İmparatorumuzun bütün emirlerini koşulsuz yerine getirdiği için valimize minnettarım.”

Direk şeyhülislama seslenerek şunu demek istiyorum: Allah yolunda dini çalışmaların yanı sıra bu bölgede İslam idaresinin açılması çok büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Prens Corcadze toplantıda müftüye de şu şekilde konuşma yapmıştır: Sünni dini idarenin bölgede açılmasının hükümetimizin yöre Müslümanlarının dini vecibelerini yerine getirmesine verdiği önemin bir tezahürü olarak görmek gerekmektedir.

Bundan sonraki süreçte dini idareye bağlı okullar sayesinde hükümete karşı kötü fikirleri olan şahısların ortaya çıkması engellenecektir. Bu konuda Müslüman ahalinin eminim ki hükümete büyük faydası dokunacaktır. Böylece Allah’a inançları artarak barış içinde huzurla yaşayacaklardır.

Sayın müftü efendi ben eminim ki bundan sonra Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Mezhebi başkanı olarak kesinlikle bölgemizde her şeyi kontrol ederek İmparatorun hizmetkârı olan valimize sadakatten taviz vermeyeceksiniz. Ayrıca bu konuda bir ilk olmak İmparator tarafından bize bahşedilen bir onurdur. Görevinizi yapacağınız sırada Allah’ın size yardımcı olacağına eminim.

Bu konuşmaların tamamı anında Tatarca’ya çevrilmiştir.

Bu konuşmadan sonra şeyhülislam ve müftü Güney Kafkasya Müslümanlarının bu durumu çok iyi anlayacaklarını söyleyerek, İmparator hazretlerinin her zaman hizmetlerinde olduklarını belirterek görevlendirmiş olduğu valiye de dini idarenin yönetiminde destek olacaklarını söylemişlerdir. Ayrıca İslam İdaresi merkezinin Tiflis’te olması idari işlerin daha kolay yürütülmesini sağlayacaktır. Hükümetin Müslümanlara dini vecibelerini yerine getirmesinde böyle bir kolaylık sağlaması İmparator hazretleri ve hanedanında sürekli sağlık ve afiyet dilemekten vazgeçmemelerini sağlamıştır. Ayrıca kendilerine verilen bu değeri hiçbir zaman unutmayacaklarını dile getirmişlerdir.

Ardından dini yönetim hakkında hazırlanan akit imzalanmıştır. Böylece Güney Kafkasya İslam İdaresi için yapılan tören sona ermiştir (Kafkas, 1873; 2).

Kafkas gazetesinin haber metninin de anlaşılabacağı üzere, düzenlenen tören ile resmen açılışı yapılmış olan Güney Kafkasya İslam İdaresi ile artık bölge Müslümanlarının dini yaşantılarını daha rahat ve özgür bir biçimde sürdürebilecekleri ve kendi aralarında çıkan anlaşmazlıkları şeriat hükümleri doğrultusunda çözebilecekleri bir ortam oluşturulduğu iddia edilmiş, bundan dolayı da bu imkanı sağlayan Rusya İmparatorluğu nezdinde çara ve Kafkasya Genel Valisine sadakat göstermeleri gerektiği vurgulanmıştır.

2.6. Güney Kafkasya İslam İdaresinde Görev Alabilmek İçin Yapılan Sınav Hakkında Talimat

Güney Kafkasya İslam İdaresinin kurulması ile birlikte, çarlık yönetiminin yetkilileri, organizasyonel ve teknik açıdan birçok zorluk ve tutarsızlıkla karşı karşıya kalmışlardır. 1872’de kabul edilen nizamnameye göre, dini idarelerin faaliyet alanlarını düzenleyen özel talimat ve kurallar geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak İslam idaresinde görev alacak din adamları için çarlık bürokrasisi tarafından herhangi bir düzenleme yapılmamıştır ve bu durum bir karmaşaya yol açmaktadır. Bu durumu çözmek için dini idarede görev alacaklara yönelik sınav yapılması kararlaştırılmış ve

bu sınav ile ilgili esaslar 11 Temmuz 1873'te onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Ganiç, 2013:179). Söz konusu sınav ile ilgili esaslar şunlardır;

İslam idaresinde herhangi bir görev alacak kişi, görev alacağı konumun gerektirdiği kadar şeriat kurallarını bilmek zorundadır. İslam idaresinde unvan alabilmek için idare tarafından düzenlenen sınavları geçmek gerekmektedir. Sınava tabi olmak isteyenlerin, köken bilgilerini içeren belgeyi yerel polise onaylattıktan sonra İl meclisine ve İslam idaresine dilekçe ile teslim etmeleri gerekmektedir. İl meclisi ve İslam idaresi başvuruları değerlendirdikten sonra başvuran kişiyi sınava tabi tutmaktadır. Molla seviyesinde İslam idaresinde görev alacak personelin sınavını meclis veya doğu dillerini bilen bir görevli yapmaktadır. Efendi, ahund, imam-hatip, vaiz, müderris veya kadı seviyesinde dini idarede görev alacak personelin sınavı ise müftü veya şeyhülislam huzurunda Kafkasya Genel Valiliği tarafından görevlendirilen bir heyet tarafından yapılmaktadır. Sınavlar cami veya camiye ait olan bahçelerinde yapılmaktadır. Bu sınavlar Müslümanlar için kutsal olan günlerde yapılmaktadır. Bu durumun sebebi ise sınav esnasında daha fazla insanın bulunmasıdır (GMTA. F.7.O.1.D.1360).

İslam idaresi ve meclis sınavların yapılacağı yer ve tarihi yerel polise bildirmek zorundadır. İslam idaresinde görev alacaklar için yapılacak sınav Kafkasya Genel Valisi tarafından onaylanan ve İslam idaresi tarafından hazırlanan talimatname kapsamında yapılmaktadır. Sınav sonuçları sınav esnasında hazır bulunan görevliler tarafından bir tutanağa bağlanmakta ve imza altına alınmaktadır. Sınav sonucuna göre İslam idaresinde hangi pozisyonda görev alacağının belirlenmesi için bir tutanak düzenlenmekte ve bu tavsiye niteliğindeki tutanak İslam idaresine sunulmaktadır. İslam idaresi sınav sonuçlarını içeren tutanakları inceledikten sonra şayet sınava katılan kişilere bir görev verme kararı verirse o şahıslara onaylı sertifika vermektedir. Sertifika alan kişiler görev alabilmek için Güney Kafkasya İslam İdaresine aday olarak kayıt yaptırmakta ve daimî ikametgahlarının bulunduğu meclisin denetimi altında bulunmaktadır. Sertifikasını almış olan aday görevliler İslam idaresi tarafından dini törenleri gerçekleştirmeleri için geçici olarak görevlendirilebilmektedirler (GMTA. F.7.O.1.D.1360).

Dini görevliler daha yüksek manevi rütbe almak için eğitim almak istemeleri durumunda meclisin izni ile Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan müderrislerden eğitim alabilmektedirler. Dini görevlilerin yurtdışında bulunan medreselerde eğitim almak istemeleri durumunda ise gitmek istedikleri medresenin künye bilgilerini içeren bir dilekçe ile meclise başvurmaları gerekmektedir. Ayrıca yurtdışında eğitim süreleri

boyunca mali anlamda yeterli olduklarını kanıtlayacak belge ile de polise müracaatta bulunmaları gerekmektedir. Meclisler eğitim amacıyla yurtdışına çıkma izini başvurusunda bulunan kişi hakkında mollalardan bilgi topladıktan sonra izin dilekçesini İslam idaresine sunmakatdır. Dilekçe sahibi hakkında toplanan tüm bilgiler değerlendirilerek (Radikal dini akımlara üye olma vb.) bir sonuca varılmaktadır. İslam idaresi yurtdışına gitme başvurusunu onayladıktan sonra gerekli işlemleri yaparak gidecek olan kişiye pasaport düzenlemektedir. Güney Kafkasya bölgesinde yaşayan Müslümanların dini eğitim amacıyla yurtdışına gidebilmelerine ancak Rus konsolosluklarının veya temsilciliklerinin bulundukları yerlere gitmeleri ve onların denetimi altında olmaları şartı ile izin verilebilmektedir. (GMTA. F.7.O.1.D.1360).

2.7. Güney Kafkasya Müftüsü Hüseyin Efendi Gaibov Tarafından 1892 yılında Sünni Müslümanlara Verilen Talimatlar

Rusya'da Müslümanlar ile devlet arasındaki resmi iletişim din adamları vasıtası ile yürütülmektedir. Bu iletişime resmi dini idare kurumları (müftülükler) aracılık etmekte ve bunlar, devlet yetkililerinin mesajlarını Müslüman cemaatlere iletmelerini sağlayan tek yönlü ve emre amade bir iletişim ağı oluşturmaktadır. Devlet görevlileri Müslümanlara dini idareler aracılığıyla seslenmekte ve bunu yaparken Kur'an ayetlerine ve hadislerle bol bol gönderme yapan dini bir söylem kullanmaktadırlar (Meyer, 2014: 64). Çarlık bürokrasisi 19. yüzyıldan itibaren imparatorluğun son günlerine kadar bu yolla Müslümanları çeşitli nedenlerle gıda, sıhhi malzeme ve para yardımıyla bulunmaya çağırmıştır. İmparatorluğun diğer bölgelerinde deprem, salgın hastalık ya da kıtlık gibi doğal afetler meydana geldiğinde çarlık bürokrasisi dini idare çalışanları aracılığı ile Müslüman tebaaya İslam adına çağrıda bulunmaktadır (RFDTA.F.821.O.8.D.599).

Güney Kafkasya Müftüsü Hüseyin Efendi Gaipov, Güney Kafkasya bölgesinde yaşayan Sünni Müslüman tebaanın Rus devleti tarafından görevlendirilen İslam İdaresinde çalışan din adamlarına itaat etmeleri ve bu din adamları haricinde başka hiç kimsenin sözlerine itibar etmemeleri gerektiğini belirtmiştir.

Ayrıca Müftü Gaipov şu sözlerle vermiş olduğu talimatların önemine vurgu yapmaktadır;

Ey Müslüman kardeşlerim! Allah sizi her iki cihanda da aziz kılsın. Benim Güney Kafkasya bölgesindeki Müslümanların yaşadığı yerleri ziyaret etmemdeki amacım onları daha iyi tanımak, onların dini ihtiyaçlarını öğrenmek, onlarla yüz yüze görüşmek ve onların yeteneklerini ortaya çıkarmak amacı taşımaktadır. Ayrıca bunun yanında ben herkesi aşağıdaki konularla bilgilendirmek ile mükellefim. (GMTA.F.12.O.7.D.929).

2.7.1. Yetkililere İtaat (Ulu'l Emr)

Çarlık bürokrasisinin sorun olarak gördüğü en önemli konulardan biriside Müslüman tebaanın, gayri Müslim olan idareye baş kaldırmayı dini bir emir ve hak olarak görmesidir. Nitekim 18. yüzyıldan sonra özellikle Kafkasya bölgesinde Müslüman ahali Rusya'ya karşı sık sık isyan etmiştir.

93 Harbi olarak da bilinen, 1877/1878 Türk-Rus savaşı esnasında da özellikle Abhaz ve Çeçen Müslümanlar, Türklerle savaşmamak için dağlara çıkmış ve Ruslara karşı isyan etmişlerdir. Hatta zaman zaman Rus birliklerine zaafiyet yaşattıkları bile olmuştur (Okatan, 2022: 146). Geçmişte yaşanan bu acı tecrübelerden ders çıkaran çarlık bürokrasisi Güney Kafkasya Müftüsü Hüseyin Efendi Gaipov'dan bölgede bulunan Müslüman tebaanın Rus devletine sadık olması ve itaat etmesi yönünde telkinlerde bulunmasını talep etmiştir. Bunun üzerine, Gaipov daha etkili olması adına Kur'andan ve hadislerden de referanslar vererek Sünni Müslümanlara yönelik şu tavsiyelerde bulunmuştur;

Hükümete ve çara biat edin ve onun belirlemiş olduğu kanunlara boyun eğin. İster haklı olsun ister haksız, ister Müslüman olsun ister gayrimüslim olsun, itaat etmeniz zorunludur. Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey Müminler! Allah'a ve onun elçisine ve içinizden emir sahiplerine itaat edin” (Kur'an, 4-57). Peygamberimiz Muhammed'in şu sözleri de bunu doğrulamaktadır: “Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur, kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur, aynı şekilde kim hükümdarına itaat etmiş olursa bana itaat etmiş olur, her kim hükümdarına isyan ederse bana isyan etmiş sayılır. Hükümdar Habeşistan'dan bir köle bile olsa hükümdara itaat her Müslümana farzdır”. Ayrıca Peygamberimiz şöyle buyurmuştur. “Krallar olmasa idi bazı halklar başkaları tarafından yok edilirdi”. Yani bazı halklar başkalarının canına, namusuna ve malına el koyardı. Herkesin bildiği gibi Kafkasya halkları, büyük Rus devletinin buradaki egemenliğine kadar aynı durumda idi. Yine İmam-ı Azam Ebu Hanife'de şöyle demektedir: “İnsan amacına, başındaki hükümdara ve üstlerine hürmet ettiği zaman ulaşır. Büyüklerine saygı gösterdiği zaman hiçbir zaman küçük düşmez”. Ayrıca Allah şöyle buyurmaktadır: “Kim iyilik yaparsa kendi lehinedir, kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir (Kur'an, 41-46).

Hristiyan ümmeti ile Müslüman ümmetle olan yakın ilişkisi Allah'ın şu emri ile ispatlanmıştır: “Kitap verilenlerin yemeği size, sizinki de onlara helâl kılınmıştır” (Kur'an, 5-6). Ayrıca Hristiyan halkının Müslüman halka yakınlığı ve sevgisi aşağıdaki olaylarla da teyit edilir;

Hz. Muhammed Peygamberliğinin başlangıcında Kureyş Kabilesini ve Mekke'nin diğer sakinlerini İslam dinini kabul etmeye davet ettiğinde, bu davetleri reddettiler ve Peygambere inananları çeşitli baskılara ve hakaretlere maruz bıraktılar, sonuçta baskılara dayanamayarak vatanları Mekke'yi bırakarak başka yere taşınmak zorunda kaldılar. Muhammed amcası Ebu Talip'in koruması altında olduğundan güvende idi ancak kendisine inananları koruyabilecek durumda değildi bundan dolayı çözüm yolunu Osman İbn Affan ve Cafer Tayyar İbn Ebu Talip'e beraberlerinde 9 erkek ve 4 kadın ile beraber Hristiyan olan Habeşistan Kralı Necaşi Ashame'nin hükümdarlığındaki topraklara göndermekte buldu ve kendilerine şöyle dedi “Habeş'te çok adil bir kral vardır, bu kral hiçbir zaman insanlar arasında ayırım yapmaz, kimsenin halkına zulüm yapmasına müsaade etmez”. Müslümanların sığınmacı olarak Kral Necaşi Ashame'nin hükümdarlığındaki topraklara geldiğini duyan Mekkeli müşrikler Kral Necaşi Ashame'ye büyük hediyelerle elçi göndererek Kral'dan kendisine sığınan Müslümanların ülkesinde Müslümanlığı yaymamasını rica ettiler. Bunun üzerine Kral her iki tarafı da yanına çağırarak onlarla görüştü ve kendisine sığınan Müslümanlar arasında yer alan Cafer Tayyar'dan Muhammed'e gönderilen Kur'andan bir parça okumasını istedi Cafer

Kur’anda 19. Sure olan Meryem suresini sonuna kadar okudu. Bunun üzerine Ashame Necaşı dahil orada bulunanların tamamı gözyaşlarına hâkim olamadılar. Allah Kur’anda şöyle seslenmektedir: “(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah’a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da “Biz Hristiyanlarız” diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar. Onlar Kur’anda ki bu ayeti dinledikleri zaman sen onların gözyaşlarına şahit olacaksın ve onlar gerçeği öğrenecekler” (Kur’an 9-85/86). Daha sonra Mekkeli müşriklerin elçileri büyük bir hayal kırıklığı ile Habeşistan’dan geri döndüler. Kral Ashame Necaşı Müslümanlara dostane sözlerle hitap ederek ülkesinde barış içerisinde istedikleri kadar kalabileceğini söyledi. Bütün bu olaylar Kur’anda çeşitli yerlerde geçmektedir.

Ey Müslüman kardeşlerim! 1316 yıl önce dünyada çok farklı görüşler hâkim olduğu dönemde Muhammed kendi halkını Hristiyan Ashame Necaşı’nın topraklarında ikamet ettirmeye karar aldı. Çünkü orada huzur ve barış içerisinde yaşayacaklarından emindi. Gerçekten Ashame Necaşı Muhammed Peygamberin düşüncelerini boşa çıkarmadı ve Muhammed’in ümmetini kendi koruması altına aldı, bu durum da Hristiyan ile Müslümanlar arasındaki dostluğun en somut örneğidir. Müslümanların en zayıf olduğu en çok yardıma ihtiyaçları olduğu dönemde onlara Hristiyanlar yardımcı olmuştur. Müslümanlar her zaman Hristiyanların yapmış olduğu bu iyiliğe saygı duymak ve unutmamak zorundadırlar.

O halde vicdana ve sağduyuya dönün Şeriata göre, âdetlere göre lütufkâr ve adil hükümdarımız Aleksandr’ın merhametinin gölgesinde, vatanımızda refah içerisinde yaşama mutluluğundan mahrum kalmamız için sebep var mı? Biz bundan dolayı hükümdarımıza şükretmek zorundayız. Biz bugün dini vecibelerimizi rahat bir şekilde yerine getirebiliyorsak Yüce Hükümdarımız ve onun soylu atalarının merhametli tavırlarına borçlu değil miyiz? Dini vecibelerimizi daha rahat yerine getirebilmek ve şeriat kurallarına göre hayatımızı idame ettirebilmek amacıyla Kafkasya, Kırım ve Orenburg’da dini idareler kurulmadı mı? Bu dini idarelerde görev yapan il meclisi üyeleri, kadılar, müftüler, şeyhülislam ve diğer dini görevliler için hazineden para ayrıldı mı? Yüce hükümdarımız sürekli olarak sadık tebaasını iyiliği ile ilgileniyor mu? Rusya genelinde özellikle Kafkasya’da okullar açık değil mi? Hangi eğitim kurumu Müslüman çocukları din ve milliyet ayrımı yapmaksızın kabul etmiyor? Hangi okulda Müslüman öğretmen yok? Müslüman çocuklar anadilde eğitimi almıyorlar mı? Hangi Müslüman Rus hükümetinin diğer sadık tebaasıyla eşit düzeyde hak ve menfaatlerde yararlanmıyor?

Bütün bunların ışığında ve ayrıca yüce hükümdarımızın birçok lütfü göz önüne alındığında, şeriat biz Müslümanları, yüce hükümdarımıza kalpten bağlı olarak en ufak bir ihmal olmaksızın özenle ve gayretle hizmet etmeye zorlamaktadır. Çarın otoritesine itaat etmek bizim her iki dünyada da mutlu olmamızı sağlayacaktır. Bizim tarafımızdan onun otoritesine karşı (Allah korusun) herhangi bir eylemde bulunulursa bu şeriat hükümlerine karşı gelmek olacaktır ki böylece kendimizi her iki dünya saadetinden de mahrum bırakmış oluruz (GMTA.F.12.O.7.D.929).

2.7.2. Din Adamlarının Görevleri

Müftü Gaipov Güney Kafkasya İslam İdare Sünni Müftülüğü bünyesinde görev yapan din adamlarının nasıl birer insan olmaları gerektiği yönünde şu şekilde talimatlar vermiştir;

Güney Kafkasya İslam İdaresinin vermiş olduğu görevleri mahalle mollaları ve kadılar mutlaka yerine getirmek zorundadır ve ellerinden geldikçe bütün güçleri ile dini kuralları Müslümanlara öğretmelidirler. İnsanlar arasında şeriat kanunlarına olan saygıyı artırmalıdır. Müslümanlara, şeriat tarafından caiz görülen ve yasaklanan konular hakkında detaylı bilgi vermelidirler. Onlarla beş vakit namaz kılarak gerçek imanı aşılama zorundadırlar. Oruç tutmanın, namaz kılmanın, hac ibadetinin, zekât vermenin farz olduğunu söylemelidirler. İmamlar ise Cuma ve bayram günlerinde hutbede ayetlerin yanı sıra güzel ve faydalı bilgiler vermelidirler. Ayrıca din adamları, insanları öldürme, hırsızlık, başkasının malına el koyma gibi haram fiillerden caydırarak insanları hakikat

yoluna iletmelidirler. İnsanları her köyde bir cami yaptırmaya ve hayır işleri ile meşgul olmaya sevk etmelidirler. Din adamları kötü sonuçları olabilecek eylemlerden ve sözlerden kaçınmalı. İnsanlara kibirli ve bencil olmamaları için öğüt vermelidirler. Dini idare tarafından atanmayan ve herhangi resmi bir görevi olmayan şeyh, derviş, sofi ve zahidlerin söylemlerine itibar edilmemesini sağlamalıdır (GMTA.F.12.O.7.D.929).

2.7.3. Yabancı Devletlerin Din Adamları İle İlişkileri

Çarlık bürokrasisi Kafkasya bölgesinde yaşayan Müslüman tebaanın sık sık isyan etmesinin altında yatan sebeplerden en önemlisinin bölgenin Türkiye ve İran gibi kadim Müslüman iki ülkeye komşu olması ve Müslüman tebaanın Türkiye ve İran'dan tebliğ ve irşad amacıyla Kafkasya bölgesine gelen sofi/dervişlerden etkilendiğini müşahade etmiştir. Bu bağlamda Türkiye ve İran'dan Kafkasya bölgesine söz konusu şahısların gelmesini yasaklanmıştır. Ayrıca bu konuda Güney Kafkasya İslam İdaresi çalışanlarının dikkatli olması istenmiştir. Müftü Gaipov Müslüman ahaliyi tehdit olarak algıladıkları yabancı ülkelerden gelen sofi/dervişlerle ilgili olarak şu şekilde uyarmıştır;

Yabancı ülkelerin din adamları sofi ve derviş sıfatları ile bizim ülkemize özellikle de Güney Kafkasya bölgesindeki köylere gelerek sarıklı ve cübbeli şekilde dolaşmaktadırlar. Sofi ve dervişleri sarıklı ve cübbeli olarak gören ve konuşmalarından etkilenen halkımız düşünmeden onlara zekât ve fitrelerini vermektedir. Bu insanlar eğer muteber insanlar olsalar idi kendi Müslüman ülkelerinde bunu yaparlardı ve kendi ülkelerinden kaçıp burada dilenmezlerdi. Bu insanları bizim halkımız ilk defa gördükleri için kıyafetleri ve konuşmalarına aldanıp onları kutsal birer insan zannediyorlar. Ancak bizim din adamlarımız ve fakirlerimiz onlardan bin kat daha üstündür ve esas sadakayı hem Allah katında hem Peygamber katında bizimkilerin hakkettiğini anlamak için sadece biraz araştırma yapmak yeterlidir.

Bundan dolayı yabancı ülkelerden gelen şahıslara yerel halkın fitre, zekât ve sadaka vermeyerek kendilerinden uzaklaştırmaları gerekmektedir. Din görevlileri ise bu tür insanlarla karşılaşmaları halinde bunları bulundukları hemen geri göndermeleri gerekmektedir. Eğer kendilerinin buna gücü yetmiyorsa yetkililere durumu bildirmekle mükelleftirler (GMTA.F.12.O.7.D.929).

2.7.4. Göç

Çarlık bürokrasisinin Müslüman tebaa ile ilgili olarak yaşadığı sorunlardan bir tanesi de göç meselesi idi. Güney Kafkasya Bölgesinde yaşayan Müslüman ahali gayri müslim idare altında yaşamamak ve İslamiyeti daha iyi yaşayabileceği düşüncesi komşu olan Türkiye ve İran'a yoğun bir şekilde göç etmektedir. Bu durumda bölgede Rusya aleyhine zaafiyet oluşturmaktadır.

Müslümanların göç etmesini engellenmesinin altında yatan sebep, İmparatorluk sınırları içinde yaşayan büyük bir Müslüman nüfus olması gerektiği fikri değildir. Büyük bir nüfus, yeterli miktarda gıda maddesi üretmek, ülkede sanayiye geliştirmek, büyük bir iş gücü ve vergi kaynağını korumak için gerekli görülmektedir. En azından

çarlık görevlilerinin beklentileri gözönüne alındığında Müslümanlar tercih edilecek ideal nüfus olmayabilirdi ancak sahip oldukları üretici değer büyük önem taşımaktadır (Crews, 2003: 77-78).

Müslümanların göç etmesi neticesinde yaşanabilecek zaafiyetlerin önüne geçmek için Rusya'da hükümet görevlileri Müslüman dini idarede görev yapan din adamı muhatapları aracılığı ile Müslümanlara seslenerek göç etmemeleri için onları ikna etmeye çalışmıştır. Dini idareler devlet otoritelerinin idari sorunları ile alakalı konulardan da sorumluydular. Bu kurumlar çarlık görevlilerinin Müslüman tebaa ile kurdukları tek yönlü iletişimin önemli bir aracı idiler. Bölgedeki Müslümanlara bir mesaj iletmeleri gerektiğinde yerel görevliler genellikle dini idare lideriyle (Müftü-Şeyhülislam) temasa geçiyor ve belli bir bölgedeki köylerde ve ilçelerde ikamet eden yerli ulema mensuplarına bir tamim gönderilmesini istiyorlardı. (Meyer, 2014: 25-26).

Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü Gaipov bölgede kendi otoritesi altında görev yapan imam ve ahundlara Müslümanların göç etmemeleri yönünde aşağıdaki tamimi göndermiştir:

Bazı cahiller hicret meselesini yanlış anlayarak ikamet yerinden ayrılarak yeniden bir yerleşim yeri aramanın ve bu sebeple göç etmenin zorunlu olduğunu düşünmektedirler. Ancak şeriatımız bu konuyu güneş gibi apaçık bir şekilde hiçbir şüpheye yer kalmayacak şekilde açıklamıştır. Şeriat hükümlerinden de anlaşılacağı gibi hicret artık bir zorunluluk değildir ve bu konu tartışmaya kapalıdır. Hicret etme kararı alanların şu iki meseleyi anlaması gerekmektedir. Birincisi böyle davrananlar Şeriatın kendisine aykırı hareket etmektedirler. İkincisi ise kendilerine ve akrabalarına ait taşınır ve taşınmaz malları kendi elleri ile bırakarak kendilerini büyük bir yıkıma sokmaktadırlar. Bu mallar onlara babaları ve dedeleri tarafından büyük bir emek ve bedeller ödenmek sureti ile geçmiştir. Bu şekilde göç edenler yabancı ülkede kendilerini sonsuz yoksulluğa ve talihsizliğe mahkûm etmektedirler. Bu muhacirler kısa süre sonra yaptıklarından pişman olsalar da bu pişmanlıkları onlar için artık bir fayda sağlamamaktadır. Bazıları sefil bir hale düştükten sonra vatan sevgisi ile yurtlarına geri dönebilirlerken birçoğu tüm çabalarına rağmen bunu bile başaramayarak ziyan olmaktadır. Bu sebeplerden dolayı din adamları vaazlarında onların ana-babalarından kardeşlerinden vatan toprağından ayrılmamalarını tavsiye etmekle yükümlüdürler. (GMTA.F.12.O.7.D.929).

Ancak Müftü Gaipov'un göndermiş olduğu tamim bölge Müslümanları üzerinde pek etkili olmamıştır. Bunun üzerine çarlık görevlileri Müslümanların gözünü korkutmak ve durumun ciddiyetini ortaya koymak için bazı yasaklara başvurmuşlardır. Çarlık görevlileri Müslümanların hac amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat etmelerini engellemeye çalışmıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan ve Şii ve Sünni Müslümanlar için kutsal sayılan yerlere yapılan yolculuklara çoğu zaman zorluk çıkartmakta, sık sık da yasak getirmekteydiler. Çarlık yönetimi 1865'ten 1881 yılına kadar Müslümanların Mekke ve Medine'ye gitmesini yasaklamıştır (GMTA.F.5.O.1.D.2570). Önemli sayıda Kafkasya Müslümanının hacca gitmesinin

siyasi çıkarları açısından hiç de uygun olmadığı kanısında olan çarlık görevlileri Osmanlı topraklarına yerleşmeye karar verme ihtimaline karşı hacı adaylarına ailelerini geride bırakma mecburiyeti getirmiştir (GMTA.F.5.O.1.D.7142). Çarlık görevlileri başından sonuna kadar, Rusya Müslümanlarının Osmanlı topraklarına hac maksadı ile gitmelerinin Rusya'nın çıkarları için son derece zararlı ve sakıncalı olarak görmüşlerdir (GMTA.F.12.O.2.D.271).

2.7.5. İnsanın Vatanına Karşı Görevleri

Çarlık bürokrasisinin sorun olarak gördüğü en önemli konulardan birisi de Müslüman tebaanın, gayri müslim olan idarenin hüküm sürdüğü toprakları bir türlü vatan toprağı olarak görmemesi ve aradan yüzyıllar bile geçse Rus devletini Kafkasya bölgesinde işgalci olarak addetmesi olmuştur. Bu konuda Rus Hükümeti yine İslam İdaresine başvurarak Müslüman ahalinin Güney Kafkasya Bölgesindeki Rus varlığını kabul etmeleri ve burayı vatan toprağı olarak addetmeleri için Müftü Gaipov'dan Müslüman tebaaya bu yönde telkinlerde bulunmasını talep etmiştir. Bu bağlamda Müftü Gaipov Müslüman ahaliye şu telkinlerde bulunmuştur;

Peygamberimizin, "Vatan sevgisi imandandır". Sözüne bağlı kalarak herkes vatanını kendi anası gibi sevmelidir ve elinden geldiği kadar vatanının esenliği ve huzuru için çalışmalıdır. Çünkü bir insanın refahı vatanının refahına bağlıdır. Eli silahlı düşmanlardan vatanımızı korumamız lazım gerekirse vatanımız için seve seve canımızı bile vermemiz gerekir. Vatan sadece bir kişinin doğduğu yer olarak kabul edilemez. Aynı zamanda bir kişinin vatanının ait olduğu devletin tamamı din ve milliyet ayrımı yapılmaksızın devletin tüm nüfusu yurttaş kabul edilir. Hepsi birlikte vatanın çıkarları doğrultusunda hareket etmelidir. Bu durumda tefsir kitaplarında da belirtildiği gibi herkes hükümdara biat etmek zorundadır (GMTA.F.12.O.7.D.929).

2.7.6. Çara ve Ailesine Yapılacak Dua

Uzun soluklu çalışmalar sonucunda hazırlanan ve 5 Nisan 1872 tarihinde onaylanan Güney Kafkasya İslam İdaresi nizamnamesi ile Müslüman tebaanın dini yaşantısı ile ilgili her şey en ince ayrıntısına kadar belirlenmiştir. Hiçbir konu Müslümanların inisiyatifine bırakılmamış hatta nasıl dua etmeleri gerektiği bile kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda Müslüman ahalinin dini ayin ve törenlerden sonra nasıl dua edilmesi gerektiğini Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü Gaipov aşağıda belirtmiştir;

Ey Müslüman kardeşler! İnsan, faydalı öğütleri dinlemeli ve ona ruhunda yer vermelidir, tıpkı tohumun toprakta belirli bir süre kalmadıkça ve bir damla Nisan yağmuru kabağın içinde belirli bir süre durmadıkça meyve vermemesi gibi. Umarım sizlere vatan sevgisi ile ilgili verdiğim talimatları unutmazsınız. Bu talimatlara uyduğunuz sürece her iki dünyada

da mutluluğa ermiş olacaksınız. Bizi kurtuluşa erdirip doğru yola iletmesi için Tanrı'ya dua edelim.

Ey Müslüman kardeşlerim! Cenab-ı Allah'ın tüm mahlûkata bilhassa insan ırkına olan merhameti cömertliği ve lütfu öyle geniştir ki, saçlarımız kadar dilimiz olduğunu farz etsek bile yine de yeterince şükretmiş sayılmayız. Yüce Allah'ın verdiği rızıklar için ona şükretmemiz gerekmektedir. Yüce Allah çok merhametli ve cömerttir. Her şeyi koruyan Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan merhametli ve adil Yüce İmparator Aleksandr Aleksandrovich, tüm sadık tebaasını ve özel olarak biz Müslümanları merhametinin gölgesinde onun ilgisi sayesinde tüm dünyevi ve manevi işlerimizi refah içinde gerçekleştirebiliriz. Bunun için Müslümanlar olarak bize yapılan bu iyiliklere karşı teşekkür etmeliyiz. Çünkü Ku'ran'da şöyle yazmaktadır: "Eğer teşekkür ederseniz şüphesiz sizi yüceltirim". Bu nedenle İmparator Majesteleri ve ailesi için dua ediyorum ayrıca sizler de bütün kalbiniz ile âmin demelisiniz.

Ey yüce, cömert, her şeyi besleyen Rahman olan, bol nimetler ve sayısız rızıklar veren Tanrım dua ediyoruz. Senden vatanın babası kudretli ve Büyük Çar Aleksandr Aleksandrovich'i ve ailesini korumanı istiyoruz. Ona sağlıklı uzun ömürler vermeni diliyoruz. Onun düşmanlarını Kur'an'daki dualar ile güçsüz kıl. Onun sağlıklı uzun ömrü olursa ve saltanatı devam ederse Müslümanlar mutlu olurlar. Tanrım, majesteleri imparatoriçe Maria Feodorovana'yı ve ekselansları egemen varis çareviç Nikolai Aleksondravich'i ve tüm kraliyet ailesini koruyun.

Ey en merhametlilerin merhametlisi sana dua ediyoruz (GMTA.F.12.O.7.D.929).

Çarlık bürokrasisi tarafından hazırlatılan dua metninden de anlaşılacağı gibi Rusya idaresinde yaşayan Güney Kafkasya Müslümanlarının Rusya'ya aidiyet duymaları, devlet lideri olarak çara biat etmeleri ve Rusya'nın âli çıkarları için maddi ve manevi olarak çalışmaları istenmiştir. Ancak hiçbir zaman bölgede yaşayan Müslümanlar Rusya'ya karşı bir aidiyet hissetmemiş, aksine Sünni Mezhebine mensup Müslümanlar Osmanlı Devleti'ne, Şii Mezhebine mensup Müslümanlar ise İran Devleti'ne aidiyet hissetmişlerdir. Ayrıca dönem itibari ile dünyadaki bütün Müslümanların dini lideri konumunda bulunan Halifelik kurumunun Osmanlı'da olması ve kutsal beldelerinde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olması da Osmanlı devletine karşı oluşan aidiyetin en önemli sebeplerindendir.

2.8. Güney Kafkasya Şeyhülislamı Ahund Ahmet Hüseyin Zâde Efendi Tarafından Şii Müslümanlara Verilen Talimatlar

Güney Kafkasya Şeyhülislamı Ahund Ahmet Hüseyin Zâde Efendi, İslam İdaresi bünyesinde görev yapan mollaların, ahundların kadıların görevlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Ayrıca Güney Kafkasya bölgesinde yaşayan Şii Müslüman tebaasında Rus devleti tarafından görevlendirilen İslam İdaresinde çalışan din adamlarına itaat etmeleri gerektiğini bu din adamları haricinde başka hiç kimsenin sözlerine itibar etmemeleri gerektiğini belirtmiştir. Şeyhülislamın vermiş olduğu ve İslam İdaresini işleyişinin ve teşkilat yapısının anlaşılması açısından çok önemli bilgiler ihtiva eden talimatlar şu şekildedir;

Kadılar şu özelliklere sahip olmalıdır; erkek olmak, reşit olmak, akıl sahibi olmak, vicdan sahibi olmak, öğrenmeye açık olmak, adil olmak, okuma yazma bilmek, dini konularda bilgi sahibi olmak. Hükümet tarafından Güney Kafkasya Şeyhülislamına verilen talimata göre Güney Kafkasya bölgesinde bulunan tüm kadılar yukarıda belirtilen kriterlere uygun olarak Müslüman halk tarafından seçilir ve bu kişiler Şeyhülislama iletilir. Şeyhülislam bu kişileri bu unvana layık görürse Valiye onay için sunar en son Kafkasya Genel Valisinin onayı ile göreve başlarlar. Ahundlar şu özelliklere sahip olmalıdır; Şeriat kanunlarını bilmek, cemaate namaz kıldırma bilmek, vaaz verebilmek ve Kur'an okumayı bilmek, medreselerde ders verebilme yetisine sahip olmak ve nikah akti konusunda bilgili olup gerektiğinde nikah kıyma ve boşama yapabilmelidir. Mollalar şu özelliklere sahip olmalıdır; minareden ezan okuyabilme, cenaze namazı kıldırma, cemaate namaz kıldırma, camilerde cemaat üzerinde tesirli olabilmek için yeterli düzeyde dini bilgiye sahip olma, camilerde düzeni sağlamak, kutsal imamların trajedik tarihini okumak ve küçük çocuklara dini konularda öğretilenlik yapmak (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

Herhangi bir yerde ahund veya molla vefat ederse onların yerine başka birisi görevlendirilir. Böyle bir ölüm durumu olması halinde kadı şeyhülislamı bilgilendirir ve böylelikle ölen kişinin dini idare çalışanları listesinden düşümünün yapılması sağlanır. Güney Kafkasya bölgesinde hiç kimse sadece okur-yazarlığı olduğu için kendini ahund ya da molla olarak adlandıramaz. Yukarıda belirtilen atama kriterleri sağlanmadan ve şeyhülislam tarafından onaylanmadan hiç kimse herhangi dini bir göreve getirilemez. Güney Kafkasya Bölgesinde görevli bazı din adamları eğitim amaçlı ülke dışına gönderilebilirler ancak eğitim sonrası tekrar Güney Kafkasya'ya geri dönmek ve İslam İdaresini bilgilendirmek zorundadırlar. Kadılar, yurtdışından eğitim alarak geri dönen molla ve ahundlardan yurtdışında eğitim aldıklarına dair belgeyi şeyhülislama sunmak üzere talep ederler. Şeyhülislamın onayından sonra bu kişilere ahund ve molla görevi verilir (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

Güney Kafkasya Bölgesindeki bazı mollalar şeriat kanunlarına aykırı olarak kendi başlarına cemaat içinde yaşanan ihtilaflı konuları çözmeye çalışmaktadır. Böyle bir duruma mahal vermemek için kadıların bu durumu çok sıkı denetlemesi gerekmektedir. Hiç kimsenin bir üst merciden onay almadan bu tür durumlara girişmemesi gerekmektedir. Ayrıca kadıların bu duruma kesinlikle müsaade etmemesi gerekir. Güney Kafkasya Bölgesindeki bazı mollalar izinsiz evlilikler, boşanma, miras paylaşımı ve benzeri gibi konularda yasadışı eylemlerde bulunmaktadır. Hatta bazen bilgisiz mollalar olarak reşit olmayan kız çocuklarını evlendirmektedir. Yerli kadılara bu tür

usulsüzlüklerin önlenmesi ve denetlenmesi için çok büyük görev düşmektedir. Bu konular sadece Şeyhülislamın müsaadesi ile olur aksi takdirde idare karşısında sorumlu olacaklardır ve yaptırımlar uygulanacaktır. Ayrıca bölgelerdeki bütün kadılar bölgelerde bütün ahund ve mollalar hakkında bir çizelge hazırlayarak, onların bütün bilgilerini, isimlerini, soy isimlerini, adreslerini, aile fertlerini, nereden geldiklerini, eş ve çocuk sayılarını, davranış biçimlerini kayıt altına alıp Şeyhülislama sunmaktadırlar. Bu tür istatistiki formlar doldurmaları için Güney Kafkasya Bölgesinde görev yapan bütün kadılara dağıtılmaktadır (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

Güney Kafkasya Bölgesindeki kız kaçırma, kanunsuz evlilik gibi şeylerin önüne geçilmesi için kadılara çok büyük iş düşmektedir. Kadılar tüm şehir ve kasabalarda görev yapan din adamlarından bu konuyla ilgili bilgiler toplayıp suçluları tespit ederek Şeyhülislama bildirmekle yükümlüdürler. Kızlarla nişanlanan bazı damatlar daha sonra onlarla evlenmeyi reddederek bu kızların ebeveynlerinden nişan sırasında yaptıkları masrafları talep etmektedir. Bazı kızlar ise ebeveynleri tarafından kendi istekleri dışında bir talip ile evlenmeye zorlanırlar. Böyle durumlarda eşler arasında sürekli anlaşmazlık olmakta ve eşlerin sürekli şikayetleri kadıların işlerini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle gelecekte bu tür davaların önüne geçilebilmesi için kadıların kırsal alanda bulunan yetkileri altındaki tüm din adamlarını bilgilendirmesi gerekmektedir. Kadılar bu tür meseleler hakkında şeyhülislamı bilgilendirerek konuların şeriat kanunlarına göre çözülmesini sağlamaktadırlar. Bazı kocalar kendi kararları ile boşandıktan sonra 3 aylık süre içerisinde eşleri ile tekrar evlenmektedir. Bunu yapabilmeleri için kocalar eşleri ile tekrar evlenebilmek için parayla tuttukları başka bir adamla hülle nikahı yaptırıyorlar ve parayla tuttukları adam eşlerinden boşanınca tekrar eşleri ile evlenmektedir. Bu yapılan durum kanun dışıdır ancak yerel polisler şeriat kanunlarına vakıf olmadıkları için bu durumu anlayamıyorlar bundan dolayı bölgelerdeki kadılar ahund ve mollaları konu hakkında bilgilendirmelidir. Eğer taraflardan birinin rızası yok ise kadılara nikah kıymamaları talimatı verilmiştir. Ayrıca nikah esnasında en az iki şahit bulunması gerekir ve şahitlere de nikah esnasında bu evliliği onaylayıp onaylamadıkları sorulmakta ve şahitler onay verdikten sonra nikah kıyılabilir (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

Kendini ahund veya molla olarak tanıtan bazı kişiler yabancı ülkelerden Güney Kafkasya Bölgesine gelerek camilerde ve medreselerde bölge halkına vaazda bulunmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca bu insanlar bölgedeki cemaat arasında nikah kıyma ve bozma faaliyetlerinde bulunurlar ancak Rus hükümetinin kanunlarına göre bu kişiler cezalandırılmaktadırlar. Bu gibi durumların önüne geçebilmek adına kadılar, yurtdışından gelen ahund ve mollaların herhangi bir cami veya medreselere gidip vaaz

vermelerini önlemek, ayrıca bu durumu yapmakta ısrar etmeleri halinde bu kişiler hakkında yerel polis güçlerine ve şeyhülislama bilgi vermek zorundadırlar (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

Kutsal imamların vahşice katledildiği Muharrem ayında 10 günlük matem tutulmaktadır. Bu süre içerisinde bazı insanlar sanki şeriat kanunlarına göre caizmiş gibi beyaz elbise giyerek kendi vücutlarına zincirle, bıçakla ve kılıçla zarar vermekte ve diğer insanların da bunu yapmasını tavsiye etmektedirler. Hükümet tarafından kadılarına verilen görevlerden en önemlisi bu tür dini ritüellerin yapılmasını engellemek ve insanlara bunun doğru olmadığını anlatmaktır. Güney Kafkasya Bölgesinde görev yapan kadılar karar verirken şeriat hükümlerinden ziyade kendi bilgilerine dayanarak hüküm vermektedirler ancak bu verdikleri hükümlerin dayanakları sorulduğunda dini bir açıklama yapamadıkları görülmüştür. Bu sebeple kadıların vermiş oldukları kararları muhakkak Ku'ran ve sünnete dayandırmaları gerekmektedir (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

Kadıların asli görevleri şunlardır; kadılar bir konu hakkında karar verirken bir sayfaya sığmaz ise sayfanın arkasına yazmaları gerekir, sayfanın kenarlarına yazmamaları gerekmektedir. Arka tarafı bittikten sonra ikinci sayfayı kullanabilirler. Her yazının altına hicri tarih ve miladi tarih yazılarak şeriat mahkemesinin bulunduğu şehir ve köy yazılmaktadır. Yazının en sonuna el yazıları ile görevi, isim soy ismi, imza ve mühür basmak zorundadırlar. Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan kadılar vermiş oldukları kararları hiçbir zaman bir deftere yazmazlar. Yazmadıkları için bir sonraki olaylara emsal teşkil edecek materyale rastlanılmamaktadır İslam şeriatı kitabının ikinci kısmının birinci bölümünde kadılarına verilen kararların tamamının belgelerle toplanarak yazılması emredilir ve bunların gün gün çizelge şeklinde yazılması gerekmektedir. Çünkü ilerleyen tarihlerde benzer konular mahkemeye geldiğinde bunlara bakarak karar verilir. Şeriat mahkemelerinde kadılar tarafından verilen kararların bulunduğu her türlü belge daha sonra kullanılmak üzere saklanılmaktadır (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

Kadıların tüm yazışmaları ayrıntılı bir şekilde kaydettikleri defterin yanı sıra üç deftere daha sahip olmaları gerekmektedir. Gelen defteri; kaydı yapılan bütün dilekçeler, nikah ve nikah bozma başvuruları, sözler, yeminler, hükümetten alınan talimat ve emirler ve benzer maddelerin içeriği kısaltılmış olarak tarih ile gelen evrak olarak kaydedilmektedir. Giden defteri; bu defterde kadıdan diğer kişilere giden tüm evraklar tarih ve numarası ile kaydedilip saklanır. Genel defter; bu defterde genel evraklar, postalar, diğer yazılar, şeriat mahkemesinin kararları, nikah akitleri ve benzer evraklar bu deftere kaydedilmektedir. Kadılar ayrıca başka bir deftere yeni doğan bebeklerin sayılarını, cinsiyetlerini belirtmeleri gerekir. Başka bir deftere ise her iki

cinsiyetten ölenlerin sayısını, boşanmaların sayısını belirtmek zorundadırlar. Bütün yerel kadılar şehirde veya köyde yaşayan Müslümanlardan herhangi birinin ölmesi durumunda ondan kalan tüm malvarlığının envanterini çıkarıp değerlendirme yaptıktan sonra bu malvarlığından aşağıdakileri çıkarmakla yükümlüdür. Cenaze masrafları, ispatlanmış borçları, geçerli vasiyetine göre hayır amaçlı kullanılacak mülk veya para, geri kalan taşınır veya taşınmaz mal ile para mirasçılar arasında belirlenen kurallara göre paylaşılmaktadır (GMTA. F.8.O.14.D.3621).

Şeyhülislam dini idare çalışanlarını denetleme amacıyla istediği zaman bütün Güney Kafkasya Bölgesini dolaşma yetkisine sahiptir. Bu denetleme esnasında şeriat hükümlerine aykırı davranan veya görevini yerine getiremeyen bir kadı tespit ederse hükümet tarafından kendisine verilen yetkiye dayanarak kadının görevden alınması yönünde rapor düzenleyebilmektedir. Yine bu denetleme esnasında şeriat hükümlerine uygun davranan ve görevini gayretli yerine getiren bir kadı tespit ederse hükümet tarafından kendisine verilen talimatname uyarınca o kadıyı ödüllendirebilmektedir. Şeyhülislam hükümet tarafından kendisine verilen talimatname uyarınca teftiş sonrası Tiflis'e döndüğünde yazmış olduğu raporlara göre ya kadılara ödül verilir ve terfi ettirilir ya da görevden azledilmektedir. Eğer herhangi bir vatandaş kadılar hakkında rüşvet aldıkları yönünde şeyhüislama şikâyetle bulunurlarsa şeyhülislam soruşturma başlatır ve soruşturma neticesinde kadıların rüşvet aldıkları kanıtlanırsa kadı görevinden azledilir ve almış olduğu rüşvet iade edilmektedir. Kadıların yaptıkları görev karşılığında, işleri yaptıkları kişilerden herhangi bir ödül ya da para almaları yasaklanmıştır. Ayrıca işlerini yaptıkları kişilerden kâğıt parası almaları bile yasaklanmıştır (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

Eğer kadı devam eden dava sürecinde şahitlerin doğru söylemediğinden şüphe ederse o zaman şahitleri birbirinden ayırarak her birini ayrı ayrı sorgulayabilmektedir. Güney Kafkasya'da yaşayan Müslümanlardan herhangi birisi kadıların almış olduğu karar hakkında şeyhüislama şikayette bulunursa; bu durumda şeyhülislam şikayette bulunulan kadıdan konuyla ilgili bir açıklama talep etmektedir. Eğer kadıdan gelen cevap tatmin edici olmazsa şeyhülislam bir komisyon oluşturur ve kadıların vermiş olduğu karardan memnun olmayan şahsın şikâyet etmesi durumunda bu kararı komisyonun tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir. Güney Kafkasya Bölgesinde yaşayan herhangi biri şeyhüislama dilekçe göndermek istiyorsa uygun formatta yazmak zorundadır aksi taktirde iade edilmektedir. Güney Kafkasya Bölgesinde yaşayan herhangi birisi şeyhüislama yazdığı dilekçeyi temiz bir sayfaya kendisi ya da kâtip tarafından yazdırarak şu şekilde başlamalıdır; Güney Kafkasya Şii Ruhani İdare

Şeyhülislamı Ahund Ahmet Hüseyin Zade Efendi Hazretlerine, bunun altına kendi isim soy ismini ve yaşadığı yeri yazmalıdır, dilekçenin sonuna hicri ve miladi tarih yazılarak imza ve mühür atılır. Dilekçenin içeriğinde herhangi bir hakaret içerikli kelime kullanılmaz. Eğer taraflar kadı hakkında yapılan şikâyeti şeriat mahkemesinde çözmek isterlerse şeyhülislam aracılığıyla her iki taraftan da dilekçe alır ve her iki tarafın en az üç şahidi olması gerekir. Bu nedenle kadılar görev yaparken dikkatli olmalı ve bu tür durumlara fırsat vermemeleri gerekir (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

Bütün Güney Kafkasya Bölgesinin kadıları, şeyhülislamın ve hükümetin talimatları uyarınca, İmparator Hazretleri Aleksandr Nikolayevich'in tahta çıkma tören günü, taç giyme tören günü, doğum günü, Kraliçe Mari Aleksandrovna ve İmparator hazretlerinin varisi Nikolay Nikolayevich'in doğum günlerinde ve Doğu Kafkasya'nın fethinin yıldönümü gibi günlerde Müslümanları camilere toplayıp hamd ve şükür ettikten sonra onlardan İmparator Hazretlerine ve ailesine sağlık ve uzun ömür için dua ettirmektedir. Dua edilmesi gereken diğer önemli günler şunlardır; İmparator hazretlerinin doğum tarihi 17 Nisan, tahta çıkma töreni 19 Şubat, taç giyme tören günü 26 Ağustos, kraliçenin doğum tarihi 27 Temmuz, kraliçe unvanını alma tarihi 22 Temmuz, imparator varisi prensin doğum tarihi 8 Eylül, Prens unvanını alma tarihi 6 Ekim, Doğu Kafkasya'nın fetih tarihi; 25 Ağustos. Yapılacak olan duanın metni şu şekilde olmalıdır; Allah'ım çarın ailesine sağlıklı ve uzun ömür ver. İmparatorumuz Aleksandr Nikolayevich ve onun yüce eşi Kraliçe Mari Aleksandrovna'ya, imparator varisi Prens Nikolay Aleksandrovich'e, Kafkasya Genel Valisi Mihail Nikolayich'e ve bütün kraliyet ailesine, Rus hükümetine sağlık ve uzun ömürler nasip et, Rus devletini güçlendir. İmparator hazretlerinin ordularına daima zaferler ve başarılar nasip et, büyük imparatorluğumuzu her türlü felaket ve talihsizliklerden koru amin (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

Bütün kadılar, her altı ayda bir Güney Kafkasya'da bulunan bütün cami ve okulların durumu hakkında şeyhülislama ayrıntılı rapor sunmaktadırlar. Bu raporda tüm öğretmenlerin isimleri, okuttukları kitaplar ve öğrenci sayıları yer almaktadır. Ayrıca bu öğretmenlerin öğrencilere Müslüman Şii öğretisi ve Rus kanunlarına aykırı hiçbir şey öğretmedikleri kadılar tarafından denetlenmektedir. Şeyhülislam ve hükümetin talimatı ile kadılar, yabancı ahund ve mollaları Güney Kafkasya şehirlerinde dolaşmasına, okullarla ve öğretmenler ile irtibata geçmesine izin vermemelidirler. Böyle bir durumla karşılaştıklarında bu durumu şeyhülislama bildirmeleri gerekmektedir. Şeyhülislam ve hükümetin talimatı ile kadılar Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan tüm camilerin ve bu camilere ait eşyaların envanterini çıkartarak bu durumu Şeyhülislama bildirmek

zorundadırlar. Ayrıca camiye yapılan bağışları da her yıl ayrıntılı olarak rapor etmekle mükelleflerdirler (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

Kadırlara verilen diğler özel görevler şunlardır; zor davaların analizi görüşülmesi, varisler arasındaki miras bölüşümü, vasilerin belirlenmesi, ayrıca yerel polis güçlerinin taleplerinin yerine getirilmesi, kadınların bu yaptıkları görevlere diğler dini görevliler karışamaz. Diğler dini görevlilerin şeriat hükümleri doğrultusunda yapabileceğı işler şunlardır; nikah, camilerde dua okunması, vaaz verilmesi, cuma namazı, bayram namazı gibi ibadetlerin yerine getirilmesinin sağlanmasıdır. Güney Kafkasya Bölgesinde görev yapan kadınların birçoğı hazineden maaş almamakta ve geçim kaynakları sadece davanın taraflarından alınan evrak ücretleridir. Bu nedenle kadınlar yaptıkları işin karşılığı olarak evrak ücretini tam olarak almalıdır. Kadınların aldıkları dava ücreti davanın ve kişinin niteliğine göre değişir. Günümüze göre yıllık kazancı 500 rubleden az olmayanlar zengin, yıllık kazancı 300 rubleden az olmayanlar orta halli, belirli bir kazancı olmayanlar fakir sayılmaktadır. En az iki sayfa olan işlere uzun iş, bir sayfaya sığan işlere kısa iş denir. Kadırlara ödenen dava ücreti bunlara göre belirlenir. Güney Kafkasya Şeyhülislamı ve hükümeti tarafından bütün kadırlara görevleri hakkında bir talimatname gönderilir. Bu talimatnamenin tamamı ahund ve mollalara okutularak imza altına alınır. (GMTA.F.8.O.14.D.3621).

2.9. Güney Kafkasya İslam İdaresinin Müritçilik Faaliyetleri ile Mücadelesi

Güney Kafkasya İslam İdaresinin bölgede yaşayan Müslüman ahali üzerinde otoritesi rakipsiz değildir. Özellikle merkezden uzak kırsal bölgelerde halk arasında rağbet gören gezgin vaizler kitleleri cezbetmekte ve yetkililer tarafından haklarında soruşturmalar açılmaktadır. Bu kişileri ilk ihbar edenler çoğı durumda bölgede çalışan dini idare çalışanlarıdır. Zaten bu konuda yetkililerinin çok kesin ve net talimatları bulunmakta, bölgede görev yapan kadı ve mollaları böyle bir durum ile karşılaşılması halinde derhal yerel polise başvurmaları yönünde uarmışlardır. Güney Kafkasya İslam İdaresinin Şii ve Sünni yetkilileri müritçilerin¹ yürütmüş olduğı faaliyetlerle ilgili olarak İçişleri Bakanlığı ile düzenli olarak yazışmaktadırlar. Soruşturmaların çoğı Rus kamu otoriteleri tarafından başlatılmaktadır. Ancak mollalar da sık sık bağılı bulundukları bölge meclislerine şüpheli faaliyetleri ihbar etme inisiyatifini

¹ Müritçilik: Kafkasya'da çeşitli kişilerin etrafında oluşan dini-siyasi-askeri gruplaşmalar için kullanılan bir terimdir. Müritçiliğın en ünlü örneğı 19. yüzyıl başında Şeyh Şamil'in etrafında gelişen hareketti. Kafkasya'da müritçilik için bkz. Kemal Karpat, The Politicization of Islam, s.33-41.

kullanmaktadırlar. Yapılan ihbarın ardından müftü veya şeyhülislam bu bilgiyi İçişleri Bakanlığı'na, valiliğe ve diğer devlet dairelerine iletmektedir (ADTA.F.524.O.1.D.51).

Güney Kafkasya İslam İdaresinin kuruluşundan itibaren kurumda görev yapan müftüler ve şeyhülislamlar sadece teşkilatın merkezi olan Tiflis'te faaliyet yürütmemişler, resmi görevlerinin bir parçası olarak Güney Kafkasya bölgesinde her yerinde bulunan Müslüman tebaaya hutbe vermek ve talimatlarda bulunmak için sık sık sorumluluk alanlarında gezilere çıkmışlardır. Kafkasya'daki çarlık yetkililerinin talimatları ile müftü ve şeyhülislamların yapmış oldukları gezilerde Müslüman ahaliye verdikleri talimatların konuları sadece manevi ve ahlaki ilkeler ile çar ve onun ailesi için yapılacak dualardan ibaret değildir. Yetkilileri esas endişelendiren olay 1870-80'li yıllarda Bakü ve Tiflis vilayetlerinde bulunan Müslümanlar arasında yayılan müridizm akımı olmuştur. Çarlık yetkililerince son derece sakıncalı bulunan bu durumun bertaraf edilmesi için İslami normlar ile müridizm akımının arasındaki tutarsızlığı ortaya koymak acil bir ihtiyaç halini almıştır. Güney Kafkasya müftüsü Hacı Hamid Efendi Mustafa Efendi Zade, 1873 yılında Güney Kafkasya bölgesine yaptığı gezi sırasında, Sünni Müslümanların dini kitaplarından tasavvuf uygulamasını kınayan ve çürüten alıntılara yer vermiştir (GMTA.F.4.O.3.D.609).

Güney Kafkasya'nın o dönemde Müslüman dini ve felsefi düşüncenin önde gelen merkezleri olan İran ve Osmanlı İmparatorluğu ile komşuluğu, Güney Kafkasya şehirlerinin kültürel yaşamını doğrudan etkilemiştir. İslam idaresi kuruluna kadar belirli bir yasal zemine oturmamış olan geleneksel Müslüman eğitimi ile dini ve hukuki görüş ve öğretilerin değişen siyasi koşullara uyarlanması, sansürlenmesi ve kullanımına izin verilen dogmatik literatürün seçiminde kendini göstermiştir. 1872 yılında onaylanan kanuna istinaden 1873 yılı Ocak ayında fiili olarak Güney Kafkasya Şii ve Sünni öğretilerin Müslüman Dini Kurullarının açılmasıyla, Müslüman tebaanın tabii olacağı dini literatürün seçilmesi öğretilmesi sorumluluğu kuruma emanet edilmiştir. Ancak yüzyıllar boyu devam eden geleneksel İslam anlayışının değişmesi hiç de kolay olmamıştır. Çarlığın Kafkasya yetkilileri, güvenilir din adamları aracılığıyla, devlet karşıtı ifadeler, müridizm ve geleneksel İslamcılık propagandası içeren yayınların yayılmasını önlemek için bir dizi önlemler almıştır. Bununla birlikte, arşivlerde bulunan resmi yazılar din adamlarının İran ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan Güney Kafkasya bölgesine geri dönüş hareketlerini ve dolayısıyla getirdikleri dini literatürü kontrol etmenin zorluğu hakkında bilgilerle doludur.

Konuyla ilgili olarak arşiv belgelerine yansıyan ihbar metinlerinin bir kısmına göz atacak olursak;

Kasım 1884 tarihinde Bakü valisine bir mektup gönderen Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftüsü Hüseyin Efendi Gaipov, valilikten idaresinde görev yapan kadılardan birisi tarafından açığa çıkarılmış bir grup müritçinin çevirmiş olduğu dolaplara karşı hızla gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmektedir. Mahmud Efendi Rahim Efendizade adındaki bu kadı Müftü Gaipov'a, Gökçay'da mukim Hacı Mahmud Efendi Koranoğlu ve ailesinin şeriatın yasakladığı çeşitli hareketlerde bulunduklarını bildirmiştir. Kadı örnek olarak söz konusu ailenin, Zarbad, Karahali ve Moseli köylerinde şeriatın çalınmasının yasakladığı kaval, davul ve benzeri çalgıları çaldığını yazıyordu. Sonunda bu hareketlerine devam eden bu ailenin Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmesine izin verilmiştir (ADTA.F.524.O.1.D.52).

Müftü Gaipov 1903 yılında Bakü valisine Kafkasya'da halkın çoğunun müritçi olduğunu bildiren bir rapor göndermiştir. Bununla bölgede yaşayan çoğu Müslümanın bir çeşit heterodoks¹ faaliyette bulunduğunu anlatmak istemektedir. Raporun ekinde müftünün yasak olan dini faaliyetlerde bulunduğunu duyum aldığı onlarca kişilik liste yer almaktadır (ADTA.F.291.O.10.D.6232). Bu durum çarlık memurları ve dini idare çalışanlarının ortak bir düşmanla mücadele ettiğini göstermektedir. Bu ortak düşman devlet tarafından resmiyet verilen dini idarenin belirlemiş olduğu kurallara muhalefet ederek geleneksel şekilde ibadet eden Müslüman ahaliden başkası değildir.

¹ Heterodoks kelimesinin buradaki anlamı, Rus devletinin Dini idareler aracılığı ile resmen onaylamadığı ancak Müslümanlarca benimsenen ibadet biçimleridir. Rusya'da devlet destekli dini idarelere muhalefet tanım gereği heterodokstu.

3. 1900'LÜ YILLARIN BAŞINDA GÜNEY KAFKASYA İSLAM İDARESİ NİZAMNAMESİNE YÖNELİK YAPILMASI PLANLANAN DÜZENLEMELER

19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve 20. yüzyılların başında ise iyiden iyiye kendini hissettirerek Rus İmparatorluğu'nu saran devlet yönetimi ile alakalı kriz, devletin iç politikasındaki en zayıf noktaları vurmuştur. Devrimin büyümesi, dini ve ulusal meselelerin şiddetlenmesi, çarlık bürokrasisini ulusal ve mezhepsel politikanın sınırlarını çizen temel hükümleri yeniden ele almaya sevk etmiştir (PSZRİ, 1908: 262). 12 Aralık 1904 tarihinde yayınlanan Devlet Düzenini İyileştirme Planları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve 17 Nisan 1905 tarihinde Bakanlar Kurulunca onaylanan Dini Hoşgörü Esaslarının Güçlendirilmesine Dair Nizamname ile Ortodoks olmayan tebaa için artık yeni bir aşamaya geçilmiştir. Kabul edilen bu yasalar ile Müslüman tebaanın dini yaşantısını düzenleyen ve kontrol altına alan yasal hükümlerin gözden geçirilmesi ve Kuzey Kafkasya'da yaşayan Müslümanlara özel yeni bir dini idare kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Kavkazkiy Kalender, 1906: 117). Yapılan bu düzenlemeler sayesinde Rusya'da yaşayan Müslüman tebaa tarafından oluşturulan toplulukların yapmış oldukları çalışmalar resmen mümkün kılınmıştır. Bu duruma en güzel örnek 1905-1917 yıllarında arasında düzenlen ve Müslüman Kongreleri olarak adlandırılan beş kongre ile Rusya İmparatorluğunda Yasama Meclisinin parçası olarak 1906-1917 tarihleri arasında dört kere toplanan Devlet Dumalarındaki Müslüman Fraksiyon verilebilir (Ganiç, 2013: 264-265).

Rusya'da Müslümanlar ile devlet arasındaki resmi iletişim zaman geçtikçe daha yasal bir zemine oturmuştur. Rusya'da devlet destekli ulemanın kurumsal kökleri daha da derinleşmiştir. Müslümanlar da kendilerini bu organlarla giderek daha fazla özdeşleştirmişler ve dini idarelerin korunup geliştirilmesi için mücadele etmişlerdir. Müslümanlar özellikle 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında bölgesel dini meclislerin kurulması için devlet görevlilerine defalarca dilekçe vermişlerdir. Dilekçe sahibi Müslümanlar özellikle 1905 devriminden sonra sık sık müftülerini kendileri seçmek için talepte bulunmuşlardır (Azamotov, 1996: 107-109).

Rusya için bu zor dönemde, Müslüman sorununun idari yönden tartışma şekli, yetkililer tarafından yapılan ve Müslüman sorununun en önemli yönlerinin ele alındığı özel toplantılardan ibaret olmuştur. Bu bağlamda 18 Mayıs 1905 tarihinde Rusya İmparatorluğunun en yüksek yasama organı olan Danıştay üyesi Aleksey Pavloviç İgnatiev başkanlığında özel bir toplantı düzenlenmiştir (ADTA.F.290.O.2.D.2707).

Ayrıca İgnatiev Yürürlükteki kanunları 17 Nisan 1905 tarihli ve Müslüman tebaanın dini yaşantısını düzenleyen kanun hükmünde kararname ile uyumlu hale getirmekle de görevlendirilmiştir (PSZRİ, 1908: 257-259).

Özel toplantıda görüşülecek konular 17 Nisan tarihinde Bakanlar Kurulunca onaylanan kararnamede belirtilmiştir. Hristiyan olmayan diğer tebaa hakkında şu konular görüşülmüştür;

Bakanlar Kurulunca onaylanan kararnamede doğrultusunda düzenlenen dini hoşgörü özel toplantısında aşağıdaki konuları ve yasa tasarılarının geliştirilmesini sağlamak ve bakanlıklardan önce derhal Danıştay'ın onayına sunmaktır. Hristiyan olmayan tebaanın ibadethanelerinin inşası, Müslüman din adamları, cemaat ve daha yüksek makamların görevlilerinin seçilmesi ve atanması prosedürü, Müslüman ruhban sınıfının belirli kişilerinin zorunlu askerlikten muafiyeti, Müslüman ilahiyat okulları, mektep ve medrese açma prosedürü, Kuzey Kafkasya'da Stavropol ili, Türkistan bölgesi ve Transhazar bölgesindeki Müslüman topluluklar için özel dini idarelerin kurulması, kimsesiz çocukları evlat edinen Müslüman ailelerin evlat edinilen çocukları kendi dinlerinde yetiştirilmelerine izin verilmesidir (PSZRİ, 1908: 262).

1900'lü yılların başında Rusya'nın içinde bulunduğu siyasi konjonktür gereği Müslüman tebaanın dini yaşantısını düzenleyen kanunlarda yapılması planlanan reformlarla alakalı olarak çarlık bürokrasisinden olumlu olduğu kadar olumsuz görüş belirtenlerde olmuştur. Bu bağlamda; 1880-1895 yılları arasında Kutsal Sinod Başsavcılığı, 1872-1907 yılları arasında ise Devlet Konseyi Üyeliği görevlerinde bulunan Konstantin Petrovich Pobedonostsev, Mart 1905 tarihinde şunları kaleme almıştır;

Bu yapılan düzenlemelerin ana fikri, Müslüman propagandasına özgürlük vermektir. Bu korkunç bir şey. İslam korkunç bir güçtür, bir an için silahlarını indirmezler... Müslüman dininin, inanç ve fanatizm yoğunluğunda eşi benzeri yoktur... İslam dünyasında birleşmesi durumunda onlarla manevi zeminde mücadele etmek mümkün değil... Ülkemizde özellikle doğu kenar mahallelerinde ve doğu bölgelerimizde... 30-40 yıl önce dini Tatar okulları kurulmuştu... Bu okullar şimdi ise Müslüman propagandasının baskısı altında, Ortodokslar yavaş yavaş Müslüman oluyor, bu düzenlemeler sonucunda Müslümanlar güç oluşturacak. İslam sürekli büyümekte ve daima Asya ve Afrika'da bulunan İslam merkezleriyle irtibat halindedir. (Krasniy Arhiv, 1926; 204-205).

Pobedonostsev'in bu endişe içeren sözlerinden de anlaşıldığı üzere özellikle Ortodoks tebaanın, Müslüman ahalinin dini yaşantısı ile ilgili olarak yapılan/yapılması düşünülen reformlardan oldukça rahatsız olduğu bilinmektedir. Ayrıca Müslüman ahaliye verilen/verilecek haklar sayesinde Müslümanların güçlenerek Ortodokslar için

bir tehdit unsuru olacaklarını ve ülke için adeta bir güvenlik tehdidi olacaklarını düşünmektedirler.

1905'ten sonraki dönemde Müslüman sorununun ana idari tartışma biçimi, özel toplantılar olarak adlandırılan ve Müslüman sorununun en önemli yönlerini ele almak üzere bir araya getirilen departmanlar arası oluşturulan özel kurumlar haline gelmiştir. Bazen bu tür toplantılar tamamen Müslüman sorununa ayrılmıştır, bazen de incelenen genel konular kompleksinin sadece bir parçası olmaktadır.

Müslüman tebaanın sorununu çözmek ile görevlendirilen Kont İgnatyev, yerel din adamlarından ve Müslüman ahaliden önerilen değişiklikler hakkında görüş alışverişinde bulunma önerisi ile 1905-1916 yılları arasında Kafkasya Genel Valiliği yapan Kont Illarion İvanoviç Vorontsov-Dashkov'a başvuruda bulunmuştur. Bu bağlamda Kafkasya Genel Valisinin sivil işlerinden sorumlu yardımcısı Nikolai Aleksandrovich Sultan-Krym-Girey, Güney Kafkasya İslam İdaresinin yönetimine ilişkin mevcut yasal hükümlerin 17 Nisan tarihli kararnameye uyumlu hale getirilmesinin tartışılması gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple Güney Kafkasya Müftüsü Hüseyin Efendi Gaibov'a, Sünni Ruhani Heyeti, Tiflis-Kutaisi Eyaleti Sünni Meclisi, Tiflis'teki Müslüman din adamları, ilçe kadıları ve dini idarede görevli diğer din adamlarının katılımıyla özel bir toplantı yapılması talebiyle başvurmuştur. (GMTA.F.13.O.6.D.369). Aynı teklif Güney Kafkasya İslam İdaresi Şeyhülislamı Abdusalam Ahund Zade'ye de yapılmıştır. Üzerinde tartışmaları için her ikisine de bir taslak metin gönderilmiştir (ADTA, F.290.O.2.D.2707). Bu şartlar altında, Rusya Müslümanlarının manevi hayatını düzenleme meseleleri, Müslüman cemaati ve hükümet yetkilileri tarafından birbirinden ayrı ele alınmış, bu tartışmalar adeta iki farklı mekânda cereyan etmiştir (Arapov, 2004: 256).

1 Ekim 1905 tarihinde Tiflis Sünni cami binasında Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan hem Sünni hem de Şii Müslüman din adamlarının ve devlet görevlilerinin katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda 5 Nisan 1872 tarihli Güney Kafkasya İslam İdaresi nizamnamesinin gözden geçirilmesi ve yeni bir taslak metin oluşturması için bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır (GMTA.F.13.O.6.D.369). Komisyon, kendisine verilen işi tamamlamayı başarmış ve 25 Mayıs 1906 tarihinde Müslüman din adamlarının yönetimine ilişkin nizamnamenin taslak versiyonunu hazırlamıştır. Ancak bu esnada Güney Kafkasya Bölgesinin farklı yerlerinde Müslümanlarla Ermeniler arasında çıkan kanlı çatışmalar nedeniyle bu konu gündeme getirilememiştir (ADTA, F.290.O.2.D.2707).

Yine konu ile ilgili olarak 1910 yılında hazırlanan taslak metin, Güney Kafkasya İslam İdaresi dini kurulları, il meclisleri ve İslam idaresinde görevli din adamlarının katılımıyla Kafkasya Genel Valisinin makamında şeyhülislam ve müftü tarafından sunulmuş ancak yine bir sonuç alınamamıştır. Böylelikle 1872 tarihli nizamname, Rusya tarihinde tamamen farklı bir aşamanın başlangıcı olan 1917 Ekim Devrimi'ne kadar yürürlükte kalmıştır (GMTA.F.13.O.11.D.338). 1917 yılında gerçekleşen Sovyet devrimi neticesinde komünist rejimin iktidarı ele geçirmesi ile Güney Kafkasya İslam İdaresi lağvedilmiş, böylelikle bu kurumunun 45 yıllık hayatı son bulmuştur.

3.1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Nizamnamesinin Yeniden Düzenlenmesine Dair 1910 Tarihli Kanun Taslağı

Rusya'nın 1900'lü yılların başlarında içinde bulunduğu siyasi konjonktör ve Güney Kafkasya Bölgesinin komşuları olan iki kadim Müslüman ülke, Osmanlı Devleti ile İran'da yaşanan Meşrutiyet devrimi bölge Müslümanları tarafından heyecanla karşılanmış ve taleplerini daha yüksek tonda dile getirmelerini sağlamıştır. Bu bağlamda 5 Nisan 1872 tarihli kanun ile onaylanıp yürürlüğe giren Güney Kafkasya İslam İdaresi nizamnamesinin revize edilmesi için çarlık bürokrasisi bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan en kapsamlısı 1910 yılında hazırlanan taslak metindir.

1908-1909 yıllarında Osmanlı Devletinde meydana gelen devrim süreçlerine öncülük eden Jön Türklerin faaliyetlerinden duyulan korku ve Osmanlı devletinde yaşanan süreçlerin Rusya'yı etkileme olasılığı, 1906 ile 1911 yılları arasında Rusya'da Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı görevlerinde bulunan Pyotr Arkadyeviç Stolypin'nin konu ile ilgili bir takım emir ve talimatlar vermesine neden olmuştur. Bu bağlamda Stolypin, 7 Ekim 1910 tarihli emriyle, Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerin valilerine şunları yazmıştır; *“Kültürel olarak bize düşman olan bir devletin, yani Türkiye'nin siyasetçilerinin Müslümanlarımız üzerindeki her türlü etkisinin daha en başından kırılacağına şüphe yoktur”* (RFDTA.F.821.O.133.D.469).

Çarlık bürokrasisi, Müslüman tebaanın dini yönetim sisteminde derin bir reform yapmak heveslisi değildir. Rejime uzun ve kusursuz bir hizmet verdiklerini kanıtlamış olan geleneksel dini çevrelerden de bu konuda destek görmüş ancak ilerici Müslüman cemaatinin ve St. Petersburg bürokratik elitinin temsilcileri tarafından yaratılan projeler tam tersi bir karaktere sahiptir. Monarşi ile işbirliğine duyulan ihtiyacın farkına varan Müslüman liderler, daha fazla dini özgürlük için çabalamışlar bunun neticesinde dini idarelerin fonksiyonları ve yetkileri genişletilmiş ayrıca faaliyetleri üzerindeki İçişleri Bakanlığı ile Askeri Nezaretin denetimi zayıflatılmıştır. Buna karşılık, çarlık

bürokrasisi, din adamlarının sayısında bir azaltmaya gitmek ve bunlar üzerinde tam hükümet kontrolünü sürdürmeyi hedeflemektedir (Arapov, 2004: 187-195).

3.1.1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Görevlilerinin Yönetimi

Valilikler bünyesinde Müslümanların dini işlerinin yönetimi, bu yönetmelikle belirtilen gerekçeler doğrultusunda dini kurullarda görev yapan din adamlarına (Şii ve Sünni il ve ilçe meclisleri, camiler) aittir. En yüksek manevi rütbeli Müslüman din adamları şunlardır: müftü (Sünniler arasında), şeyhülislam (Şiiler arasında), dini kurul üyeleri, il meclisi üyeleri ve kadılar. Cemaat (cami) din adamları, bu yönetmeliğin [...] maddesine göre belirlenen mollalardır. Aşağıdaki şartları taşıyan herkes dini idarede görev alabilmektedir; Rusya vatandaşı olmak, görev alacağı dini pozisyon için gerekli olan sınavı geçmek ve sertifikaya sahip olmak, camilerde görev almak için en az 25, daha yüksek manevi rütbelerde görev alabilmek için en az 30 yaşında olmak. Aşağıdaki şartları taşıyan kişiler dini idarede görev alamazlar; Suç veya kabahatler nedeni ile soruşturması olanlar veya yargılanmakta olanlar, hapis veya daha ağır cezalara mahkûm edilmiş ve bu cezayı gerektiren suç veya kabahatlerden yargılanıp mahkemece beraat ettirilmemiş olanlar, mahkeme tarafından görevinden atılmış veya ahlaksızlık nedeni ile toplumdan dışlanmış olanlar, İflas etmiş olanlar ve savurganlığın esareti altında olanlar. Dini mevkide olmayan kişilerden dini bir konuda talepte bulunmaya davet etmekten suçlu olanlar: en az yirmi ruble para cezasına tabidir. Hükümetin yasa ve emirlerinin Müslüman din adamları tarafından tam olarak uygulanmasının denetimi, eyalet ve ilçe ruhani meclisinin görevlilerine aittir (GMTA.F.13.O.11.D.344).

3.1.2. Güney Kafkasya İslam İdaresi Görevlilerinin Genel Hak ve Menfaatleri

İslam idaresi çalışanlarının hakları miras yoluyla kimseye intikal etmez ve manevi makamlara atanan kişiler, yalnızca bu makamlar da fiilen görev yaptıkları süre boyunca bu haklardan faydalanabilirler. İslam İdaresi çalışanları (En yüksek manevi rütbelisinden en düşüğüne kadar tamamı) devlet vergileri ve resimlerinden muaftır. İslam İdaresi çalışanı yüksek manevi rütbeliler ve kilise görevlilerinin evlerinden kendileri tarafından kullanılan ve kiraya vererek gelir sağlamayanlar, aydınlatma, kaldırım döşeme ve temizlik ücretleri dışında diğer vergilerden muaftır. İslam İdaresi çalışanlarının çocukları, babaları görevde olduğu sürece vergi ve resimlerinden muafiyet hakkından yararlanmaktadırlar. İslam idaresinde görev yapan memurlar, valiliğin genel sivil kurumlarında çalışanların hak ve menfaatlerinden yararlanmaktadırlar. İslam

idaresinde görev yapan kişilerin görevden alınmaları ve tatile çıkarılmaları belirli şartlara tabiidir. Camilerde görev yapan mollalarının iki haftayı geçmemek üzere kendi cemaatleri içinde bulunmamaları için izin alınmasına gerek yoktur, ancak mollalar bu durumu bölge meclisine bildirmekle mükelleftir. İslam idaresi çalışanlarının yurt dışına çıkış izninde olduğu gibi, iki aylık izine ayrılmasında da yalnızca Kafkasya Genel Valisi izin verebilmektedir (GMTA.F.13.O.11.D.344).

3.1.3. Güney Kafkasya İslam İdaresi Çalışanlarının Genel Görevleri

İslam idaresinde bir göreve atanan herkes, göreve başlamadan önce, Majestelerine (Rus Çarına) bağlılık yemini etmekte ve görevlerini eksiksiz olarak yerine getirmektedir. Yemin etme merasimi özel bir talimat ile belirlenmektedir. Yemin metni Tatarca tercümesi ile Rusça olarak basılmaktadır. İbadet, ayin ve farzları kendi inanç kurallarına göre yerine getiren İslam idaresi çalışanları, aynı zamanda devletin kanun ve emirlerini de aynı kararlılıkla yerine getirmelidirler. İslam dini için kutsal sayılan günlerde yapılan ayinlerde ülkenin hakimi imparator, eşi imparatoriçe ve veliaht prensin sağlığı ve uzun ömürlü olması için Tanrı'ya dualar edilmektedir. Ayrıca kraliyet hanedanının tamamına bu minvalde dualar edilmektedir (GMTA.F.13.O.11.D.344).

İslam idaresi çalışanları hükümet makamlarının talebi üzerine suç soruşturması olan Müslümanlara dini öğretiler doğrultusunda yemin ettirmekle ve bu yemin vaadinin şeriat nezdinde önemini belirtmekle yükümlüdürler. Ayrıca sanık ve suçluları bu konuda uyarmalı ve sahip oldukları ruhani konumlarına uygun olarak yetkililerin talimatlarını yerine getirmelidirler. Müslümanlar için kutsal günlerde ibadethanelerde yapılacak olan dini törenler ve halka açık toplantılar ile bayramlaşma törenleri öncesinde İslam idaresi çalışanları yerel polisi bilgilendirmekle ve onun talimatları doğrultusunda hareket etmekle yükümlüdür (GMTA.F.13.O.11.D.344).

Müslümanlar arasındaki evlilik törenlerinin icrası, İslam idaresi çalışanları tarafından yerine getirilmektedir. Aşağıdaki durumlarda Güney Kafkasya İslam İdaresi çalışanlarının evlilik aktı yapmaları yasaktır; Damat on yedi, gelin on beş yaşından küçük ise, akıl sağlıkları yerinde değil ise, kocalarından ayrılma belgesi olmayanlar ile, zorla evlendirilmiş olanlar, velilerinden çocuk kaçırarak yapılan nikahlar, yukardaki durumlarda Şeriat hükümlerine göre nikah aktı yasaklanmıştır. İslam idaresi çalışanları cenaze definlerini belirlenen yasal hükümler doğrultusunda gerçekleştirmektedirler (GMTA.F.13.O.11.D.344).

3.1.4. Güney Kafkasya İslam İdaresi Görevlilerinin Yargılanmaları

İslam idaresi çalışanlarının üstlenmiş oldukları dini görev ile alakalı olarak yapmış oldukları hatalar neticesinde Ruhani kurullar ve il meclisleri disiplin cezası verir ancak işlemiş oldukları diğer tüm kabahat ve suçlar için 1892 tarihli ceza kanununun ilgili maddeleri uyarınca cezalandırılmaktadır. Ruhani kurullar ve il meclisleri suçluya telkin, kınama, tövbe ve görevden uzaklaştırma cezalarını uygulayabilir. İslam idaresi çalışanlarının, bir ceza mahkemesine tabi olan genel suçlar ve kabahatler hakkındaki yargılanmaları genel usule göre yapılmaktadır. Yargılanan veya soruşturulan İslam idaresi çalışanları, suçlamanın önemine göre idarenin takdirine bağlı olarak geçici olarak görevden alınabilir hatta görevden azledilebilmektedir. Dini mahkemelerde yargılanacaklar; il meclisleri ve dini idareye bağlı olan cami çalışanlarıdır. İslam idaresi çalışanlarının görevleri nedeniyle işledikleri ceza mahkemesi alanına giren suçlarda yargılanmaları şu şartlara bağlıdır; Mahallelerde görev yapan din adamları, il meclisinin kararı ile bölge mahkemelerinde, Ruhani kurul üyeleri, kadı ve il/ilçe meclis üyeleri Genel Vali kararı ile Tiflis mahkemesinde, müftü ve şeyhülislam, ancak hükümet birinci departmanının fesih kararı ile yargılanabilmektedir (GMTA.F.13.O.11.D.344).

3.1.5. Güney Kafkasya İslam İdaresi Mahalle Din Görevlileri

İslam idaresine bağlı camilerde görevli din adamları dini ayinleri yönetmekle ve cemaate rehberlik etmek ile görevlidirler. Ayrıca camilere bağlı olarak faaliyet gösteren okullarda da hizmet vermektedirler. Kafkasya Genel Valisi tarafından onaylanmış olan form ve kurallara göre, görevli bulundukları mahallelerinde yeni doğanlar, ölenler, evlenenler ve boşananları kendilerinde bulunan deftere güncel olarak kaydetmektedirler. Bu tutmuş oldukları kayıtları yılın belli dönemlerinde ilçe meclislerine teslim etmekle yükümlüdürler. Müslümanlar, ailelerinde meydana gelen herhangi bir doğum veya ölüm vakasını, ilgili defterlere işlenmek üzere bir ay içinde mahallelerinde bulunan mollalarına bildirmekle yükümlüdürler. Bu kararı ihlal edenler yirmi ruble para cezasına çarptırılmaktadırlar (GMTA.F.13.O.11.D.344).

Camilerde görev yapacak mollalar, mahalle sakinleri tarafından İslam İdaresi tüzüğünün ilgili maddelerince belirtilen şartlara haiz kişiler arasında seçilir ve İslam İdaresinin onayı ile kesinleşmektedir. Mahalle Mollasının uzun süreli yokluğu veya görevini yerine getirmesine engel olan hastalığı durumunda, görevleri ilçe meclisi tarafından en yakın cemaatin mollasına verilmektedir. Her mahalle camii cemaatine bir molla görevlendirilmektedir. Büyük camilerde (Cuma camileri), önemlerine ve kendilerine tahsis edilen nüfus sayısına bağlı olarak, birden fazla molla

görevlendirilebilir ancak bu sayı beşten fazla olamaz, bunlardan biri kıdemli kabul edilmektedir. Cami ve burada görevlendirilecek molla sayısı mahallede bulunan hane sayısına göre belirlenmektedir. İslam idaresi tarafından 80-90 haneye bir molla düşecek şekilde görevlendirme yapılmaktadır. Ancak dağınık nüfusun olduğu bölgelerde, daha az hanenin olduğu yerlere de molla görevlendirilebilmektedir. Camilerde görevli mollalar herhangi bir maaş almamaktadır, ihtiyaçları cami cemaati tarafından giderilmektedir (GMTA.F.13.O.11.D.344).

3.1.6. Güney Kafkasya İslam İdaresi İlçe Meclisleri ve Kadılar

Kadılar halk tarafından seçilmekte ve İslam idaresi tarafından onaylanmaktadır. Kadılığa seçilen kişilerin İslam idaresinde görev yapacaklar için aranan şartlara haiz olması gerekmektedir. İlçe kadıları, ilçe meclisinin başkanıdır ve bu meclislerin üç kişiden oluşan üyeleri halk tarafından seçilmektedir. İlçe meclislerinin, Rusçanın yanı sıra Tatar (Azerbaycan) dilini de çok iyi kişiler arasından vali tarafından atanan özel bir katibi bulunmaktadır. (GMTA.F.13.O.11.D.344).

İlçe meclisi başkanının izne ayrılması veya hastalanması durumlarında, görevin geçici olarak yerine getirilmesi için il meclisi tarafından ilçe meclisi üyelerinden birisi başkan olarak görevlendirilmektedir. İlçe meclislerinin kendilerine has resmi mührü bulunmaktadır. İlçe meclislerinde büro işlerinin işleyişi özel bir talimat ile belirlenmektedir. İlçe meclisinin bu tüzük ile kendi yargı yetkisine bırakılan davalara ilişkin kararları, 1892 tarihli Genel Kanunun 753. Maddesi ile belirlenen şekilde yerel polis tarafından infaz edilmektedir. İlçe meclisinin resmi görevlerinin yerine getirilmesine ilişkin eylem ve emirlerinden memnun olmayanlar, konuyla ilgili İslam idaresine şikâyetle bulunabilmektedirler (GMTA.F.13.O.11.D.344).

İlçe meclisinin görev alanına giren konular şunlardır; camilerde görevli din adamlarının denetimi, evlilik ve boşanma davaları ile ilgilenmek ve Müslümanlar arasında çıkan ihtilafların uzlaştırılmasıdır. İlçe meclisi aşağıda belirtilen istatistiki bilgileri bir form halinde düzenleyerek periyodik olarak belirlenen sürelerde il meclislerine teslim etmekle yükümlüdür; cami sayısı hakkında bilgi, cami okulları (medrese) sayısı hakkında bilgi, ibadethanelere ait belirtilen mülkiyet beyanları hakkında bilgi, her mahallede bulunan Müslümanların sayılarının yanı sıra doğum, ölüm, evlilik ve boşanma kayıtları hakkında bilgi. İlçe meclisinin mahalle defterlerinin, cami mekteplerinin ve maneviyat mekteplerinin işletilmesinin nezaretine ilişkin görevlerinin yerine getirilmesine ilişkin usul ve bu maddede belirtilen defterlerin şekli özel bir talimatname ile belirlenmektedir. Müslümanların doğum, evlilik, boşanma ve

ölümlerine ilişkin resmi belgeleri toplayan bu meclisler kendilerine verilen tüm belgelerin bir nüshasını İslam idaresine sunmaktadır (GMTA.F.13.O.11.D.344).

İlçe meclisleri, reşit olmayan yetimlerin malları üzerinde vasi tayini hakkında sahiptir. İlçe meclisleri, evliliklerin akdedilmesi ve sona ermesine ilişkin davaların değerlendirilmesinden sorumludur. Ancak aşağıdaki durumlarda evlilik davaları ilçe meclisi yetki alanının dışında kalmaktadır. İlçe meclisinin incelemeleri sırasında, eşlerden birinin veya her ikisinin şiddet, aldatma veya cinnet nedeniyle evlenme ve boşanma akitlerinin yerine getirilmesi gibi ceza mahkemesine tabi suçlar tespit edildiğinde, söz konusu durum Bölge Mahkemesi Savcısı'na yönlendirilmektedir. Eşlerden biri evlilik yükümlülüklerinin zina ile ihlal edildiğinden şikâyetçi olursa ve failin ceza kanunlarına göre cezalandırmasını talep etmesi durumunda, evlilik davalarına ilişkin yargılamalarda, ancak eşlerden birinin şikâyeti üzerine ve aralarında çıkan anlaşmazlığı sulh yoluyla sona erdirmeye yönelik girişimlerin başarısız olması nedeniyle ilçe meclisi devreye girmektedir. Eşlerin evliliğin sona ermesi sırasında ortaya çıkan ve evlilik sırasında akdedilen evlilik sözleşmelerinden kaynaklanan mal talepleri ilçe meclislerinin değerlendirmesine tabi olmaktadır. İlçe meclisinin evlilikle ilgili kararlarına karşı yapılan şikâyetler, iki ay içinde il meclisine götürülür ve davayı karara bağlayan il meclisine sunulmaktadır. Süresi içinde temyiz edilmeyen ilçe meclislerinin kararı infaz olunmaktadır. Evlilik davaları söz konusu olduğunda, ilçe meclisleri şeriat kurallarına göre hareket etmektedirler, karşılaştıkları tereddüt veya belirsizlikler halinde, konunun il meclisi aracılığıyla konuya açıklık getirilmesi için İslam İdaresine başvurumaktadırlar. İlçe meclislerinin evlilik davalarında yargı yetkisine ilişkin çıkan anlaşmazlıklar, davanın ilk ortaya çıktığı anda o bölgenin vilayet meclisi tarafından çözümlenmektedir. Sünni ve Şii olmak üzere farklı öğretilerin Bölge Meclisleri arasındaki yargı yetkisine ilişkin tartışmalar, davanın ilk olarak altında ortaya çıktığı o öğretinin ruhani heyeti tarafından çözümlenmektedir. İlçe meclislerinin evlilik işlerini yürütmeleri damga vergisine tabi olmamaktadır (GMTA.F.13.O.11.D.344).

3.1.7. Güney Kafkasya İslam İdaresi İl Meclisleri

İl meclisleri, İslam İdaresinin uhdesinde açılır ve aynı zamanda il meclisinin sorumluluk bölgesi de İslam idaresi tarafından belirlenmektedir. İl meclisi üyeleri, vilayet halkı tarafından seçilmektedir. Seçilen adaylar İslam idaresi tarafında onaylanmaktadır. İl meclisi üyeliğine seçilen kişiler taslak hükümde belirtilen şartları taşımak zorundadırlar. İl meclisi üyelerinin herhangi birinin yokluğunda, il meclisinin önerisi üzerine mahalli din adamlarından biri hazır bulunmak üzere

görevlendirilmektedir. İl meclisi katibi, Rusçanın yanı sıra Tatar dilini çok iyi bilen kişiler arasından seçilerek vali tarafından atanmaktadır. Meclisin görev alanına giren davaların görüşüldüğü ve karara bağlandığı toplantılar, gerektiğinde halka açık yapılmaktadır. Meclisin kararları oy çokluğu ile belirlenir ve 1892 tarihli genel kanunun 753. maddesinde belirtilen şekilde yerel polis tarafından uygulanmaktadır. Meclislerin kendine has mührü bulunmaktadır (GMTA.F.13.O.11.D.344).

Meclisin yargı yetkisine tabi olan maddeler şunlardır; İbadetlerin yerine getirilme şekline ilişkin davalar, din adamlarının resmi görevleri esnasında ve dini inanç ile alakalı işlemiş oldukları kabahat suçları, ruhani meclislerin evlilik ve boşanma davalarına ilişkin kararlarına karşı şikâyetler ve bu davalarda yetki konusunda ilçe meclisi arasında çıkan anlaşmazlıklar, ceza kanunlarına göre sadece tövbe edilmesi veya failin ruhani mahkemeye sevk edilmesinin gerekli olduğu durumlarda Müslümanların suçları ve kabahatleri ile ilgili davalar. İslam İdaresi tarafından tartışılmak üzere önerilen vakaların ve konuların değerlendirilmesi, medreseler ve cami okullarının genel denetimi, yeni bir ibadethane inşa etmeye, mevcut olanı düzeltmeye veya onarmaya ihtiyaç duyulan mahallelerde veya yerleşim yerlerinde cami ve ibadethanelerin inşasına özen gösterilmesi, ayrıca yeni cemaatlerin oluşumu veya mevcut olanların ikiye bölünmesi, gerektiğinde camilerin cemaatler arasında eşit dağılımı, cemaatlerde sakin bir ruhani ve dini yaşamın gözlemlenmesi ve denetlenmesi, genel olarak cemaat din adamları ile cemaat arasında doğru ilişkiyi kurma, molla unvanı verilmesi için yapılan sınavların denetimi. Bu taslak metnin belirtilen maddelerine göre manevi kurumların malvarlıklarının yönetimine ilişkin durumlar, kayıtları kontrol etme, camilerde görevli din adamları hakkında genel bir liste oluşturmak ve İslam idaresi tarafından görevden alınan din adamları hakkında liste oluşturmaktan ibarettir. (GMTA.F.13.O.11.D.344).

İslam idaresinde görevli din adamları hakkında il meclisleri tarafından hazırlanan listeler her sene başında İslam idaresine sunulur ve yıl içerisinde meydana gelen değişiklikler hakkında tekrar bilgilendirme yapılmaktadır. İl meclisleri, her durumda kendisinden bilgi ve açıklama talep etme hakkına sahip olan İslam idaresine doğrudan bağlıdır. İl meclis kararlarına karşı yapılan şikâyetler iki ay içinde İslam idaresine yapılmaktadır. İl meclisinin suçlu din adamlarına ceza verilmesine ilişkin kararı iki ay içinde temyiz edilmezse, kanuni olarak yürürlüğe girmekte ve infaz edilmektedir. İl meclisinin görev alanına giren tüm davalar iki ay içinde temyiz edilmez ise meclisin almış olduğu kararlar infaz olunmaktadır. İl meclisinin dini konularda almış olduğu kararlar İslam idaresinin onayına sunulmaktadır. Aynı mezhebe sahip meclisler arasındaki yargı yetkisine ilişkin anlaşmazlıklar, aynı mezhebe sahip İslam idaresi

tarafından, farklı Sünni ve Şii mezheplere sahip meclisler arasında çıkan anlaşmazlıklar ise davanın ilk olarak ortaya çıktığı İslam idaresi tarafından çözüme kavuşturulmaktadır. İl meclislerine sunulan dava dilekçeleri ile tüm evraklar damga vergisine tabi, il meclislerinde yapılan işlemler ise (nüshaların, sertifikanın verilmesi vb.) özel bir harca tabi olmaktadır (GMTA.F.13.O.11.D.344).

3.1.8. Müftü ve Şeyhülislam

Müftü ve Şeyhülislam, Kafkasya Genel Valiliğine bağlı bir şekilde Müslüman din adamlarının en yüksek rütbelileri olarak Sünni ve Şii Ruhani kurullara başkanlık etmektedirler. Müftü ve şeyhülislam, dini işlerin yönetimi ile ilgili bütün konularda valinin denetimine tabi olmaktadır. Ayrıca ruhani kurulların bir parçası olarak hareket ederek Kafkasya Genel Valisinin verdiği talimatları yerine getirmektedirler. Vali Zemsky Sobor¹ ve şehir dumalarına Müslüman din adamlarından temsilciler atama hakkına sahiptir. Müftü ve şeyhülislam pozisyonuna atanacak kişiler Müslüman din adamları arasından seçilir ve İçişleri Bakanı tarafından atanması yapılmaktadır. Müftü ve şeyhülislam makamlarına ataması yapılan kişiler en yüksek ruhani rütbeye ulaşmış olmaktadır. Böylece Güney Kafkasya Bölgesinde bulunan bütün Müslümanların ruhani reisleri olarak onların dini hayatları ile ilgili bütün sorunları ile ilgilenip hükümete karşı onların haklarını savunmaktadırlar. Ayrıca dini bütün ihtiyaçlarını devletin en yüksek makamlarına kadar iletmekle yükümlüdürler. Müftü ve şeyhülislamın olmadığı durumlarda veya hastalığında ruhani kuruldaki yerleri en kıdemli üye tarafından doldurulmaktadır. Müftü ve şeyhülislamın haricinde Kafkasya Genel Valisinin huzuruna sunum yapmaya, ruhani kurul üyelerinin yanı sıra, meclis katipleri girebilirler ancak müftü ve şeyhülislamda bu kişilerin sunum yapma yetisine sahip oldukları kanaati oluşması gerekmektedir (GMTA.F.13.O.11.D.344).

3.1.9. Güney Kafkasya İslam İdaresi

Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni ve Şii ruhani kurulları bu bölgedeki bütün Müslüman din adamlarının ve Müslüman ahalinin doğrudan tabii olduğu Kafkasya Genel Valiliğine bağlı en yüksek dini kurumdur. Bu kurumun teşkilatlanması bu taslak metnin ve maddelerinde tanımlanmıştır. Sünni müftü ve Şii şeyhülislam başkanlığında toplanan ruhani kurullar dört kişiden müteşekkildir. Bunların ikisi din adamlarından ikisi hükümet görevlilerinden seçilir. Bu üyeler bölgede bulunan

¹ Zemsky Sobor: IV.Ivan tarafından 1549 yılında kurulan ve Rusya'nın ilk meclisi olma özelliğini taşıyan ruhban sınıfı ve asilzadelerden teşekkül bir yapıdır.

Müslüman ahali tarafından seçilmektedir. Toplantı için yeterli üye olmaması durumunda eksik üyeler, müftü ve şeyhülislam tarafından başka din adamı seçilerek tamamlanmaktadır. Ruhani kurul toplandığı zaman kurula bağlı bir kişi sekreterlik görevini yerine getirmektedir. Ruhani kurulların her birinin ofisi bir sekreter, iki yardımcısı, bir arşivci, bir tercüman ve gerekli sayıda kâtipten oluşmaktadır. Bu kadrolara Rusça dışında Tatarca'yı da iyi ve oldukça yetkin bir şekilde bilen, devlet memurluğuna girme hakkına sahip olan Müslüman kişiler atanmaktadır. Katipler dışında bu kişilerin tamamı hepsi müftü veya şeyhülislamın teklifi üzerine Kafkasya Genel Valisi tarafından atanmaktadır. Dini kurulların büro işlerinin işleyişi, başkan üye ve diğer görevlilerin hak ve yükümlülükleri yürürlükte olan yönetmelikler ile belirlenmektedir. Farklı mezheplere sahip Şii ve Sünni Müslümanlar arasında çıkan uyuşmazlıklar halinde, Ruhani kurullardan birinin kararına bağlı olarak diğer ruhani kurulun oy hakkı bulunan başkanı da diğer ruhani kurula davet edilmektedir. Bu taslak maddede atıfta bulunulan karma davalar için, bu davaların ilk olarak ortaya çıktığı ruhani kurulda dava görülmektedir. Ruhani kurullar devletin bütün taşra ve merkez teşkilatları ile iletişim halinde olmaktadır (GMTA.F.13.O.11.D.344).

Dini kurulların görevleri şunlardır;

Şeyhülislam huzurunda en az iki yılda bir, yüksek manevi rütbeye sahip din adamları ve ilim sahibi sivil kişilerin bir araya gelerek yaşanan sorunlar için şeriat kuralları çerçevesinde çözüm üretmek, bölgede bulunan eğitim kurumlarındaki din öğretmenlerinin memurlar arasından şeyhülislam adına atamasının yapılması kendilerine bağlı il meclisi kararlarında yönelik şikayetlerin yanı sıra kurullara bağlı din adamlarının resmi görevlerini ihlal ederek bunun sonucunda ruhani mahkemeye çıkmalarına ilişkin rapor ve mesajların değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Bu taslak metnin maddesi uyarınca listelerin ve beyannamelerin kendilerine bağlı il meclisleri tarafından zamanında teslim edilmesinin izlenmesi, bu liste ve beyannamelerden genel yıllık bilgileri hazırlamak ve biri İçişleri Bakanına rapor edilmek üzere iki nüsha halinde Kafkasya Genel Valisine sunmak, hem dini okullar (medreseler) hem de manevi rütbe dereceleri için sınav programları ve kurullara bağlı din adamlarının yönetimi için projeler hazırlamak. Bu tür projeler, bu yönetmeliğin maddesinin dipnotunda belirtilen şekilde incelenir ve onaylanır, bu yönetmeliğin maddesine göre Sünnilerde efendi, Şiilerde ahund olarak adlandırılan manevi rütbelere ulaşmak için yapılan sınavların düzenlenmesi, ceza kanunlarına göre sadece tövbenin gerektiği veya faillerinin manevi mahkemeye sevk edilmesi gereken Müslümanların suç ve kabahatlerine ilişkin davalar, genel olarak Kafkasya Genel Valiliğinin talimatlarına göre

ruhani kurul tarafından görüşölmek üzere sunulacak olan tüm vakaların değerdendirilmesidir. (GMTA.F.13.O.11.D.344)

Yukardaki maddelere ek olarak aşğıdaki durumlar da ruhani kurulların idaresine tabidir;

Kendisine bağı cami cemaatlerinin bucak defterlerini hazırlamak ve dağıtmak, Müslüman ahaliye istekleri üzerine, manevi ve dini konularla ilgili fetva vermek, şehir ve köylerde herhangi bir kısıtlama olmaksızın ve idari manevi kurumların müdahalesi olmadan cami yapılmasına izin verilmesi, yine aynı şekilde dini okul (medrese) ve cami okullarının (mektep) açılmasına izin vermek, Kafkasya Genel Valisinin izniyle, Rusya İmparatorluğu Müslüman tebaasının yaşadığı tüm bölgelerinde cami inşası, ruhani ve eğitim amaçlı çeşitli hayır kurumlarının açılması için miktar sınırlaması olmaksızın gönüllü bağışların toplanmasına izin vermek, eşlerin karşılıklı kişisel ve mal hukuku ilişkilerinden ve aile birliğinden doğan uyuşmazlıklar ile ilgili davalara bakmak, eşlerin çocuklar üzerindeki hakları ve boşandıktan sonra çocuklarla ilgili yükümlölükleri, şeriata göre miras hakkı ve miras paylarının vasiyeti ve Müslümanlar arasında miras paylaşımı ile ilgili soruları değerdendirilmek, manevi ve dini ihtiyaçlar kapsamında ortaya çıkan masrafları karşılamak amacıyla Müslüman ruhani kurumların yargı yetkisine tabii olan vakıfların kurulması, denetlenmesi ve yönetimi ile diğerd mülklerin depolanması ve elden çıkarılmasını denetlemek, yetim Müslüman çocukların dini eğitimlerine özen göstermek, şeriat tarafından öngörölen zorunlu ücretsiz ve evrensel öğretilimi tüm Müslümanlara uygulamak için ücretsiz olarak hizmet verecek olan halk eğitim mektepleri ile medreselerin açılmasını sağlamak, Kur'an ve Hadis yayınlarında redaksiyona ilişkin ön değerdendirme yapmak, ruhani kurulun denetiminde oluşturulan bir program dahilinde hazırlanan, resmi ve gayri resmi bölümleri olan Müslüman Ruhani Kurulunun Aylığı adı ile Tatarca basılacak bir yayın organı çıkartmak (GMTA.F.13.O.11.D.344).

Bu yönetmeliğin damga vergisi ve büro işlemleri vergilerinin tahsiline ilişkin ve.... maddelerinin tanzimi ruhani kurul tarafından yapılmaktadır. Ruhani kurul kararları oy çokluğu ile alınmakta ve 1892 tarihli kanunun 753. maddesinde belirtilen şekilde yerel polis tarafından uygulanmaktadır. Ruhani kurulların görev alanına giren tüm konularda verdiği kararlar kesinleşmiş sayılmaktadır. Ruhani kurullar kendilerini aşan her konu hakkında Kafkasya Genel Valisine başvurmakta ve onun talimatları doğrultusunda hareket etmektedir (GMTA.F.13.O.11.D.344).

3.2. 1872 Tarihli Nizamname ile 1900'lü Yılların Başında Yapılması Planlanan Düzenlemelerin Karşılaştırması

Rusya'da 20. yüzyılın başında yaşanan devrimin büyümesi, dini ve ulusal meselelerin şiddetlenmesi, çarlık bürokrasisini ulusal ve mezhepsel politikanın sınırlarını çizen temel hükümleri yeniden ele almaya sevk etmiştir. Ayrıca aynı dönemde Güney Kafkasya Bölgesine komşu olan Türkiye ve İran'da yaşanan Meşrutiyet devrimi süreçlerinin Rusya hakimiyeti altında bulunan Güney Kafkasya Müslümanlarını etkileme korkusu da söz konusu nizamnameyi yeniden düzenleme girişimlerinde etkili olmuştur.

Çar tarafından 5 Nisan 1872 tarihinde onaylanarak ile yürürlüğe giren Güney Kafkasya İslam İdaresi nizamnamesinin revize edilmesi için çarlık bürokrasisi tarafından 1900'lü yılların başında yapılması planlanan düzenlemeleri karşılaştırdığımızda, Müslüman tebaa için devrim niteliğinde kazanımların olduğu müşahade edilmekle birlikte Müslüman tebaanın dini yaşantısını düzenleyen kanunlarda yapılması planlanan reformlarla alakalı olarak çarlık bürokrasisinden olumlu olduğu kadar olumsuz görüş belirtenlerin de olduğu bilinmektedir. Ayrıca Müslüman ahaliye verilen/verilecek haklar sayesinde güçlenerek Ortodokslar için bir tehdit unsuru olacakları, Müslüman sorunu olarak nitelendirdikleri olgunun ülke için adeta bir güvenlik tehdidi oluşturabileceği düşünüldüğünden 1872 tarihli Güney Kafkasya İslam İdaresini nizamnamesinin yenilenmesi mümkün olmamıştır. Böylece Müslüman tebaa için uygulanması düşünülen kazanımlar taslak halinde kalmıştır.

Rusya tarafından 1900'lü yılların başında Müslüman tebaanın dini yaşantısını düzenlemeye yönelik olarak yapılan çalışmaların en önemlisi 17 Nisan 1905 tarihli Dini Hoşgörü Esaslarına Dair Nizamname olmuştur.

1872 tarihli nizamnamede yer almayan ancak 1905 tarihli nizamnamede yer alan hususlar şunlardır, yapılan bu düzenleme ile Müslüman tebaa birtakım haklar kazanmış ve resmi platformlarda kendilerini ifade etme şansı bulmuşlardır. Söz konusu duruma verilebilecek en iyi örnek Müslüman kongreleri ile Devlet Dumalarındaki Müslüman Fraksiyondur.

Kurulduğu günden beri çarlık bürokrasisi tarafından atanmak sureti ile göreve getirilen müftü ve şeyhülislamın Müslüman ahali tarafından seçilmesi kararlaştırılmış ancak bu durum hayata geçirilememiştir. Ayrıca bu düzenleme ile Kuzey Kafkasya, Türkistan Bölgesi ve Transhazar bölgesinde müstakil birer İslam idaresi kurulması kararlaştırılmış ancak bu durum da gerçekleşmemiştir. Yine bu düzenleme ile çarlık bürokrasisi tarafından kendilerine sadık kişilerden oluşturulan Müslüman ruhban

sınıfının belirli kişilerinin askerlik hizmetinden muaf olması, kimsesiz çocukları evlat edinen Müslüman ailelerin evlat edinilen çocukları kendi dini öğretilerine göre yetiştirmelerine izin verilmesi kararlaştırılsa da bur durumda çarlık yetkililerinin çekinceleri neticesinde hayata geçirilememiştir.

1905 tarihli Dini Hoşgörü Esaslarına Dair Nizamname ile teoride, dini idarelerin fonksiyon ve yetkileri genişletilmeye çalışılmış, dini idarelerin yürütmüş oldukları faaliyetler üzerindeki İçişleri Bakanlığı ve askeri nezaretin denetiminin zayıflatılması amaçlanmış olsa da pratikte, çarlık bürokrasisi dini idareler üzerindeki mutlak hâkimiyetini kontrollü bir şekilde sağlamaya devam etmiştir.

1872 tarihli Güney Kafkasya İslam İdaresi Nizamnamesinin yeniden düzenlenmesine dair 1910 tarihli kanun taslağı ile getirilmesi planlanan yeniliklere göz atacak olursak yine 1872 tarihli nizamnameye göre Müslüman ahali lehine radikal değişikliklerin yapılmaya çalışıldığı görülmektedir.

1872 tarihli nizamnamede bulunmayan ve söz konusu kanun taslağı ile hayata geçirilmesi planlanan ancak çarlık bürokrasisinin çekinceleri nedeni ile hayata geçirilemeyen yenilikler şunlardır;

- İslam idaresinde görev yapan memurların, valiliğin genel sivil kurumlarında çalışanların hak ve menfaatlerinden faydalanması,
- Kadıların halk tarafından seçilmesi,
- İl meclisi üyelerinin halk tarafından seçilmesi,
- Zemsky sobor ve şehir dumalarına Müslüman din adamlarının atanabilmesi, Ruhani kurullarda sivil hükümet görevlilerinin bulunması,
- Dini kurulun en az iki yılda bir dini yaşantı ile ilgili olarak yaşanan sorunlara şeriat kuralları çerçevesinde çözüm üretmesi,
- Bölgede bulunan eğitim kurumlarına İslam idaresi tarafından atama yapılabilmesi,
- Şehir ve köylerde herhangi bir kısıtlama olmaksızın cami, medrese ve mektep yapılmasına izin verilmesi,
- Müslümanın tebaanın yaşadığı bölgelerde camii inşası, ruhani ve eğitim amaçlı çeşitli hayır kurumlarının açılması için miktar sınırlaması olmaksızın bağış toplanmasına izin verilmesi,
- Müslüman çocukların dini eğitimlerine özen gösterilmesi, şeriat tarafından öngörülen zorunlu, ücretsiz ve evrensel öğretimi tüm Müslümanlara uygulamak için ücretsiz olarak hizmet verecek olan halk eğitim mektepleri ile medreselerin açılmasının sağlanması,
- Kur'an ve Hadis yayınlarında redaksiyon yapılması,

- Ruhani kurulun denetiminde oluşturulan bir program dahilinde hazırlanan, resmi ve gayri resmi bölümleri olan *Müslüman Ruhani Kurulunun Aylığı* adı ile Tatarca basılacak bir yayın organının çıkarılması.

Bununla birlikte, gerçekte çarlık hükümeti, imparatorluğun Müslüman tebaasının ruhani yönetim sisteminde derin bir reform yapma heveslisi değildi ve yapılması planlanan reform niteliğindeki bu değişiklikler hiç bir zaman hayata geçirilememiş taslak olarak kalmıştır.

4. GÜNEY KAFKASYA İSLAM İDARESİ İLE İLGİLİ İSTATİSTİKİ BİLGİLER

Güney Kafkasya Bölgesinin nüfusunun tespitine yönelik yapılan ilk çalışmalar oldukça amatör bir şekilde yapılmıştır. Sadece şehirlerde yaşayanların sayıları kayıt altına alınmış kırsal kesimde yaşayanlar kayıt altına alınmamıştır. Özellikle 19. yüzyılın yirmili yıllarında yapılan Rus-Türk ve Rus-İran savaşları neticesinde Güney Kafkasya Bölgesinin tamamının Rusya İmparatorluğu egemenliği altına girmesi ile bölgenin kapsamlı bir şekilde incelenmesi elzem olmuştur. Emperyalist politikalar güden Rusya bölgenin demografisi ile yakından ilgilenmeye başlamış, nüfus sayımının sadece istatistiki veri olmaktan çok ekonomik ve coğrafi yönden de incelenmesini hedeflemiştir (Eroshkin, 1983: 160-161).

Rusya İmparatorluğu'nda istatistiki verilerin tutulduğu İstatistik Departmanı kurumunun düzenlenmesi, 20 Aralık 1834 yılında çıkartılan kanun ile Polis Bakanlığı'nın yetki alanından çıkartılıp İçişleri Bakanlığı'na devredilmesi olmuştur. Yapılan bu düzenlemenin amacı İçişleri Bakanlığı'nın yetkisi altında bulunan tüm bölümlerin durumunun ayrıntılı ve mümkün olduğunca doğru olarak hazırlanmasını sağlamak idi. Yapılan bu düzenleme ile taşrada bulunan tüm şehirlerde yerel istatistik komiteleri kurulmuştur (PSZRİ, 1835: 280-282). Kafkasya'da ilk İstatistik Komitesi 18 Mayıs 1835 tarihinde Stavropol'de açılmıştır. Aynı yılın 13 Aralığında Tiflis'te Gürcistan Bölgesel İstatistik Komitesi kurulmuştur. 1840 yılında Güney Kafkasya bölgesinde gerçekleştirilen idari reform ile Gürcistan İmereti eyaleti ve Hazar bölgesinde kurulan komiteler birleştirilerek Güney Kafkasya İstatistik Komitesi adı altında tek bir komite halini almıştır. İstatistik komitelerine gelen bilgilere ek olarak başka demografik veri kaynakları da mevcuttu. Bunlar yerel idari kayıtlardı, il bölge idaresi çeşitli birimlerin talebi üzerine gerekli bilgileri toplamıştır. Bu bilgiler Genelkurmay'a bağlı olarak faaliyet gösteren Kafkas Kolordusu Karargahını da kapsamaktadır (İsmail-zade, 1991: 29-32).

1867 yılında onaylanan Kafkas Bölgesi Ana İdaresi Hakkındaki Nizamnameye göre, Kafkas İstatistik Komitesi kurulmuştur. 1888 tarihinde bu kurum Güney Kafkasya İstatistik Komitesi olarak yeniden adlandırılmıştır. 1899 yılında ise Güney Kafkasya bölgesinde bulunan istatistik kurumlarının yapısı yeni dönüşümlere uğramış ve eyalet istatistik kurumları yeniden yapılandırılmıştır (İsmail-zade, 1991: 202-205).

Güney Kafkasya Müslümanlarının istatistiki bilgilerine gelince, onların kayıtları 1872 tarihine kadar Kafkas İdaresi Başkanlığında bulunmaktadır. 1872'den önceki istatistiki veriler sağlıklı olmadığı için tartışmalıdır. O dönemdeki söz konusu verilerin sağlıklı olmasının sebebi olarak bölgedeki sıkıntılı siyasi ve askeri durum ile yüksek maliyetler gösterilmektedir. Ancak 1872 yılında Güney Kafkasya İslam İdaresinin kurulmasından sonra, sistematik bir yapı oluşturulmuş ve camii görevlileri vasıtasıyla Müslüman tebaa hakkında sağlıklı bilgiler elde edilmeye başlanılmıştır. Cami görevlileri, cemaat ile ilgili istatistiki bilgiler (yeni doğanlar, ölenler, evlenenler ve boşananlar) içeren defterler tutmak ile ve bu bilgileri il meclisleri aracılığı ile İslam idaresine aktarmak ile yükümlüdürler. Buna karşılık Güney Kafkasya İslam İdaresi güncel bilgilerin yanı sıra, Güney Kafkasya Bölgesinde yaşayan toplam Müslüman ahalinin sayısına ilişkin bilgiler ile cami ve din adamlarının sayılarına ilişkin beyanları içeren raporlar hazırlamakla yükümlü bulunmaktadır. Bu hazırlanan raporlar her yıl düzenli olarak Kafkasya Genel Valiliğine arz edilmektedir (Ganiç, 2013: 288-289).

Güney Kafkasya bölgesinde yaşayan Müslüman nüfusun sayısı ve statüleri başından beri Kafkas yönetiminin yakından ilgisini çekmiş ve sürekli tartışma konusu olmuştur. Güney Kafkasya Hanlıklarının Rusya tarafından ilhak edilmesi ile çarlık yetkilileri yeni bir olgu ile karşılaşmışlardı, İslami tarikatların çokluğu ve bu tarikatların toplumdaki üstün statüleri. Konuyla ilgili olarak Kafkasya bölgesinde Sivil Birliğin Baş Sorumlusu Kont İvan Fyodoroviç Paskeviç 1828 yılında Erivanski Müslüman Eyaletlerin İdari Komitesini kurarak İslami tarikat liderlerinin sınıflandırılması ve toplumdaki imtiyazları hakkında bilgi sahibi olmuştur (GMTA.F.2.O.2.D.1340).

Yazılı kaynaklar tarikat liderlerinin hanlıklar döneminde kullandıkları arazileri Rus ilhakının ilk dönemlerinde ellerinde tuttuklarını kaydetmektedir. Ayrıca Rus soylularına tanınan imtiyazlardan da faydalanmakta idiler. Askerlik hizmetlerine kabullerinde kendilerine rütbe ve nişan alma fırsatı da verilmiştir. Ancak gerekli belgeleri sağlayamayanlar özel mülk ve arazi elde etme hakları elinden alınarak genel halk sınıfına dahil edilmiştir (GMTA.F.2.O.2.D.1370).

1856 ile 1862 yılları arasında Kafkasya Genel Valiliği yapan Prens Aleksandr İvanoviç Baryatinsky döneminde Müslüman din adamlarının toplumsal sınıfının belirlenmesi ve toprak edinme haklarının belirlenmesi gerekliliği sorunu yeniden gündeme getirilmiştir. 1865 yılında Tiflis, Erivan ve Şuşa'da, 1869 yılında ise Bakü'de bu konuyla ilgili komisyonlar kurulmaya başlanmış ve birçok rapor ve notlar hazırlanmıştır (Linden, 1917: 40-41). Güney Kafkasya Bölgesinde yaşayan üst sınıfın

bu yıllarda düzenlenen statü ve toprak edinme haklarının radikal bir değişikliğe uğramadan 1917 yılına kadar devam ettiğini rahatlıkla söyleyebilmekteyiz.

Kafkasya'daki çarlık yönetiminin yetkilileri, Güney Kafkasya Bölgesinin Müslüman vilayetlerinde din adamlarını şu şekilde kategorize etmişlerdi; en yüksek kategoride Şiiler arasında müçtehit, kadılar ve ahundlar, Sünniler arasında efendi ve seyyidler; en alt düzeyde ise mollalar ve dervişler bulunmaktadır (İsmail-zade, 1991: 113-114). Çarlık hükümeti, statüleri nihai olarak belirlenmesine kadar, en yüksek Müslüman din adamlarının eski ayrıcalıklarını elinde tutmuştur. Özellikle bazı büyük toprak sahipleri vergi ve harçlardan muaf tutulmuşlardı. Ancak seyyidler bu durum kendilerini kapsamadığı gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlar ve hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir (KPRÇA, 1936: 125-126). Bunun üzerine Rusya Hükümeti 1850'li yılların ortalarında bütün Müslüman din adamlarının din ile ilgili görevlerini yerine getirmeleri halinde en yüksek Müslüman din adamlarına tanınan muafiyetlerden faydalanacağına hükmetmiştir (AKAK, 1904; 1319).

Çarlık bürokrasisi, uyumlu ve anlaşılır bir Müslüman manevi hiyerarşisinin yaratılmasını öncelikli görevleri olarak görmektedir. Bunun için din adamlarının sayısının azaltılması ve statülerinin yeniden belirlenmesi planlanmıştır, hala 1830'lu yıllarda yapılan düzenlemeler geçerlidir. Sadece soya dayalı olarak herhangi bir manevi derece ve makam verilmeyip liyakata göre manevi derece ve makam verilir hükmü getirilmiştir (GMTA.F.2.O.1.D.2232). Çarlık yönetiminin Kafkasya'daki temsilcileri, İmparatorluğa sadık kalan Müslüman tebaa arasından elit bir ruhban sınıfı oluşturmak amacıyla 1823 tarihinde Kafkasya Şeyhülislamlığı, 1832 yılında ise Kafkasya Müftülüğü makamları tesis etmişlerdir (Paşazade, 2005: 191). 1872'de resmen onaylanan Güney Kafkasya Müslüman din adamlarının yönetimine ilişkin nizamname ile, din adamları, alt mahalle din adamları ve daha yüksek manevi rütbedekiler olarak ikiye ayrılmıştır. Buna göre en yüksek manevi rütbeli din adamları müftü, şeyhülislam, müderris ve kadı olarak belirlenmiştir. Bu makamların dışında kalan din görevleri alt kademe de sayılmıştır. Sayıları çok fazla olan alt kademe din görevlilerine devlet herhangi bir maaş ödememekte olup geçimleri Müslüman ahali tarafından karşılanmaktadır. En yüksek manevi rütbede bulunan din adamlarının ise devlet yetkilileri tarafından atanması yapılmakta ve maaş bağlanmaktadır. Müftü ve Şeyhülislam Kafkasya Genel Valisi tarafından önerilip, İçişleri Bakanı tarafından atanır ve İmparator tarafından atanması onaylanmaktadır. Her iki kategoride bulunan din adamları, vergiden muaf olma, bedensel ceza almama ve dokunulmazlık gibi bazı ayrıcalıklara sahiptirler (GMTA.F.7.O.1.D.1360).

Başta Sufi tarikatlarının liderleri ve mürit üyeleri olmak üzere şeyhler ve dervişler, imtiyaz sağlanan din adamları çemberinin dışında kalmışlardır. Yabancı din adamlarının temsilcileri tarafından Güney Kafkasya Müslümanlarının dini yaşamlarına katılımına hiçbir koşulda izin verilmemiştir. Ancak bu durum hiçbir zaman kontrol edilememiştir. 1848'de İmparator I. Nikolay, yurtdışında din eğitimi almış Rus tebaası da dahil olmak üzere Müslümanların imparatorluğa girişine yasak getirmiştir. Resmi olarak bu kararname 1917'ye kadar yürürlükte kalsa da pratikte İmparator II. Aleksandr döneminde ihlal edilmeye başlanmıştır. Gevşemeler, yetkililerin yakın gelecekte Güney Kafkasya'da daha yüksek manevi eğitim kurumları yaratmanın mümkün olmayacağı gerçeğinin farkındalığıyla bağlantılı olmuştur. 1847-1848 yıllarında Tiflis'te kurulan Sünni ve Şii Müslüman okulları ve 1879 yılında Gori'de açılan Güney Kafkasya öğretmen okulundaki Tatar Bölümü de bölgedeki Müslüman eğitim kurumlarının eksikliğini giderememiştir. Bu nedenle Kafkasya Genel Valisi Mihail Nikolayevich, Güney Kafkasya bölgesinden dini merkezlere manevi eğitim almaya gidenlere veya daha önce buralarda eğitim alanların İslam İdaresinde görev almasına siyasi güvenilirliklerine ve Rus devletine bağlılıklarına dikkat etmek şartı ile müsaade etmek zorunda kalmıştır (GMTA.F.290.O.2.D.3209).

Tablo 1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğü bütçe planına ilişkin tablo

Sünni Ruhani İdare	Kişi Sayısı	Ayrılan Bütçe		Toplam
		Maaş	İaşe	
Dini Kurul Başkanı Müftü	1	1600	-	1600
Dini Kurul Üyeleri	3	600	-	1800
Dini Kurul Kançılaryası Sekreteri	1	600	200	800
Asistanlar	2	350	70	840
Yazıcı	-	-	-	500
Kançılaryası Binası Giderleri	-	-	-	1000
İl Meclisi Bünyesinde Görev Yapan Kadılar				
Üyeler	2	300	-	600
Kâtip	1	300	-	300
Kançılaryası Kırtasiye Giderleri	-	-	-	300

Tablo 1. (Devamı)

Sünni Ruhani İdare	Kişi Sayısı	Ayrılan Bütçe		Toplam
		Maaş	İaşe	
Kadı (Sayıları Kafkas Valisi ve Güney Kafkasya İslam İdaresi Tarafından Özel Olarak Belirlenir)	-	300	-	-
Kadı (İl Meclislerine Başkanlık Edenler)	-	100	-	-
Not: Eyalet Meclislerinde Başkanlık Yapan Kadılar Ek Ücret almaktadır	-	100	-	-
Kadı Yazışmaları	-	-	-	150

Yukarıdaki tabloda Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğünde görevli olarak bulunan ve devlet bütçesinden kendilerine pay ayrılarak maaş ödenen, Müftü, dini kurul üyeleri, kançılara sekreteri, asistanlar, yazıcılar ve kadılar ile dini kurulun bulunduğu kançılara binasına ait giderlerin ruble cinsinden tayin edildiği rakamlara ait bilgiler yer almaktadır (G.M.T.A. F13.O.24. D.145).

Söz konusu tabloyu detaylı olarak incelediğimizde, Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğüne bağlı olarak görev yapan binlerce cami görevlisi/molla gibi düşük manevi rütbede bulunan din adamlarına hükümet bütçesinden hiçbir pay ayrılmadığı müşahade edilmektedir. Ancak İslam idaresinde yüksek manevi rütbeli olarak görev yapan din adamlarına bütçeden pay ayrılarak maaş ödendiği görülmektedir. Çarlık bürokrasinin Müslüman tebaa üzerinde söz hakkı bulunan din adamlarından kendilerine sadık, çarlık politikalarına ters düşmeyen gerektiğinde dini referans ile çarlık politikalarını destekleyici mahiyette açıklamalar yapan bir ruhban sınıfının oluşturmaya çalıştığı gözlenmektedir.

Tablo 2. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı bütçe planına ilişkin tablo

Sünni Ruhani İdare	Kişi Sayısı	Ayrılan Bütçe		Toplam
		Maaş	İaşe	
Başkan Müftü	1	1600	-	1600
Üyeler	3	600	-	1800
Dini İdare Kançılığı Sekreteri	1	600	200	800
Asistanlar	2	350	70	840
Yazıcı	-	-	-	500
Kançılara Bina Giderleri	-	-	-	1000

Tablo 2. (Devamı)

Sünni Ruhani İdare	Kişi Sayısı	Ayrılan Bütçe		Toplam
		Maaş	İaşe	
İl Meclisi Bünyesinde Görev Yapan Kadılar				
Üyeler	2	300	-	600
Kâtip	1	300	-	300
Kançılara Kırtasiye Giderleri	-	-	-	300
Kadı (Sayıları Kafkas Valisi ve Güney Kafkasya İslam İdaresi Tarafından Özel Olarak Belirlenir)	-	300	-	-
Kadı (İl Meclislerine Başkanlık Edenler)	-	100	-	-
Not: Eyalet Meclislerinde Başkanlık Yapan Kadılar Ek Ücret Almaktadır	-	100	-	-
Kadı Yazışmaları	-	-	-	150

Yukarıdaki tabloda Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığında görevli olarak bulunan ve devlet bütçesinden kendilerine pay ayrılarak maaş ödenen, şeyhülislam, ruhani kurul üyeleri, kançılara sekreteri, asistanlar, yazıcılar ve kadılar ile ruhani kurulun bulunduğu kançılara binasına ait giderlerin ruble cinsinden tayin edildiği rakamlara ait bilgiler yer almaktadır (G.M.T.A. F13.O.24. D.145).

Söz konusu tabloyu detaylı olarak incelediğimizde, Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığına bağlı olarak görev yapan binlerce cami görevlisi/molla gibi düşük manevi rütbede bulunan din adamlarına hükümet bütçesinden hiçbir pay ayrılmadığı müşahade edilmektedir. Ancak İslam idaresinde yüksek manevi rütbeli olarak görev yapan din adamlarına bütçeden pay ayrılarak maaş ödendiği görülmektedir. Çarlık bürokrasinin Müslüman tebaa üzerinde söz hakkı bulunan din adamlarından kendilerine sadık, çarlık politikalarına ters düşmeyen gerektiğinde dini referans ile çarlık politikalarını destekleyici mahiyette açıklamalar yapan bir ruhban sınıfının oluşturmaya çalıştığı gözlenmektedir.

Bu bağlamda Güney Kafkasya İslam İdaresinde görev yapan müftü ve şeyhülislamın Müslüman ahaliye yönelik Rusya'nın çıkarlarını korumak amacıyla dini referanslar kullanarak vermiş oldukları talimatlar göz önüne alındığında, çarlık bürokrasinin kendine sadık, itaatkâr bir ruhban sınıfı oluşturma konusunda başarılı olduğu söylenebilmektedir. Hükümet denetiminde resmi olarak faaliyet gösteren İslam idaresinin bulunduğu Güney Kafkasya bölgesinde hal böyle iken herhangi bir resmi dini idarenin bulunmadığı Kuzey Kafkasya'da durum çok daha farklıdır. Çarlık bürokrasisi bu bölgedeki Müslümanlar üzerinde o dönemde hâkimiyet kuramamış ve yörede yaşayan Müslüman tebaa arasında radikal dini görüşlerin yayılmasına engel olamamıştır.

Tablo 3. Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğüne bağlı olarak faaliyet yürüten cami ve din adamlarına ilişkin tablo (1884-1915)

Şehir İsimleri	Mahalle Sayısı																	
Tiflis, Bakü, Gence ve Erivan	1884	1885	1886	1887	1888	1889												
	636	638	639	640	641	648												
Şehir ve İlçe İsimleri	Mahalle Sayısı					Cami Sayısı					Mahalledeki Görevli Molla Sayısı							
	1890	1891	1892	1893	1894	1890	1891	1892	1893	1894	1890	1891	1892	1893	1894			
Tiflis Bölgesi																		
Tiflis Şehri	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1			
İlçeler:																		
Tiflis	3	3	3	3	3	-	-	-	-	-	3	3	3	3	3			
Signagi	4	4	4	5	5	1	1	2	2	2	4	4	4	5	5			
Telavi	3	3	3	3	3	1	1	1	1	1	3	3	3	3	3			
Borçalı	25	26	26	29	29	10	10	11	8	12	25	26	26	29	29			
Ahalsike	35	35	35	35	35	61	60	58	59	62	35	35	35	35	35			
Ahalkelek	9	9	9	9	9	3	4	3	3	3	9	9	9	9	9			
Toplam	80	81	81	85	85	77	77	76	74	81	80	81	82	85	85			
Bakü Bölgesi																		
Şamahı Şehri	11	10	10	10	10	11	10	11	10	10	13	10	10	10	10			
İlçeler:																		
Şamahı	67	70	70	70	58	56	55	55	57	42	67	70	70	70	58			
Göyçay	51	51	51	51	73	81	81	78	83	109	51	51	51	51	73			
Kuba	111	112	109	114	100	193	190	159	196	195	111	112	109	114	100			
Cevat	18	18	18	18	8	3	5	5	4	5	18	18	18	18	8			
Lenkeran	3	3	3	3	3	-	-	-	-	-	3	3	3	3	3			
Toplam	261	264	261	266	252	344	336	308	350	361	263	264	261	266	252			
Gence Bölgesi																		
Nuha Şehri	27	27	23	23	23	29	29	29	16	29	27	27	27	27	27			
İlçeler:																		

Tablo 3. (Devamı)

Şehir ve İlçe İsimleri	Mahalle Sayısı					Cami Sayısı					Mahalledeki Görevli Molla Sayısı				
	1890	1891	1892	1893	1894	1890	1891	1892	1893	1894	1890	1891	1892	1893	1894
Nuha	105	105	103	101	101	138	139	134	134	134	105	105	103	101	101
Zengezur	18	18	17	17	17	9	13	13	13	15	18	18	17	17	17
Gence	16	16	16	16	16	20	20	18	19	18	16	16	16	16	16
Areş	53	54	54	54	54	97	97	95	94	94	53	54	54	54	54
Cevanşir	17	14	14	14	-	10	7	7	7	-	17	14	14	14	-
Kazah	35	35	35	35	35	14	15	15	15	17	35	35	35	35	35
Cebraıl	16	14	14	14	14	14	18	18	13	17	16	14	14	14	14
Şuşa	6	6	6	6	6	5	6	6	5	5	6	6	6	6	6
Toplam	293	289	282	280	266	336	344	335	316	327	293	289	286	284	270
Erivan Bölgesi															
İlçeler:															
Erivan	2	2	2	2	2	-	-	-	2	2	2	2	2	2	2
Novobeyazıd	5	5	5	5	5	-	2	1	5	5	5	5	5	5	5
Aleksandrop ol	3	3	3	3	3	2	1	2	3	3	3	3	3	3	3
Surmalı	2	2	2	2	2	-	-	-	2	2	2	2	2	2	2
Şaruro- Daralagezsky	1	1	1	1	1	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1
Toplam	13	13	13	13	13	2	3	3	13	13	13	13	13	13	13
4 Bölge Toplam	647	647	637	644	616	759	760	722	753	782	649	647	642	648	620

Tablo 3. (Devamı)

Şehir ve İlçe İsimleri	Mahalle Sayısı					Cami Sayısı					Mahalledeki Görevli Molla Sayısı				
	1896	1897	1898	1899	1900	1896	1897	1898	1899	1900	1896	1897	1898	1899	1900
Tiflis Bölgesi															
Tiflis Şehri	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2
İlçeler:															
Tiflis	3	3	3	3	3	-	-	-	1	1	3	3	3	3	3
Signagi	5	5	5	5	5	3	3	3	3	3	5	5	5	5	5
Telavi	3	3	3	3	3	1	1	1	1	1	3	3	3	3	3
Borçalı	29	29	30	30	29	12	13	14	9	9	29	29	30	30	29
Ahalsi	35	35	35	35	35	64	64	67	66	64	35	35	35	35	35
Ahalkalek	9	9	9	9	9	3	4	3	3	3	9	9	9	9	9
Toplam	85	85	86	86	85	84	86	90	84	82	86	86	87	87	86
Bakü Bölgesi															
Şamahı Şehri	10	10	10	10	10	10	12	12	12	12	10	10	11	11	10
Bakü Şehri	-	10	11	11	10	-	-	1	-	1	-	1	2	2	2
Kuba Şehri	1	1	-	1	1	1	1	-	1	1	1	1	-	1	1
İlçeler:															
Şamahı	56	60	55	59	58	47	62	42	51	47	56	60	55	59	58
Göyçay	73	73	73	74	74	109	100	100	96	113	73	73	73	74	74
Kuba	113	112	114	114	114	221	228	227	225	223	113	112	114	114	114
Cevat	8	7	7	7	7	4	4	4	2	4	8	7	7	7	7
Lenkeran	3	3	4	4	4	3	3	3	4	4	3	3	4	4	4
Toplam	264	267	266	272	270	395	410	388	391	403	264	267	266	272	270
Gence Bölgesi															
Nuha Şehri		23	23	23	23		24	23	16	24		27	27	27	27
İlçeler:															

Tablo 3. (Devamı)

Şehir ve İlçe İsimleri	Mahalle Sayısı					Cami Sayısı					Mahalledeki Görevli Molla Sayısı				
	1896	1897	1898	1899	1900	1896	1897	1898	1899	1900	1896	1897	1898	1899	1900
Nuha		101	102	102	102		120	124	122	126		101	102	102	102
Zengezur		17	17	17	17		9	9	12	13		17	17	17	17
Gence		16	16	16	17		19	20	18	17		16	16	16	17
Areş		54	54	54	54		100	99	105	103		54	54	54	54
Cevanşir		15	15	16	16		7	3	4	5		15	15	16	16
Kazah		35	35	36	36		21	21	20	19		35	35	36	36
Cebraıl		14	14	14	14		5	5	10	5		14	14	14	14
Şuşa		6	6	5	5		2	2	3	2		6	6	5	5
Toplam		281	282	283	284		307	306	310	314		285	286	287	288
Erivan Bölgesi															
İlçeler:															
Erivan		2	2	2	-		-	-				2	2	2	
Novobeyazıd		5	5	5	5		-	5	4	4		5	5	5	5
Aleksandrop ol		3	3	3	3		-	-	1	1		2	2	1	2
Surmalı		2	2	1	2		-	-	1	1		2	2	1	2
Şaruro- Daralagezsky		1	1	1			-	1	1	-		1	1	1	-
Toplam		13	13	12	10		-	6	9	8		13	13	12	10
4 Bölge Toplam		645	647	653	649		803	790	794	807		651	652	658	654

Tablo 3. (Devamı)

Şehir ve İlçe İsimleri	Mahalle Sayısı			Cami Sayısı			Mahalledeki Görevli Molla Sayısı								
	1901	1902	1903	1904	1905	1901	1902	1903	1904	1905	1901	1902	1903	1904	1905
Tiflis Bölgesi															
Tiflis Şehri	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	3	3
İlçeler:															
Tiflis	3	3	3	3	3	1	1	2	2	2	3	3	3	3	3
Signagi	5	5	5	5	5	3	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Telavi	3	3	3	3	3	1	1	1	1	1	3	3	3	3	3
Borçalı	29	29	29	29	29	10	13	13	12	12	29	29	29	29	29
Ahalsi	35	35	35	35	35	64	64	71	75	74	35	35	35	35	35
Ahalkalek	9	9	9	9	9	5	3	3	5	6	9	9	9	9	9
Toplam	85	85	85	85	85	85	88	96	101	101	86	86	86	87	87
Bakü Bölgesi															
Şamahı Şehri	10	10	10	10	10	10	1	10	10	10	10	10	10	10	10
Bakü Şehri	2	2	2	2	3	1	1	1	-	-	2	2	2	2	3
Kuba Şehri	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1
İlçeler:															
Şamahı	58	58	58	57	57	46	42	44	44	50	58	58	58	57	57
Göyçay	75	75	75	76	78	107	109	111	119	121	75	75	75	76	78
Kuba	113	112	114	114	114	221	228	227	225	223	113	112	114	114	114
Cevat	7	7	7	7	7	5	6	6	5	5	7	7	7	7	7
Lenkeran	4	4	4	4	4	5	5	4	5	4	4	4	4	4	3
Toplam	271	271	271	271	275	398	390	410	421	418	271	271	271	271	271
Gence Bölgesi															
Nuha Şehri	23	23	23	23	23	16	25	16	18	16	27	27	27	27	27
İlçeler:															

Tablo 3. (Devamı)

Şehir ve İlçe İsimleri	Mahalle Sayısı			Cami Sayısı			Mahalledeki Görevli Molla Sayısı								
	1901	1902	1903	1904	1905	1901	1902	1903	1904	1905	1901	1902	1903	1904	1905
Nuha	102	107	106	105	106	128	118	128	132	130	102	107	106	105	106
Zengezur	17	17	18	17	17	11	11	3	12	12	17	17	18	17	17
Gence	17	17	17	17	17	18	17	20	18	17	17	16	16	16	17
Areş	54	54	54	54	54	102	103	101	110	105	54	54	54	54	54
Cevanşir	16	16	16	16	16	4	5	4	10	6	16	16	16	16	16
Kazah	36	36	36	36	36	21	21	19	18	18	36	36	36	36	36
Cebraıl	14	14	14	14	14	8	6	6	6	7	14	14	14	14	14
Şuşa	5	5	5	5	5	3	2	3	3	3	5	5	5	5	5
Toplam	284	289	289	287	288	311	308	306	326	314	288	293	293	291	292
Erivan															
Bölgesi															
İlçeler:															
Erivan			2	2	1								2	2	1
Novobeyazıd	5	5	5	5	5	5	5	5	3	1	5	5	5	5	5
Aleksandrop	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	3	3	3	3	3
ol															
Surmalı	2	2	2	2	2	1	1	2			2	2	2	1	2
Şaruro-			1	1	2								1	1	2
Daralagezsky															
Toplam	10	10	13	13	13	9	9	10	6	3	10	10	13	13	13
4 Bölge	650	655	658	656	661	803	795	822	854	836	655	660	662	662	667
Toplam															

Tablo 3. (Devamı)

Şehir ve İlçe İsimleri	Mahalle Sayısı					Cami Sayısı					Mahalledeki Görevli Molla Sayısı				
	1906	1907	1908	1909	1910	1906	1907	1908	1909	1910	1906	1907	1908	1909	1910
Tiflis Bölgesi															
Tiflis Şehri	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	3	3	3	2
İlçeler:															
Tiflis	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3
Signagi	5	5	3	3	4	5	5	3	3	3	5	5	3	3	4
Telavi	3	3	3	3	3	1	1	1	1	1	3	3	3	3	3
Borçalı	29	29	29	29	29	12	12	13	12	12	29	29	29	29	29
Ahalsi	35	35	35	35	35	77	83	77	78	81	35	35	35	35	35
Ahalkalek	9	9	9	9	9	6	6	7	7	7	9	9	9	9	9
Toplam	85	85	83	84	85	104	110	104	105	108	87	87	85	86	86
Bakü Bölgesi															
Şamahı Şehri	10	10	10	10	10	10	10	9	10	10	10	10	10	10	10
Bakü Şehri	4	3	3	3	3	2	1	1	1	1	4	3	3	3	3
Kuba Şehri	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
İlçeler:															
Şamahı	57	59	61	64	59	51	46	48	48	48	57	46	61	64	59
Göyçay	80	80	80	83	85	119	117	123	131	131	80	117	80	83	85
Kuba	116	119	120	122	123	223	241	214	247	233	116	241	120	122	123
Cevat	7	7	8	8	8	9	9	8	8	11	7	9	8	8	8
Lenkeran	3	3	3	3	3	4	4	3	2		3	4	3	3	3
Toplam	278	282	286	297	295	419	429	407	448	437	278	431	286	297	295
Gence Bölgesi															
Nuha Şehri	23	23	24	23	23	16	26	26	23	23	27	27	27	27	27
İlçeler:															

Tablo 3. (Devamı)

Şehir ve İlçe İsimleri	Mahalle Sayısı					Cami Sayısı					Mahalledeki Görevli Molla Sayısı				
	1906	1907	1908	1909	1910	1906	1907	1908	1909	1910	1906	1907	1908	1909	1910
Nuha	107	107	107	107	107	132	135	136	128	127	105	107	107	107	107
Zengezur	17	17	17	17	18	12	12	12	11	13	17	17	17	17	18
Gence	17	17	19	19	19	12	12	12	11	13	17	17	17	17	18
Areş	55	51	55	55	56	120	120	103	108	108	55	51	55	55	56
Cevanşir	14	16	16	16	16	16	8	5	6	7	14	16	16	16	16
Kazah	36	36	36	36	36	20	19	32	32	33	36	36	36	36	36
Cebraıl	14	14	14	14	14	6	7	6	6	7	14	14	14	14	15
Şuşa	5	5	5	5	5	4	3	3	3	4	5	5	5	5	5
Toplam	288	286	293	292	294	343	348	341	335	340	290	290	296	296	299
Erivan Bölgesi															
İlçeler:															
Erivan	1	2	2	2	1		2	1	1	2	1	2	2	2	2
Novobeyazıd	5	5	5	5	5	2	3	3	3	3	5	5	5	5	5
Aleksandrop ol	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3
Surmalı	2	3	3	3	3		3	3	3	1	2	3	3	3	3
Şaruro- Daralagezsky	2	1	1	-	1		1	1	-		2	1	1	-	2
Toplam	13	14	14	13	14	4	11	10	9	8	13	14	14	13	14
4 Bölge Toplam	664	667	676	686	688	870	898	862	897	892	668	822	681	692	694

Tablo 3. (Devamı)

Şehir ve İlçe İsimleri	Mahalle Sayısı				Cami Sayısı				Mahalledeki Görevli Molla Sayısı			
	1911	1912	1913	1915	1911	1912	1913	1915	1911	1912	1914	1915
Tiflis Bölgesi												
Tiflis Şehri	1	1			1	1		1	2	2		1
İlçeler:												
Tiflis	3	3			2	2	3	3	3	3	5	3
Signagi	4	4			4	4	4	4	4	4	4	4
Telavi	3	3			1	1	1	3	3	3	3	3
Borçalı	29	29			13	14	14	15	29	29	29	30
Ahaltsi	35	35			81	81	81	60	35	35	35	35
Ahalkalek	9	9			7	7	7	9	9	9	9	9
Toplam	85	85			110	111	111	96	86	86	86	86
Bakü Bölgesi												
Şamahı Şehri	12	12			6	11			12	12		12
Bakü Şehri	6	6							6	6		4
Kuba Şehri	1	1			1	1			1	1		1
İlçeler:												
Şamahı	58	57			45	57	68	53	58	57	69	57
Göyçay	84	83			126	126	126	150	84	83	83	89
Kuba	127	122			246	246	247	232	127	122	123	124
Cevat	8	9			10	11	11	11	8	9	9	9
Lenkeran	3	3			-	2	2	7	3	3	3	3
Toplam	299	293			434	454	458	463	299	293	293	302
Gence Bölgesi												
Nuha Şehri	23	24			23	23		24	27	24		24

Tablo 3. (Devamı)

Şehir ve İlçe İsimleri	Mahalle Sayısı				Cami Sayısı				Mahalledeki Görevli Molla Sayısı			
	1911	1912	1913	1915	1911	1912	1913	1915	1911	1912	1914	1915
İlçeler:												
Nuha	108	108			125	113	136	113	108	108	132	108
Zengezur	18	18			14	12	12	15	17	18	18	19
Gence	19	19			18	18	18	18	19	19	19	19
Areş	57	57			105	105	105	95	57	57	57	57
Cevanşir	16	16			8	11	11	16	16	16	16	16
Kazah	36	36			35	30	30	32	36	36	36	36
Cebrail	14	15			6	8	8		14	15	15	
Şuşa	5	5			3	3		3	5	5		5
Toplam	296	298			337	323	323	324	299	298	298	299
Erivan Bölgesi												
İlçeler:												
Erivan	2	2			1	1	1	1	2	2	2	2
Novobeyazıd	5	5			1	-	5	1	5	5	4	5
Aleksandrop ol	3	3			2	2	2	2	3	3	3	3
Surmalı	3	3			2	2	2	2	3	3	3	3
Şaruro- Daralagezsky	1	1			-	-	1	1	1	1	1	1
Toplam	14	14			6	5	11	7	14	14	13	14
4 Bölge Toplam	694	690			887	893	903	890	698	691	690	701

Yukardaki tabloda 1884 ile 1915 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni Müftülüğünün yetki alanında bulunan Tiflis, Bakü, Gence ve Erivan bölgelerinde yer alan Müslüman mahalleleri, burada bulunan camiler ve camilerde görevli olan mollaların sayılarına ait bilgiler yer almaktadır (G.M.T.A. F12.O.7./A.D.T.A. F.291.O.1).

Söz konusu tabloyu detaylı olarak incelediğimizde, Tiflis bölgesindeki Müslüman tebaanın Borçalı, Ahaltsike ve Ahılkelek ilçelerinde, Bakü bölgesindeki Müslüman tebaanın Şamahı, Göyçay ve Kuba ilçelerinde, Gence bölgesindeki Müslüman tebaanın Nuha, Areş ve Kazah ilçelerinde yoğun olarak yaşadıkları, Erivan bölgesinde ise Müslüman mahalle ve camilerinin daha seyrek olduğu görülmektedir. Ayrıca Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftülüğü yetki alanında bulunan yerlerdeki cami ve molla sayısının her geçen yıl periyodik olarak arttığı müşahede edilmektedir.

Tablo 4. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığına bağlı olarak faaliyet yürüten cami ve din adamlarına ilişkin tablo (1873-1912)

Şehir İsimleri	Mahalle Sayısı					Cami Sayısı					Mahalledeki Görevli Molla Sayısı				
	18731878	1879	1886	1887	1888	18731878	1879	1886	1887	1888	18731878	1879	1886	1887	1888
Tiflis					24										
Gence					310										
Erivan					193										
Bakü	84				315	84	84				73	73			
4 Şehir Toplam	84				842	84	84				73	73			
Şehir İsimleri	Mahalle Sayısı					Cami Sayısı					Mahalledeki Görevli Molla Sayısı				
	1889	1890	1891	1892	1893	1889	1890	1891	1892	1893	1889	1890	1891	1892	1893
Tiflis															
Gence			378	378	377										
Erivan			233	233	233										
Bakü															
4 Şehir Toplam			846	839	838										
Şehir İsimleri	Mahalle Sayısı					Cami Sayısı					Mahalledeki Görevli Molla Sayısı				
	1894	1895	1899	1900	1901		1888	1899	1900	1901		1888	1899	1900	1901
Tiflis			22	22	22		7	10		10		11			
Gence	389	380	378	378	290		112	118		86		207			
Erivan	233	233	233	233	233		210	329		286		114			
Bakü			291	291	291		203	154		226		177			
4 Şehir Toplam	825	824	924	924	836		532	611		608		509			

Tablo 4. (Devamı)

Şehir İsimleri	Mahalle Sayısı				Cami Sayısı									
	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908- 1909
Tiflis	22	22	22	22	22	22	24	11	10	10	10	10	10	10
Gence	291	291	289	291	291	291	291	95	94	107	120	88	115	137
Erivan	233	233	233	233	233	233	233	321	304	312	309	291	323	320
Bakü	291	287	297	265	257	252	249	237	222	262	292	266	278	284
4 Şehir Toplam	837	833	841	811	803	798	797	664	630	691	731	655	726	751
Şehir İsimleri	Mahalle Sayısı				Cami Sayısı									
	1911				1912				1912					
Tiflis	22				15				15					
Gence	297				200				169					
Erivan	232				232				286					
Bakü	270				300				311					
4 Şehir Toplam	821				232				858					

Yukardaki tabloda 1873 ile 1912 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhüislamıığı yetki alanında bulunan Tiflis, Bakü, Gence ve Erivan bölgelerinde yer alan Müslüman mahalleleri, burada bulunan camiler ve camilerde görevli olan mollaların sayılarına ait bilgiler yer almaktadır (G.M.T.A. F13.O.7./A.D.T.A. F.290.O.1).

Söz konusu tabloyu detaylı olarak incelediğimizde, Şii Şeyhüislamıığına bağılı olarak faaliyet gösteren cami ve din adamları ile alakalı bilgilerin Sünni Müftülüğüne bağılı faaliyet yürütenlere kıyasla daha yüzeysel olduğı, Tiflis'ten ziyade Gence, Erivan ve Bakü şehirlerinde Şii Müslüman cami ve din adamı sayısının daha fazla olduğı, ayrıca Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhüislamıığı yetki alanında bulunan yerlerdeki cami ve molla sayısının her geçen yıl periyodik olarak arttığı gözlenmektedir.

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Rusya'daki Romanov monarşisinin düşüşüne kadar, ideal olmaktan uzak ve genel olarak Müslüman tebaanın temel dini ihtiyaçlarını yeterince karşılamayan ancak manevi yaşantılarını organize eden yani hiçbir alanda boşluk bırakmayacak şekilde her şeyin devlet denetimi altında olduğu bir sistem olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Rus hükümeti ile Rusya'daki Müslüman tebaa arasındaki ilişkilerin geçmişini anlamak, bu konudaki devlet politikasında yapılan olumlu ve olumsuz her durumu hesaba katmak ve tarafsız bir değerlendirme yapmak çok önemlidir.

Rusya'da 20. yüzyılın başlarında meydana gelen reform hareketleri ve buna paralel olarak Müslüman çevrede cereyan eden süreçler aynı zamanda Rus toplumunun geri kalanını da etkilemiştir. Bu durum hem Rus siyasi ve entelektüel seçkinlerinin İslamiyet ve Müslüman algısını hem de Rusya'nın Müslüman Doğu ülkeleriyle ilişkilerini etkilemiştir. Tersine bir etkidenden de bahsedebiliriz; Rus politikasının Ortadoğu'daki başarıları veya başarısızlıkları, imparatorluğun Müslüman tebaası ile ilgili iç politikası üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmuştur. Bu bağlamda, aslında Rusya Müslümanlarının sorunları hakkında kamuoyu oluşturan Rus aydınlarının -bilim adamları, düşünürler, dini ve siyasi figürler- çar bürokrasisine karşı takınmış oldukları tavır son derece önemlidir.

Arşiv kaynaklarına göre, Güney Kafkasya İslam İdaresi, İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dini merkezleriyle bağlarını sürdürenler de dâhil olmak üzere güvenilir din adamları üzerinde bir denetim ve kontrol aracı olarak kurulmuştur. Nitekim 1872 tarihli Güney Kafkasya Müslüman din adamlarının yönetimine ilişkin nizamnamede Müslüman din adamlarının yalnızca Rus hükümeti tarafından verilen yetkilere tabi oldukları özellikle vurgulanmıştır. Kafkasya Genel Valisinin özel izni olmadan, herhangi bir talimat ve açıklama için yabancı dini veya diğer makamlara başvurmaları yasaklanmıştır. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde 1866 tarihli ceza kanununun 257. maddesi gereğince cezai müeyyidelerin uygulanması için derhal mahalli mülki idare amirliğine bildirmekle yükümlüdürler. Ayrıca yine Müslümanlar arasında hükümete yönelik zararlı ve eleştirel yorumlarda bulunan kişilerin İslam idaresi çalışanlarınca tespit edilmesi halinde idare çalışanlarınca bu şahısların uyarılması ve derhal yerel makamlara bildirmeleri gerekmektedir.

Her ne kadar çalışma konumuz Güney Kafkasya İslam İdaresi olsa da çalışma sürecinde, incelemeye konu olan Rusya-Müslümanlar ilişkileri kompleksini ele almak zorunda kaldık. Rus idari ve siyasi seçkinleri bakanlar, valiler, yüksek rütbeli yetkililer, uzmanlar vb. Müslüman sahasında oyunun kurallarını nihayetinde kendi lehlerine göre belirlemişlerdir. Burada Çarlık Rusya'sındaki Müslümanların dini yaşamını düzenleyen yasal düzenlemeler geliştirilmiş ve kabul edilmiştir. Bunu yaparken çok önemli iki duruma dikkat çekmek istiyorum. Bir yandan, Rus siyasetçileri ve yöneticileri İslam'ın kendilerine ait olmayan ve yabancı bir fenomen olarak algılandığı, onlara çocukluktan itibaren aşılana geleneksel Avrupa merkezci-Hristiyan klişelerin hakimiyetinde olmuşlardır. Bu nedenle, bazı durumlarda Müslüman değerler sistemini (Müslüman = fanatik) değerlendirirken aşırı öznellik doğmuştur. Öte yandan, 1917 yılına kadar Rus devletinin ve Rus toplumunun inanç sistemi, Tanrı'ya iman temeli üzerine kuruludur ve İslam, Rus ruhuna yakın olmasa da milyonlarca Rus tebaası semavi dinlere inanmaktadır. Bu dikkate alınması gereken bir durumdur. Çarlık yönetiminin temsilcilerinin büyük bir kısmı eksikliklerine rağmen yine de pragmatistti ve teoride Müslümanların Ortodoksluğa arzulanan geçişinin yalnızca Rus Ortodoks Kilisesi misyoner çevrelerinin gerçekçi olmayan bir hayali olduğunun farkına varmışlardır. Çarlık bürokrasisi, Müslümanların faaliyetlerini bir şekilde sınırlamaya çalışabilirdi, ancak Müslümanlık inancını Rusya'da yasaklamanın ve onu ülke hayatından soyutlamanın neredeyse imkânsız olduğunu, bu durumun umutsuz bir girişim olacağını açıkça idrak etmişlerdir.

KAYNAKÇA

A.D.T.A F.289.O.1.D.1

A.D.T.A F.290.O.1

A.D.T.A F.290.O.2.D.2707

A.D.T.A F.291.O.1.D.1

A.D.T.A F.291.O.10.D.6232

A.D.T.A F.291.O.2

A.D.T.A F.524.O.1.D.51

A.D.T.A F.524.O.1.D.52

A.D.T.A. F.291.O.1

Acar, K. (2009). Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya. İstanbul.

Aktı Sobranie Kavkazkoy Arheograficheskoy Komissiey. (1866-1904). Tiflis

Alp, A. (2013). Rus Çarlığı'nda Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi. Akademik Bakış.
Cilt: 7 Sayı: 13. s. 117-126. Ankara.

Alworth, E. (1967). Central Asia-A Century of Russian Rule. Columbia Uni.Pres.
Newyork.

Arapov, D. Y. (2001). İslam v Rossiskoy İmperii (Zakonodatelnie Aktı Opisanıya
Statistika). Akademkniga. Moskova.

Arapov, D. Y. (2004). Sistema Gosudarstvennovo Regulirovannıya İslama v Rossiskoy
İmperii (Posledniya 18. Naçala 20.vv). Moskovkiy Gosudartvenniy Universitet .
Moskova.

Arapov, D. Y. (2006). İmperatorskaya Rossiya i Musulmanski Mir. Moskova.

Azamatov, D. D. (1996). Russian Administration and Islam in Bashkiria (18th-19th
Centuries), Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early
20th Centuries içinde. Ed. Michael Kemper, Anke von Külgelgen ve Dmitry
Yermakov. Berlin.

Azamatov, D. D. (1998). The Muftis of the Orenburg Spiritual Assembly in the 18th
and 19th centuries: The struggle for power in Russia's Muslim Institution, Muslim
Culture in Russia and Central Asia From the 18th to the Early 20th Centuries, c.2,
İnter-Regional and Inter-Ethnic Relations. Berlin.

Azamatov, D. D. (1999). İz İstorii Musulmanskoi Blagotrovitelnosti: Vakufıyna
Territorii Evropeislloi Chasti Rossii i Sibiri ve Kontse XIX-nachale XX veke. Ufa.

Azamatov, Danil Damirovich. (1999). Orenburgskoe Magometanskoe Duhovnoe Sobranie v Kontse XVIII.-XIX vv. Ufa.

B.O.A HR.ID. 1599.2

B.O.A HR.TH. 73.28.2

B.O.A HR.TO. 496.60.1.1

B.O.A Y.PRK. MYD. 9.3

Beyler, F. (2016). Rusya'da Medreseler ve İslam Eğitim Öğretim Alanındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt:4 Sayı:7. s.88-103. Bingöl.

Bilgin Arslan, F. (2022). *Tercüman-ı Hakikat Gazetesine Göre Rusya'nın Kafkasya Politikası*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya.

Bobrovnikov, V. (2002). Musulmane Severnogo Kavkaza: Obychai Pravo Nasilie. Moskova.

Bobrovnikov, V. (2006). The Cambridge of Russia Volume II İmperial Russia 1689-1917 -İslam in The Russian Empire. s.202-223. Cambridge.

Bozkurt, G. S. (2003). *Tercüman Gazetesine Göre 1905-1907 yılları arasında Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı. Doktora Tezi. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (130378).*

Bukharev, R. (2000). İslam in Russia: The Four Seasons. Richmond. Curzon.

Bulut, R. (2018). Çarlık Döneminden Günümüze Rusya Müslümanları, Göller Bölgesi Dergisi. Cilt:6 Sayı:68. s.25-31. Isparta.

Crews, R. (2003). Empire and the Confessional State: Islam and Religious Politics in Nineteenth Century Russia. American Historical Review 108:1. s.50-83

Crews, R. (2006). For Prophet and Tsar. Islam and Empire in Russia and Central Asia. Harvard University Press. Cambridge.

Eroshkin, N. P. (1983). İstoriya Gosudarstvennih Uçrejdenii Doverolyutsionnoy Rossii, Moskova.

G.M.T.A F.12.O.2.D.271

G.M.T.A F.12.O.7.D.2680

G.M.T.A F.12.O.7.D.929

G.M.T.A F.13.O.11

G.M.T.A F.13.O.11.D.338

G.M.T.A F.13.O.11.D.344

G.M.T.A F.13.O.24.D.145

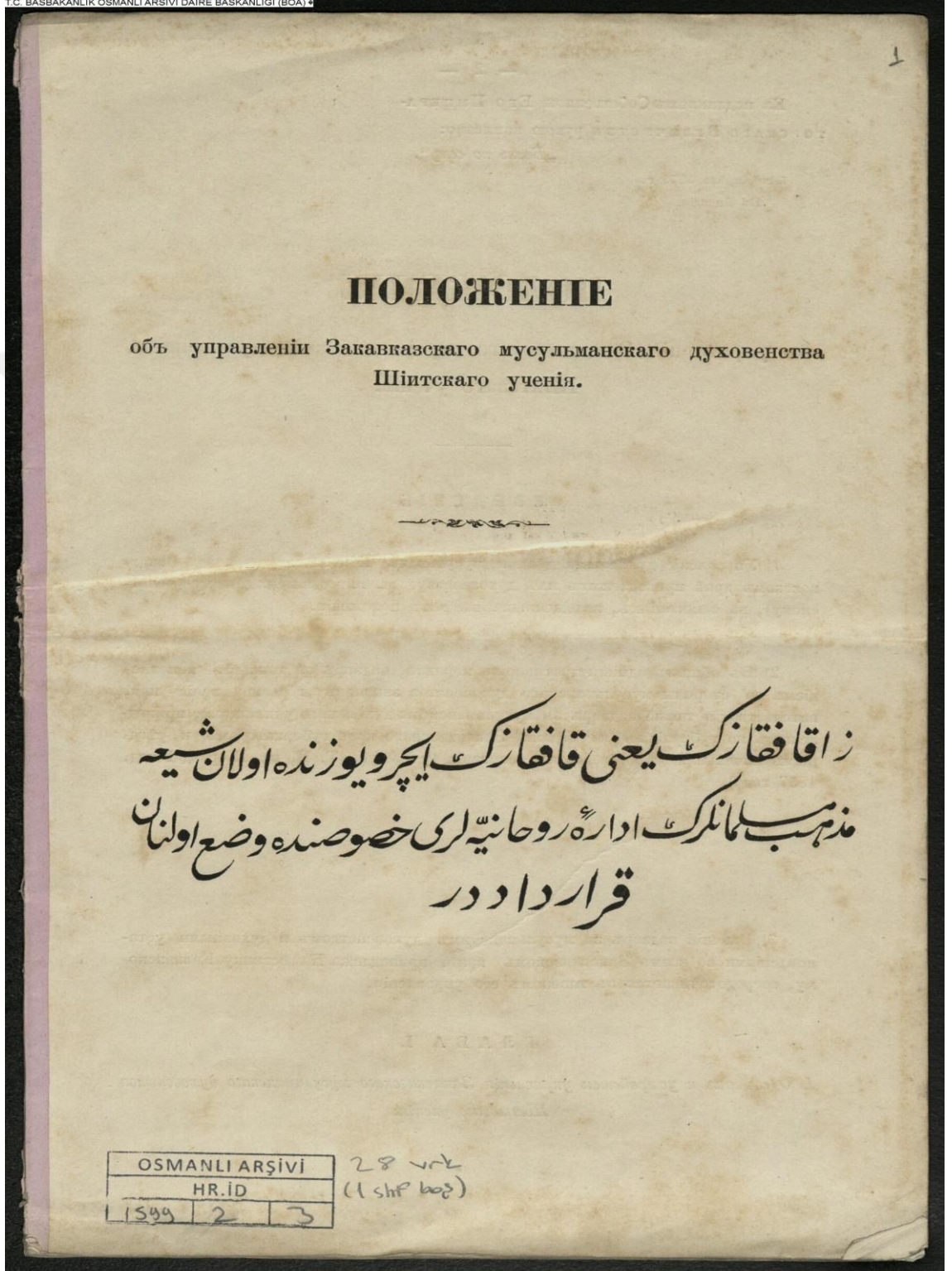
G.M.T.A F.13.O.24.D.95
G.M.T.A F.13.O.6.D.369
G.M.T.A F.13.O.7
G.M.T.A F.13.O.7
G.M.T.A F.2.O.1.D.2232
G.M.T.A F.2.O.2.D.1340
G.M.T.A F.2.O.2.D.1370
G.M.T.A F.290.O.1.D.421
G.M.T.A F.290.O.2.D.3209
G.M.T.A F.291.O.2.D.3997
G.M.T.A F.4.O.3.D.609
G.M.T.A F.416.O.3.D.1246
G.M.T.A F.416.O.3.D.173.
G.M.T.A F.5.O.1.D.2570
G.M.T.A F.5.O.1.D.7142
G.M.T.A F.7.O.1.D.1360
G.M.T.A F.7.O.1.D.2231
G.M.T.A F.8.O.14.D.3621
Ganiç, A. (2013). Duhovnoie Pravlenia Müsülman Zakavkazya v Rossiskoy İmperii (XIX- Naçalo XXv.). Moskovkiy Gosudartvenniy Universitet Moskova.
Goca Memmedli, G. (2021). Gürcistan'da İslam Din Eğitimi. Ankara.
Gordin, L. A. (2000). Kavkaz: Zemliya i Krov Rossiya v Kavkazkoy Voyne XIX. Veka CBP. s.56-96. Moskova.
Guberni Rossiyskoy İmperii İstoriya i Rukovoditelli 1708-1917. (2003). Moskva.
Guniava, G. (2013). İslamskaya Obşina Kavkaz po Dokumentam Gruzinskih Arhivov 1800-1917 gg. Kum.
İsmail-Zade, D. İ. (1991). Naçelenie Gorodov Zakavkazkovo Kraya v. XIX Naçale XX. Moskova.
İsmail-Zade, D. İ. (2005). Graf İ. İ. Vorontsov-Daşkov Kavkazskiy Namestnik. Moskova.
Kasumov, A. H. (1995). Çerkes Soykırımı. Ankara.
Kavkaz Gazetesi 12 Ocak 1878
Kavkazkiy Kalendar 1878
Kavkazkiy Kalendar 1906

- Kolonialniya Politika Rossiskova Çarizma v Azerbaycane v.20-60 gg. XIX.v.(1936). SSCB Bilimler Akademisi. Moskova.
- Krasniy Arhiv Dergisi 1926 Sayı: 5
- Leonidoviç, A. İ. (2002). İslam v Obşestvenno Politiceskoy Jizni Rossii. Moskovkiy Gosudartvenniy Universitet. Moskova.
- Linden, V. K. (1917). Vıssihie Klassı Korennovo Naçeleniya Kavkazkovo Kraya i Pravitelstvennie Meropriyatiya po Opredeleniyu ih Soslovnih Prav. Tiflis.
- Meyer, J. H. (2007). Immigration Return and The Politics Citizeship: Russian Muslims in the Ottoman Empire 1860-1914. İnternational Journal of Middle East Studies 39:1. s. 9-26.
- Meyer, J. H. (2007). Turkic Worlds: Community Repesantion and Collective Identity in the Russian and Ottoman Empire 1870-1914. Doktora tezi Brown University.
- Meyer, J. H. (2015). İmparatorluklar Arası Türkler Osmanlı-Rus Sınır Boylarında Müslüman Kimliği Pazarlama Stratejisi (1856-1914). Çev: Renan Akman. İstanbul.
- Okatan, Y. (2022). Rus Telgraflarına Göre Kafkas Halklarının 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı Esnasındaki İsyen Hareketleri. Avrasya Etüdleri. Sayı:61. s.139-157. Ankara.
- Paşazade, A. G. (2005). İslam na Kavkaze: Opıt İstoriko-Kulturnovo Analiza. Bakü.
- Polnoe Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii. (1847) Cilt: XXI, Sankt-Peterburg.
- R.F.D.T.A F.821.0.133.D.344
- R.F.D.T.A F.821.0.150.D.140
- R.F.D.T.A F.821.0.8.D.610
- R.F.D.T.A F.821.O.150.D.409
- R.F.D.T.A F.821.O.8.D.599
- Şahin L. (2016). Rusya Federasyonunun Etnik ve Dinsel Yapısı. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi. Cilt:III. Sayı:2. s.15-32. İstanbul.
- Tanrıverdi, M. (2016). *Çarlık Rusyası Döneminde Tiflis Vilayeti (1878-1914). Doktora Tezi. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (434533).*
- Tanrıverdi, M. (2017). Kafkasya’da Ruslaştırma Siyaseti (XIX.Yüzyıl ve XX.Yüzyıl Başları). Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi. Kafkasya Özel Sayısı. s.538-557.
- Tavkul, U. (2017). XIX. Yüzyıldan XX.Yüzyıla Rus-Kafkas Savaşlarında İslamiyetin Rolü. Yeni Türkiye (İslam Dünyası Özel Sayısı II). Sayı:96. s.108-118. Ankara.

- Toprak, S. ve Öztürk, A. (2019). Kimlik Koruma Mücadelesi Ekseninde Rusya Müslümanlarının Siyasi Faaliyetleri (1905-1917). Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi, Cilt:7. Sayı:16. s.1075-1096.
- Turan, Ö. (2000). XIX. Yüzyılda Kırım Kafkasya ve Civarında Misyonerlik Faaliyetleri. Belleten. 64. (241) s.921.948. Ankara.
- Walsh, H. (1978). Ibero-Caucasian. Muslim peoples: A World Ethnographic Survey. Connecticut.
- Werth, P. W. (1997). Baptism Authority and the Problem of Zakonnost Orenburg Diocese: The Induction of over 800 Pagans into the Christian Faith. Slavic Review. 56:3. s.456-480.
- Yemelianova, G. (2002). Russia on Islam: A Historical Survey. Newyork.
- Zagidullin, İ.K. (2007). İslamskie İnstitutı v Rossiyskoy İmperii Meçeti v Evropeyskoy Çaşti Rossii i Sibiri. Kazan.
- Zahidov, O. (2020). *Rusya'nın Güney Kafkasya'ya Yönelik Din Politikası Bağlamında Transkafkasya Şii Şeyhülislamlığının Kuruluşu*. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

EKLER

Ek 1. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şii Şeyhülislamlığı Nizamnamesi

HR.İD.01599.00002.003

- 2 -

На подлинномъ Собственною Его Импера-
торскаго Величества рукою написано:
„Быть по сему“.

5-го апрѣля 1872 г.
Въ Имперіи.

ПОЛОЖЕНІЕ

объ управленіи Закавказскаго мусульманскаго духовенства
Шитскаго ученія.

ВВЕДЕНІЕ

1) Управленіе духовными дѣлами мусульманъ шитскаго ученія въ Закавказскомъ краѣ принадлежитъ ихъ духовенству, въ своему и приходскому (мечетскому), на основаніяхъ, изложенныхъ въ семь положеній.

2) Въ общемъ административномъ порядкѣ, надзоръ за точнымъ исполненіемъ со стороны мусульманскаго духовенства законовъ и распоряженій правительства, а также надзоръ за мусульманскими духовными училищами, принадлежащихъ по губерніямъ и уѣздамъ Закавказскаго края губернаторамъ и уѣзднымъ начальникамъ, на общемъ основаніи (учр. губ., Т. II, кн. II, разд. I изд. 1857 года).

3) Высшій надзоръ за мусульманскимъ духовенствомъ и духовными установленіями во всемъ Закавказскомъ краѣ, принадлежитъ Намѣстнику Кавказскому, сосредоточивается въ главномъ его управленіи.

ГЛАВА I.

I. О составѣ и устройствѣ управленія Закавказскаго мусульманскаго духовенства
Шитскаго ученія.

(3) ۳

اصلنده اعلیحضرت ابراهیم را فتح مختصی دستخط یا زیلو پدر
آپریک هنده ۲۲ اجمی سنه ده
بیله اولسون

لیواریه ده

زاقاقا زک یعنی قافا زک ایچ و یوزنده اولان شیعہ
مذهب مسلمانلرک اداره روحانیه لری خصوصنده وضع
اولان قرار دادور

مقدمه

۱ زاقاقا زک شیعہ مذهب مسلمانلرک روحانی ایشلیک اداره سی قرار دادور
بیان اولان اصول مطابق اولارک سولک و کوچک (مسجد) روحانیه متفقدر
۳ عمومی اداره سی بقنده مسلمان روحانیه فرقدان دولتک قوانین و تدابیر سیست
انجامه سورولمک ایچون مزق اولماق و باید مسلمانلرک روحانی مدرسه مزق اولماق
زاقاقا زک شیعہ متفقدر غوبریه لره غوبریه طوراره و اوزدارده اوزدنلی نالچا لیکلره قواعد غوبریه
موافق (۱۵۵۸) اجمی سنه ده باشلیق زکولمک ۴ اجمی جلدینک ۴ اجمی کتابنده و اولجی مقدمه سنده
غوبریه لر بناسی مقوله سنده

۴ کل زاقاقا زک شیعہ مسلمان روحانیه لیک اوستنده روحانی بقعه لریک اوستنده تقاضا
عالیه جانشین قافا زک متعلق اولوب اولمک اداره کلکینه سنه مجمع اولماق قدر

باب اول

ازاقاقا زک شیعہ مذهب مسلمانلرک اداره روحانیه لری ترتیب و تنظیم ایشلیک بیاننده در

мнаним споромъ, съ соблюденіемъ противъ правилъ, изложенныхъ въ статьяхъ.
65-68.

Примечаніе. Число и мѣста пребыванія казёвъ опредѣляются по особому
расписанію, съ утвержденія Намѣстника Кавказскаго (ср. рос. и. ст. III).

11) Приходское (мечетское) духовенство совершаетъ богослуженіе въ мечетяхъ и отдѣльных приходкахъ (мечетскихъ обществахъ), а также релігіозныя обряды и требы, заведывающія мечетями и находящимися при нихъ школами (ст. 100 и слѣд.) и обязывается вести книги метрическія: о новорожденныхъ, умершихъ, сочетавшихся бракомъ и разведенныхъ, со вѣдѣніемъ въ книги и брачныхъ договоровъ, по правдамъ и формамъ, изданіе коихъ предоставляется Намѣстнику Кавказскому. Равнымъ образомъ, чины приходскаго духовенства обязаны вести, по данной Намѣстникомъ-же формѣ, общіе списки всѣмъ мусульманамъ, принадлежащимъ къ мечетскому приходу или къ отдѣльному мечетскому обществу. Сверхъ того, они обязаны доставлять казначѣ, въ опредѣленные сроки, вѣдомости о мечетахъ и школахъ, а также о новорожденныхъ, умершихъ, сочетавшихся бракомъ и разведенныхъ.

11. Обь опредѣленіи, возложеніи и перемѣненіи лицъ Закавказскаго мусульманскаго
духовенства Шитскаго ученія.

12) Въ Закавказское мусульманское духовенство шитскаго ученія могутъ
вступать послѣдователи оваго всѣхъ состояній, при соблюденіи послѣдующихъ
условій. Они должны:

но 1-хъ, быть русскими подданными;

ظهور ابدن منازعات باینده متعین مصالح اولان مرافعه اقدام اتسونتر و محمدان و محمدی اصول و احکام

بیان اولان قواعدی ملحوظ التمسک شرعیله

قید تاضیلک عددی و محلی قانستری تعیین ناپا جاقدر جدر کاکا کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق
ضمنده (نچوکه) اتهماره با زبان صابنا سنگ اوچ قفلندن معلوم اولونور

|| ساجد روحانی لک ساجده و جدر کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق (ساجد جدر کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق)

عباده الهی معمول و جدر کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق در رسوم شرعی بی جاری اتسونتر و ساجده اولسونتر و ساجده

جمنده بنا اولان لک ساجده ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق (نچوکه) اوچ قفلندن معلوم اولونور و کاکا

دفتر و اتسونتر و جان و دفتر و تولد ناپان اطفال و دفاتر ابدن کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

و طلاق و تیره لان زوج و زوجه بی تیره اتسونتر و ساجده کاکا نینیا جان بن قافازک تصدیق و کسری و کجایلی باغیان زوج و زوجه بی

во 2-х, имѣть свидѣтельство о выдержаніи испытанія въ соответственныхъ для каждаго духовнаго званія познаніяхъ. Порядокъ и условія сихъ испытаній опредѣляются инструкціей Намѣстника Кавказскаго,

и, въ 3-х, имѣть не менѣе двадцати двухъ лѣтъ отъ роду—для занятія приходскихъ (мечетскихъ) должностей и не менѣе тридцати лѣтъ—для занятія высшихъ духовныхъ званій (ст. 5).

13) Въ духовныя званія не допускаются:

во 1-х, состоящіе подъ сѣдствіемъ или судомъ за преступленія и проступки, а равно подвергшіеся по судебнымъ приговорамъ заключенію въ тюрьмы или иному болѣе строгому наказанію и тѣ, которые, бывъ подъ судомъ за преступленія или проступки, влекуще за собою такія извѣщанія, не оправданы судебными приговорами;

во 2-х, исключенные изъ службы по суду или изъ состава духовенства за пороки, или же изъ среды обществъ или сословій, къ которымъ принадлежать;

въ 3-х, объявленные несостоятельными должниками, и

въ 4-х, состоящіе подъ опекой за расточительность.

Примечаніе. Условія, означенныя въ этой статьѣ, не распространяются на русскихъ подданныхъ, опредѣленныхъ въ духовныя званія до изданія сего положенія.

14) Въ должность шейхъ-уль-ислама представляются вообще лица, пользующіяся особымъ уваженіемъ по своему образу жизни и по познаніямъ въ мусульманскомъ законѣ, и преимущественно члены шитскаго духовнаго правленія, а также отличившіе изъ казней.

15) Въ члены духовнаго правленія преимущественно назначаются отличившіе изъ казней.

۱۶ غیرینک مجلس ملک فاضلی و عضوری آنجانی اوکوندا اشخاصی منسوب اولون بیلورلرک
اداره روحانیه اولاری آخرعراق درجسندہ تصدیق امتش اولون بوندن ماعد اشخاصی تمارلری اولار
اولار دولت جائز کور میں جماعت مزہب سندہ و یا مذہبہ محسوب و نظر مبدلک و توبل غلطی کی ہم
الترام و پرورک کجکده دخی جائز کور میں جماعتہ و مذہبہ داخل اولما جا قار

۱۷ قانون و غیر ماس برومانی القاب منسوب اولون بیلورلرک اوکوندا اشخاصی مجلس
عزیزدن بودر جیسر اولار کوروش اولار اوکوندا اشخاصی دخی متعلقہ عا جماعت کورسین سباق
اوزده ضرر اولان جماعت دماہر سپر اولما قارلی باندہ شہادت نامہ طالب اولنا جا قدر

۱۸ اداره روحانیه و مستقر تارک بنی مشرکت و اونک معا و تریک مشغلی واکلدار اولنا جا
اوکوندا اشخاصی حکمیت خدمتہ داخل اولما ذخیری وار بولکوندا اشخاصی حکمیت غیبی موقوفہ رئیس ادارہ کل
جائش بیک اختیار نہ

۱۹ زانہ قافاز شیخ الاسلامی جائشین قافازک بازوب شہادت نامہ کورہ وزارت امور
داخلہ سندہ سید زمان ہالون پاشا ہی موجب منسوب اولنا جا قدر

۲۰ مشید مذہبک اداره روحانیه سینک عضوری جائشین قافاز نصب ایدہ جلد
۲۱ غیرینک مجلس صدرینی و مجلسک عضوری و کارکدارینی غیر ماس منسوب ایدہ جلد
بشہر مجلسک صدری و عضوری خصوصہ کورک اول اداره روحانیه ایدہ مکاتب افسون

۲۲ مشید مذہبک روحانی ادارہ خدمت ایدہ جنوریکی عوامی زانہ قافازک امور کل
خدمت ایدہ اشخاصک حقوق و امتیازاتندن ہر باب اولما قافاز بولارک جرسندن عورلری

اداره روحانیه و مجلس اوزلری تعیین ایدہ جکالفتقد کورہ قانون عمومی متخصا شیخ
۲۳ فاضلی غیر ماس غیر تعیین ایدہ جلد غیرینک مجلس ایدہ مکاتب تارک شہر طہ

24) Въ приходское (мечетское) духовенство избираются лица, соответствующія требованіямъ статьи 17 а, собраніемъ мѣстныхъ обывателей изъ всѣхъ сословій, составляющихъ приходское (мечетское) общество; утверждаются они губернаторомъ.

Примечаніе. Порядок производства выборов въ приходское (мечетское) духовенство устанавливается инструкціе Намѣстника Кавказскаго.

25) Для каждого приходского (мечетского) общества полагается по одному муллѣ. При большихъ-же мечетяхъ (двухъ-мечеть), смотря по важности ихъ и по числу приписаннаго къ нимъ населенія, могутъ состоять нѣсколько муллѣ, полагая по одному на 150—200 дымовъ населенія, но не болѣе пяти; одинъ изъ нихъ считается старшимъ.

Примечаніе. Число приходовъ (мечетныхъ обществъ) и мұллъ при нихъ опредѣляется росписаніемъ губернатора, полагаю по одному мұллъ на 80—90 дымовъ. При особенной-же разбросанности населенія, разбивается, по усмотрѣнію губернатора, взыскавать мұллъ и на меньшее число дымовъ.

26) Содержаніе приходскаго (мечетскаго) духовенства лежит на обязанности приходских (мечетских) обществ. Размѣръ сего содержанія опредѣляется особыми приговорами.

27) Каждый определенный въ должность по вѣдомству мусульманскаго духовенства шітскаго ученія, прежде вступленія въ оную, приводится къ присягѣ на вѣрность Его Императорскому Величеству и на точное исполненіе своихъ обязанностей, на общемъ основаніи.

Примѣчаніе. Порошокъ прихода къ присягѣ определяется инструкціею Намѣстника. Присяжные листы должны быть печатные, на русскомъ языкѣ, съ переводомъ на татарскій.

(9) 9

ثانیاً هر بر روحانی لغوی افتخاد این علوم بچون امتحان و در ظاهر خصوصاً در کتب شریفه تالیفات
اولسون و بهین نوع استقامت و سیاق و مشروطی جانین قافله آنک دستور العظمه معتین اولنا با جاقدر
ثالثاً مجرد ملائق منصبی تالمان بچون هر ملائک باشی گزاک ابروی اکیدان گزاک
اولسا رسن و مناصب عالیه تالمان بچون هر شخصک باشی گزاک او نوزدن اسرکت اولسا رسن (جمع فصل)

۱۳ روحانی مناصب منصوب اولہ سلیم زر

اولا چرا که تغییرات چندین بود و دوستیست یعنی دیوان و تفتیش آشنده او را آن شایسته
و باید بود و نویسد بعد از درش و یا باشد ز یادش و لغو غیبه گرفتار او را شایسته هم را یکسره که
چرا که و یا تغییرات چندین دیوان آشنده و دوستی بود و غیبه است و او را اولوب سودن نویسد و در غیبه
مجموعه

ثمانیا اعلیٰ زمین چرندن دیوانی قوت لودن دیار و عاقل سلکدن و یا ادر جاعی و یا اصناف
زمره مند ان احوال اولنا

ثالثاً افلاسی اعلام اولونمش قرضدار

را عابد فر ملک جستن تمک لظارتی تحنده اولاملر

قید بوضوح مذکور اولان شرط مل دکل اذکونه روستق بعینه که بو قرار داد با سیلان دن

مقدم روحانی مناصبہ تعیین اولونو پیر

۱۴ شیخ الاسلامون منصبه بر داشت اولنا جلقه عوماً او شخصله که حسن اخلاق و اطوار لرلی

و علم فاضل و جلیل و عظیم و اخلاص و امان و برادر و علی الترتیب و منزه و مبارک و اراده و روحانی و

عضو لرندن و مابله برکنده اولان قاضیلردن

۱۵ | اداره روحانیت مک غصوری علی التّرج منصوب اولنا جا قلمبرگزیده اولان قاضیلر

16) Казаням и членам губернских медико-еврейских обществ могут быть назначаемы только лица, утвержденныя въ степени ахула духовнымъ проавлѣніемъ и, независимо отъ того, имѣющія удостовѣреніе въ непринадлежности къ какимъ-либо, проавлѣніемъ недовольнымъ, обществамъ или учениямъ, какъ-то: мюридизму и др., съ подпискою отъ нихъ, что и впредь въ оныя принадлежать не будутъ.

17) Въ званіе мудръ и вообще въ прочія духовныя званія могутъ быть назначаемы лица, удостоенныя къ тому губернскими медалями; относительно такихъ лицъ требуется равнымъ образомъ, въ указанномъ предидущей 16 ю стать-
ею порядкѣ, удостовѣренія въ непринадлежности къ вреднымъ обществамъ и ученикамъ.

18) Должности секретаря духовного правления и его помощников замещаются лицами, имевшими право на поступление в гражданскую службу. Определение их завесить от Начальника главного управления Наместника Кавказского.

19) Закавказский шейх-уль-ислам, по представлению Наместника Кавказскаго, называется Высочайшим повелѣніемъ, испрашиваемымъ чрезъ Министерство Внутреннихъ Дѣлъ.

20) Члены шиптекаго духовнаго правленія опредѣляются Намѣстникомъ Кавказскимъ.

21) Председатель, члены и дѣлопроизводитель губернскаго меджлиса опредѣляются губернаторомъ, по предварительномъ сношеніи, относительно председателя и членовъ, съ духовнымъ правленіемъ.

22) Чиновники, служащие по управлению плательщикам духовенством, пользуются правами и преимуществами служащих в общих гражданских учреждениях Закавказского края. Из них лица определяются духовным правлением и медальонами, по принадлежности, на общем основании.

23) Казні определяются губернаторомъ по предварительномъ сношеніи съ губерскимъ мѣстечкомъ.

(13) ۱۳

۳۴. سجد روحانی کی انتخاب اولاً جاقاریا کو نہ استخدا صد کہ ۱۷ انجیض ملک مقتضایه
موانق اولالار اولاری انتخاب ایدہ جکدر ولایت الہنک جمیع اصفان دن مرتب اولش جمیع کہ سجد
جامعہ حساب اولونور صو کہ اولاری بولقندہ تصدیق ایدہ جکدر غور خاطر

قید سجد روحانی بر این انتخاب انکسار چون قاعده متوز او لا جابر جانین قافزار ک صدر
الحمل

۴۵ هر مسجد جامعی ایچون بر نفرو نظر اولو نور انا بوبرک مسجد ارضنده (یعنی جمعه مسجد اودونور)
اولارک معظم اولاتی ملاحظه سید اولارک اوستنده یان یان اولارک عددی منظور اولماقی برنجی نفرو
مقیم اولوبلور هر ره اخاذور ۴۰۰۰ خازیرک بر ملا حسابندن ولیکن اولارک عددی باش نفرو اولان
زاده اولانلر اولارندن بر سر سیاریندک شانس حساب اولوماقدور

قید مسجد خدیج بنک عدوی و ادغام خدیج در رستمده اولان ملاک عدوی غیر ناظر
 مرتب این کار ایام عین اولاجا قدر هر ۹۰ خان دیک بر لغو ظاهر نظر اتمکله و اگر سکونت
 این نظر منفرد و فاضل اوله و صورتده غیر ناظر که صوابه بدیل اولار و فی مابین اینک جائز
 ۴ مسجد ناظر یک دفعه ای مسجد خدیج بنک خودمستقله و بدو دفعه یک مقدار ایام عین
 اولاجا قدر هر کار ناکدر اولو قیل

۲۷ شیدیه هب لکرت روحانی را در این مذهب مشغول و ملولان هر بر شخص غرضی تکلیف است
مباشه اولاً قدر آن قدم که اعظمیست این بر احوال و اخلاق و ایمان و چون در اوزن افاضاتی در سلسله
انباری و در مکتب این که قسم با او ایستادن قانون عمومی تعارضی
قدیم با دین است قاعده هس معین اولاً قاعده رعایتی است قاعده دین است و رعایتی است
گفت با سلسله اولسون در سلسله دین است که اولسون در سلسله دین است

28) Увольнение лиц вѣдомства мусульманскаго духовенства шітскаго ученія отъ занимаемыхъ ими званій, а равно увольнение ихъ въ отпуски, производится на общій основаній.

Примечаніе. Для отлучекъ не болѣе какъ на двѣ недѣли въ предѣлахъ своего прихода лицамъ, принадлежащимъ къ приходскому духовенству, разрѣшеній не требуется; но о каждой такой отлучкѣ лица сін должны доводить до свѣдѣнія того казіи, которому подвѣдомственны.

29) Увольнение въ отпуски на два мѣсяца, съ сохраненіемъ содержанія, а также за границу, дозволяется не иначе, какъ съ разрѣшенія Намѣстника Кавказскаго; причемъ увольнение за границу, съ цѣлью духовнаго образованія, допускается только въ тѣ мѣста, въ которыхъ имѣются русскія консулы или ихъ агентства.

ГЛАВА II.

1. О правахъ и преимуществѣхъ лицъ Закавказскаго мусульманскаго духовенства шітскаго ученія.

30) Званія Закавказскаго мусульманскаго духовенства шітскаго ученія никому не сообщаются по наследству, а лицамъ, удостоеннымъ оныхъ, принадлежатъ лишь во время дѣйствительнаго занятія ими духовныхъ должностей.

31) Лица, составляющія шітское духовенство, какъ высшее (ст. 5), такъ и приходское (ст. 6), освобождаются отъ платежа казенныхъ податей и повинностей, а равно отъ тѣлеснаго вѣззанія, доколе достигъ въ духовныхъ должностяхъ.

32) Дома лицъ шітскаго высшаго и приходскаго духовенства, занимаемые самими владѣльцами и не приносящіе дохода посредствомъ отдачи въ наймы, освобождаются отъ постоя, поземельнаго сбора и прочихъ городскихъ повинностей, вромѣ сборовъ на освѣщеніе, мощеніе и содержаніе въ чистотѣ городскихъ улицъ.

۱۴۸ شیعہ مذہب مالک روحانی و غیر مصلحت ایدن اشخاصک عزلی و مایل اولاری
سفره قضا ایتک قانون عمومی مقتضای معمول اولنا جاتدر

۱۴۹ قید مسجر روحانیه آنجانی او رجاعتی ساکن اولان محاکم حدود اعلیٰ مقرران زیاده
اولبان مدت دکت سفر ایتک ایچون اجازت آفاق لازم دکل تا بر کوک سفره مصلحت اولار کت ایچ
اولدو دکل تا خیر اطلاع و بر سوتر

۱۵۰ ایکی ای مدت دکت حفظ وظیفه ایسوا تکره قضا ایتک و مایل خارج مسجره سفر ایتک جاتدر
نقطه جانشین قافانک اجازتیه و تحصیل علوم روحانیه تصدیق خارج مسجره مقرران و حق جاتدر
آنجان اوصورده که روس قونسولاری با اولار کت تا بیلر میفر اولدو دکل محله سفر اولدو

باب ثانی

۱ زان قافانک شیعہ مذہب مالک روحانی اشخاصک حقوق امتیازاتی بیایندو
۲۰۰ زان قافانک شیعہ مذہب مالک روحانی القابی ار ثانیچ بر کت جاتدر از تکره روحانیه مستحق
اولان اشخاصه بوالقاب مخصوص اولار جاتدر آنجان اود قیده که مقتضای روحانیه کت سر اجازت شین
اولش اولار

۱۳۸ شیعہ مذہبک روحانی سکندره محسوب اولان اشخاص خواجہ بیکری اولر ایچو که جمعی فصلده
مذکر درم (خواجہ کوچکری اولر) ایچو که جمعی فصلده کوستر بولدرم دادا که ماسب روحانیه ده قیدر لر دیوانی
غرض برون و تحمیلان و مایل حسابی بقدر تکران آزاد اولار جاتدر

۱۳۹ شیعہ مذہبک بیکر کوچک روحانیه بیکر ایولری که آنجانی اوزلر کت سکندره اولار جاتدر
دیگر کت جتندن مایل کتون اولر قوشون منزلندن دیر غرضندن و بر سر تحمیلانندان مسافدر لر کت
کوچلرینی روشن ایتک و قوشون ملک و تبرکات مایل مصادفندن باشند

37) Духовныя лица, за нарушение обязанностей духовнаго званія, собствен- по до вѣры относящихся, подлежатъ возмѣщеніямъ и наказаніямъ по опредѣлені- ямъ губернскихъ мецкихъ и духовнаго правленія. За всѣ прочіе проступки и преступленія по исполненію обязанностей, сямъ положеніемъ на духовныя лица возлагаемыхъ, они подвергаются ответственности на основаніи 1066 и по- слѣдующихъ статей устава уголовного судопроизводства 20 ноября 1864 г.

Примечаніе. Губерскіе мецкіе и духовное правленіе могутъ подвергать виновныхъ: пованію, денежному взысканію до пятидесяти рублей и аресту до семи дней. Независимо отъ того, ибѣ эти могутъ входить съ представленіями къ поддѣльному начальству объ отрушеніи виновныхъ отъ должностей.

38) По дѣламъ, подлежащимъ уголовному суду, лица шітскаго духовен- ства судятся общимъ порядкомъ уголовного судопроизводства.

39) Духовнымъ судомъ судятся: чины приходскаго (мецкаго) духовен- ства въ поддѣльномъ губерскомъ мецкѣ, а прочіе въ духовномъ правленіи.

40) По дѣламъ о поддѣльныхъ уголовному суду преступленіяхъ по нару- шенію обязанностей ихъ званія, мусульманскіе духовные шітскаго ученія су- дятся:

1) Чины приходскаго (мецкаго) духовенства, взын и члены губерскихъ мецкихъ, по постановленію губерскаго правленія, въ оружныхъ судахъ;

2) члены духовнаго правленія, по постановленію совѣта Главнаго Управле- нія Намѣстника Кавказскаго, въ Тифлисской судебной палатѣ;

и 3) шейхъ-уль-исламъ, по постановленію 1-го Департамента Правитель- ствующаго Сена, въ Кассационномъ Департаментѣ.

III. Объ обязанностяхъ Закавказскаго мусульманскаго духовенства шітскаго ученія.

41. Мусульманское духовенство шітскаго ученія, исполняя обязанности по отправленію богослуженія, обрядовъ и требъ, по правиламъ своей вѣры, съ- тѣмъ ибѣ исполнять неуклонно законы и распоряженія правительства. Не-

۳۷ روحانی اشخاص روحانی تعلیمات و ایضاً فنی سند و رافع چندین مخصوصاً بدین متعلق اولان امور
غیریک چک و کاره روحانیت یک تعین انجلیک مؤلفه و عقیده که قرار اولاجا قرار و اما بر تعصیر
و چرا که چندین که بود قرار و ادویه در محول اولان و ایضاً فنی بود مکه اولادان انش اوله مسئولیت متان

دو شکی که ۱۸۵۰ هجری المده بود که ۴۰ مسنده چرا که مخصوصه با مسلمانان را فو که ۱۰۰۰ هجری فنی و فو که ۱۰۰۰ هجری فنی
قید غیریک چک و کاره روحانیت یک تعین انجلیک مؤلفه و عقیده که قرار اولاجا قرار و اما بر تعصیر
و اداری فنی که کونک دوستان اید و ملایر و بوندان ماعدا این مقام تعلق اولان که ملایر و بوندان
بلور که تعصیر لی مقصدان خارج ایتون

۳۸ چرا که چندین اولان انشاء بشید مذہبیک روحانیت یک تعین انجلیک مؤلفه و عقیده که قرار اولاجا قرار و اما بر تعصیر
موجب دیوان اولاجا قرار

۳۹ روحانی دیوان اولاجا قرار مسجد طاریک حقه و تعلق اولان غیریک چک و کاره روحانیت یک تعین انجلیک مؤلفه و عقیده که قرار اولاجا قرار و اما بر تعصیر
حقه اداره روحانیت ده

۴۰ خارج از چندین اولان و چرا که بدین متعلق اولان انشاء بشید مذہبیک روحانیت یک تعین انجلیک مؤلفه و عقیده که قرار اولاجا قرار و اما بر تعصیر
اولاجا قرار و ادویه در محول اولان و ایضاً فنی بود مکه اولادان انش اوله مسئولیت متان

۱) مسجد طاریک و فو که ۴۰ مسنده چرا که مخصوصه با مسلمانان را فو که ۱۰۰۰ هجری فنی و فو که ۱۰۰۰ هجری فنی
۲) اداره روحانیت یک تعین انجلیک مؤلفه و عقیده که قرار اولاجا قرار و اما بر تعصیر

۳) شیخ الاسلام سناط کار که اولی و دیا طاریک قرار و ایضاً فنی سند و رافع چندین مخصوصاً بدین متعلق اولان امور
۴) زاقا تقارک شیعه مذہبیک ملایر یک و حانیک یک و ایضاً فنی سند و رافع چندین مخصوصاً بدین متعلق اولان امور

۵) اما ناقارک شیعه مذہبیک ملایر یک و حانیک یک و ایضاً فنی سند و رافع چندین مخصوصاً بدین متعلق اولان امور
دینی و رسوم شرعی اید و ملایر و بوندان ماعدا این مقام تعلق اولان که ملایر و بوندان

по властямъ, установленнымъ Российскимъ правительствомъ. Пль воспрещается, безъ особаго дозволенія главнаго управленія Намѣстника Кавказскаго, обращаться къ иностраннымъ духовнымъ или инымъ властямъ за вѣдѣніи либо наставленіями и разъясненіями, а въ случаѣ полученія таковыхъ, они обязаны немедленно представлять оныя вѣдѣніи гражданскому начальству, подъ опасеніемъ, за сокрытіе ихъ, взысканія по статьѣ 257-й улож. о наказ., изд. 1866 г.

47) Совершеніе брачныхъ между мусульманами шітскаго ученія обрядовъ предоставляется исключительно ихъ духовнымъ лицамъ, на основаніи сего положенія определеннымъ.

18) Закавказскому мусульманскому духовенству шітскаго ученія возбраняется совершеніе брачныхъ обрядовъ:

- 1) прежде достиженія женихомъ пятнадцати и невестою тринадцати лѣтъ;
- 2) съ безумными и сумасшедшими;

3) съ женами, непотупившими отъ мужей установленнаго развода, а также браки, сопряженные съ насильемъ, обманомъ и увозомъ дочерей отъ родителей;

4) перебежкахъ и турецкихъ подданныхъ съ мусульманами Закавказскаго края, безъ разрѣшенія губернскаго мѣджелиса, утвержденаго губернаторомъ, и

5) во всѣхъ случаяхъ, мусульманскимъ закономъ или шаріатскими постановленіями воспрещаемыхъ.

49) При погребеніи умершихъ, духовенство должно руководствоваться установленными для сего общими законоположеніями.

50) Сборъ для отпращиванія за границу и самаго отсыла за границу даяній мусульманъ на дѣла благотворительности, а равно доходовъ съ имущества мечетей, училищныхъ и иныхъ, именуемыхъ вакуфами, безъ предварительнаго на то согласія духовнаго правленія и разрѣшенія главнаго управленія Намѣстника Кавказскаго, воспрещается подъ опасеніемъ отвѣстности по статьѣ 257 улож. о наказ. изд. 1866 года. О всякомъ нарушеніи сего правила и обя-

قدخدا که جانشین قاضی قضاوت اداره کسبند عیبه اجازت اولاش خارج مسجده روحانیله و باشند مکتوبه
بر که بصحبت ندر کشف مسئله ایچون رجوع ایدر دهر که نضیت ندر کشف مسئله روحانیله و اجدر که
بناظر اولاری او محاکم حکومت ملک سببشند او ایستور کورخوت نظر دیر که اولاری کز ملک جشندن و
سده با سیلان زاقون کتابت عقوبات باندہ اولان ۴۷ م جمعی فصله مطابق مؤلفه یہ کفر اولاجا فلک
۷ عام شید مذہب مسئلہ ترک آرسندہ عقود منافی جاری ایملک مطلقاً بوزار او موخجہ معین اولمان شید
مذہب روحانیله و الدار اولور

۸ عام زاقون کتابت عقوبات مذہب مسئلہ ترک روحانیله عقود منافی جاری ایملک قدخدا
(۱) اگر کسی اولان بش باشد و منکره اولان اوج باشند بالغ اولاش اولالار
(۲) عسلر ترک و مجبور ترک مایندہ

(۳) غیر مطلق اولان عورتره و باید زور و فرسید آما و آرسندن قچر و لاش زلاره

(۴) قتل و دیران تبیسیر زاقون عسلر ترک ایستور دیر که غیر شرعی محکمان او خصوصه
غیر ناظر تصدیق ایتمش اجازت اولید

(۵) هر اوسم عقود منافی که جمیع اتفاقاته اسلام قانونیه و احکام شریعتیه اولور بوزار

۹ عام دفت ایدنری دفن ایملک حالده روحانیله ترک بخصوصه وضع ایش قرائن عوییه فی رسدایر

ایستور

۱۰ خارج مسجده کومر ملک ایچون پول جمعی ایملک مسلمانان وصول کن وجوه تراواح ایملک عینی
و باید مسجده مدرسه باشند شیلر اموالندن حاصل اولان مانعی که و تہیات مسجده خارج مسجده کومر ملک
اداره روحانیله و اضاسی اداره کسب جانشین قاضی قضاوت اجازت اولاش قدخدا ۱۱ م جمعی ایدر سیلان
زاقون کتابت عقوبات باندہ با سیلان ۴۷ م جمعی فصله مطابق مسئلہ ترک احرار ایملک و هر کس بوقعدہ

руженномъ поучении на оное, мусульманскіе духовныя шітскаго ученія обязаны доводить до свѣдѣнія мѣстнаго гражданскаго начальства.

ГЛАВА III.

О казняхъ.

50) Казнямъ, въ предѣлахъ имъ подѣдомственныхъ, принадлежатъ: а) надзоръ за приходскими (мечетскими) духовенствомъ, и б) разбирательство дѣлъ брачныхъ.

52) Казнямъ предоставляется также право примирительнаго разбора возникающихъ между мусульманами споровъ (ст. 65—68).

A. Обязанности казиевъ по надзору за приходскими (мечетскими) духовенствомъ.

53) Казии, по обязанностямъ надзора за приходскимъ духовенствомъ, должны:

1) наблюдать за исполненіемъ приходскими духовными лицами обязанностей, возложенныхъ на нихъ силой положеніемъ;

2) руководить ихъ наставленіями и увѣзаніями съ цѣлью направленія дѣйствій ихъ въ точному исполненію ими лежащихъ на нихъ обязанностей;

3) слѣдить за тѣмъ, чтобы въ отправленіи богослуженія и религиозныхъ требъ и обрядовъ не были допускаемы лица, неимѣющія на то права,

4) слѣдить за нераспространеніемъ между мусульманами вредныхъ, нетерпимыхъ правительствомъ ученій и за недопущеніемъ воспрещенныхъ сношеній съ заграничными духовными или иными установленіями и неразрѣшенныхъ начальствомъ сборовъ для отсылки за границу.

سند و رسد و یو فاعده فی سند در مانده اولمک قعدی اشکار اولسه او مورد مسلم ترک شیعہ مذہب روحانیت
واجبدر کتبیچ جهان معاک حکومت کلیتہ سند اخبار اتصوئر

باب ثالث

قاضیہ خصوصہ در

۱۵ قاضیہ وزیر مستندہ اولان دایرہ ارہ مستقدر (۱) مسجد قاریک استندہ مراتب اولان

(۲) سناکت البشیریک مراتب

۱۶ باید قاضیہ و کادار اولور کہ مسلمانک آرسندہ واقع اولان منازعاتہ مع کونہ مراتب

(نچکہ و مجیدن و وچي فصلدک ذکر اولور)

۱ مسجد قاریک استندہ مراتب کما یکن قاضیک فرائضاتی بیان ایدر

۱۷ قاضیہ مسجد قاریک استندہ مراتب اولان یکن فرائضاتی جتدن واجبدر

(۱) مسجد قاریک استندہ بوقرار و اور حوجہ عمدہ برنہ محمول اولان فرائضاتی بمرکت یکن

باجبی اولان

(۲) قارہ نصایح و تطایمیر ہما اولان بوقتیلا و اولارک اعوانی زمرہ زندہ اولان فرائضاتی

بوقرک دلالت اتصوئر

(۳) مراتب اولان کعبادہ اقصی و احوال دینی و رسوم شرعیہ ابراہیم قعدی اولمان شیعہ

بوقبل امورہ مباشر اولما سونر

(۴) مراتب اولان کسلمانک آرسندہ ضرر و دولت متعلی اولمان مذہب شیعہ اولان

و خارج سند و روحانیت و ایسا حکم مثل ایسا کتب اولونما سون و اولمای دولت اجازت و برمد و کونہ

قارج سند و کونہ مرکب یکن پول نظر سون

54) О всех замѣченныхъ или уклоненіяхъ (ст. 53) казінъ обязаны доводить немедленно до свѣдѣнія мѣстнаго гражданскаго начальства; по нарушенію же лицами приходскаго духовенства обязанностей, собственно до вѣры относящихся, сообщать вмѣстѣ съ тѣмъ губернскому медіалуу.

55) Казінъ обязаны вести, по данной формѣ, и представлять въ установленные сроки духовному правленію и губернатору:

а) общіе списки: одинъ о лицахъ приходскаго (мечетскаго) духовенства, а другой объ исключенныхъ изъ духовнаго званія, отрѣшенныхъ и удаченныхъ отъ должностей по вѣдомству духовенства ихъ ученихъ;

б) краткіе послужные списки поддѣльныхъ или духовныхъ лицъ;

в) вѣдомости о числѣ мечетей;

г) вѣдомости о мечетскихъ школахъ;

д) вѣдомости о вакуфахъ, зенатѣ, маль-нимамъ и другихъ разбѣшенныхъ правительствомъ сборахъ;

е) вѣдомости о числѣ родившихся и умершихъ, а равно о совершенныхъ и расторгнутыхъ бракахъ, по правиламъ, установленнымъ для веденія метрическихъ книгъ.

56) Порядокъ исполненія обязанностей казінъ по наблюденію за веденіемъ метрическихъ книгъ, за мечетскими школами и по управленію вакуфами и другими сборами определяется инструкціею Намѣстника Кавказскаго.

57) Недовольныя дѣйствіями и распоряженіями казінъ по отправленію ими обязанностей ихъ званія, могутъ обращаться съ жалобами: по дѣламъ духовнымъ—въ духовное правленіе, а по всемъ прочимъ—въ губернатору.

۵۴ تاخیر ملاحظه ایندوکل جمع تعلقات خصوصه (ساده) کلاکله بلانیه بمان تمامت حکومت
ملکیتسه اخبار ایتسونه واکسجه طاقان محضه ضامن باندو اوزاریتک زانیانی سنده ورسر تاخیر لک اخصره
غیریک مجتلا اظه ورسونه

۵۵ تاخیر واجد کلاکستین طرز و معتز اولان و عده لره مذاکره ایدوب اولمه روحانییه و غیره بپیش
ایتسونه

۱) عمومی سایلر برسی سیم طاقان خصوصه واکسیر روحانی صغدن در دمایت دایر سیکت مناصبت
افراج و معتزل و مرود اولان اشخاص باره سنده

۲) اوزاریتک زیر سنده اولان روحانی اشخاصک مخیر سایلرین

۳) ساجدک عددی خصوصه تفصیلات

۴) ساجدک لکریک خصوصه تفصیلات

۵) معتوفات و زکوة مال امام بر دولت اجازه تیاجی اوش بر خصوصه تفصیلات

۶) تولد لکریک و وفات لکریک و بایلیک حاکم و ملا لکریک عددی خصوصه تفصیلات تولد لکریک
اچون معتز اولان قواعد مطابق

۷) جانشین قاتقارک سنده التملیه معین اولاجا کلاکله تاخیر طرز لکریک اوزاریتک زانیانی بجا
یتوسونه تولد لکریک سیکت دوله ملاحظه ایتکده و ساجدک متبایر لغات تیر کله و معتوفاتی و سایر
جمع اولانان وجو ماتی و ولا بوزر ماقده

۸) تاخیر نصیباتی متخصیصی زانیانی تیر و کله هر کس اولاک اعمال و بایر بزرگان ناراضی اولو
باجاره بیلور کلاک ایتسونه شکایت ورسونه امورات روحانییه باندو اولمه روحانییه و غیره سایلر
باندو غیره ماطوره

1) Дѣла, касающіеся порядка отправленія богослуженія, обрядовъ и исполненія духовныхъ требъ.

2) Дѣла о проступкахъ и преступленіяхъ лицъ приходскаго (мечетскаго) духовенства, по нарушенію обязанностей духовнаго званія, собственно до вѣры относящихся.

3) Жалобы на рѣшенія казисъ по дѣламъ брачнымъ и бракоразводнымъ, и пререканія между казисами о подлжности по симъ дѣламъ.

4) Дѣла по преступленіямъ и проступкамъ мѣстными шітскаго ученія, въ тѣхъ случаяхъ, когда, по законамъ уголовнымъ, полагается лишь показаніе или отсылка виновнаго къ духовному суду.

5) Разсмотрѣніе дѣлъ и вопросовъ, предлагаемыхъ на обсужденіе губернаторомъ.

6) Завѣдываніе, чрезъ одного изъ членовъ медреса, духовными училищами медреса и надзоръ за мечетскими школами.

7) Проведеніе испытаній на вступленіе въ духовное званіе.

8) Дѣла по управленію приходскими (мечетскими) и иными имуществами и разрѣшеніями правительствомъ духовными сборами.

73) Губернскій медресъ приступаетъ къ разсмотрѣнію дѣлъ, означенныхъ въ п. п. 2-4 предшедшей статьи, не иначе, какъ по представленіямъ должностныхъ лицъ, по частнымъ жалобамъ, или по приговорамъ судебныхъ мѣстъ.

74) Губернскій медресъ состоитъ подъ высшимъ надзоромъ губернатора, который имѣетъ право требовать отъ него по вѣстямъ свѣдѣній и объясненій. Губернатору предоставляется назначать особаго, изъ состоящихъ въ его

۱) عبارة التلمذ والاعتمال دينيكم ورسوم روحانيتكم فاعلموا اجر سنده فليقل اولان بشري

۲) مساجد روحانيتكم مخصوصا بدين متعلق اولان البشره روحانيت فالحضائ سندره

دوقه كمن تعصيرت وجرالم بشري

۳) كج وخلق امورنده فاضبك تفهنا سراندرين وريبن شك تروفاضيك ماينده بو

ايشرك بود سورتق خصوصنده دوقه كمن اختلافات

علم شيد مذنب سلماندرن دوقه كمن تعصيرت وجرالم بشري او اتفاقا فله كجرالم قوانين

موجب تيجان معقود توبه ويرك وداوني روحاني وداوند كمن كمن لازم كج جلد

۵) اولونه البشره وسنله ملاحظه التلمذ اولارك خصوصنده قصور ادوب فترا كمن ترك

غور تا غور غورندن خواهش اولونش اول

۶) مجلس حضورن درن برسينك توطيله مدرس روحانيتي دولاندر ماق وساجد كمن بغير لغات

۷) روحاني صفه داخل اولماق ايجان امتحانات عمو كمن ترك

۸) مساجد اموالي وسر موالج دوليك جائز تجميع اولونش روحاني فخرالهي دولاندر ماق

بائنده اولان البشر

۳۳ كچي فصلك مچي فخر سندن عايجي فخر سندن ذكر اولمان امورك ملاحظه غورنك

مجلس تيجان اوصورنده اقدام ايده كجدر ك ارباب مناصب غورندن انهار اولونه وخلق غورندن شكاست

ويريند ويا ايكله دولانخانه لك احكامي قضا ايده

۳۴ غورنك مجلس غورنك فخر كمن لغات عاليسنده محمود واديك هر برلش خصوصه

غورنك مجلس انقلاعات و تحقيقات مطالبه ايجان اختياري دار و غورنك خوره واكلار اولوندر ك اور

دايره حكومتنده محسوب اولان ارباب مناصبن برين معين امسون غورنك مجلسه ايشرك

вѣдѣній, чиновника для наблюдѣнія за правильнымъ теченіемъ дѣлъ въ междѣлѣ.

75) Определеія губернскаго междѣлѣя составляются по большинству голосовъ.

76) Жалобы на определѣнія губернскаго междѣлѣя подаются въ двухмѣсячный срокъ въ тотъ-же междѣлѣ, который представляетъ оныя въ духовное правленіе, не позже двухъ недѣль по полученіи ихъ, при надлежащемъ объясненіи, или-же, вмѣсто того, при подлинномъ определѣніи, относящемся къ жалобѣ.

77) Если определѣніе губернскаго междѣлѣя, о наложеніи на виновныхъ духовныхъ лицъ взысканій (ст. 37 и 39), не будетъ обжаловано въ двухмѣсячный срокъ, то оно приводится въ исполненіе съ утвержденія губернатора.

78) Заключенія междѣлѣя по релігіознымъ вопросамъ представляются на разрѣшеніе духовнаго правленія.

79) Постановленія междѣлѣя по брачнымъ дѣламъ, состоявшіяся вслѣдствіе требованій судебныхъ постановленій, а равно по дѣламъ о вступленіи женщинъ въ новый бракъ при существованіи прѣзятія, о вдовствіи между лицами, несостоящими въ брачномъ союзѣ и о вступленіи въ бракъ въ незаконныхъ степеняхъ родства, обращаются въ судебныя постановленія, по принадлежности.

80) Пререканія о подкудности между междѣлѣями шінтскаго ученія, разрѣшаются шінтскимъ духовнымъ правленіемъ, а между междѣлѣями разныхъ ученій—тѣмъ духовнымъ правленіемъ, по вѣдомству коего первоначально возникло дѣло.

81) Губернскіе междѣлѣи имѣютъ свою печать.

82) Для прошеній и слѣдующихъ къ нимъ приложений, какъ и для всѣхъ бумагъ, подаваемыхъ въ губернскіе междѣлѣи, а равно для копій съ рѣшеній, справокъ и тому подобныхъ бумагъ, употребляется гербовая бумага второго

درستگت از اینجا تا باز مراتب اولیای ایچون

۷۵ غیرینکسک چلکسک علی صورت ناما جادریکرت اصولتاریکی کثرت آرا اید

۷۶ غیرینکسک چلکسک حکمرانن شکانیزویریکدر اکی آئی مذندہ جهان چلکسک اوزیندو جهان مجلس اوزن شکانیزویریک اداره روحانیتیه ارسال ایدہ جلدیک شکانیزویریک کوزدن اکی مذندہ دن زبادہ کچیش مذندہ اوزنیک لازم کن بیان نارس میقتندہ وبا اینک بیان نامر عوض اوزنیک شکانیتہ دغلی اولان اصل قرار نارسینک میقتندہ

۷۷ هرگاه (۳۷ و ۳۹ مبحث فصله مطابق) غیرینکسک چلکسک روحانی متعزک استہ حریمہ

قوبولانق باندہ صادر اولان قرار نامہ دن اکی آئی مذندہ شکانیتہ ویریسہ اوصورتہ جهان قرار نامہ

غیرینکسک تصدیق نمندہ جری اولونا جادری

۷۸ مسائل دینیه مضمرندہ غیرینکسک چلکسک تصوراتی پیشینہ اولونا جادری اداره روحانیتیک کثرت

۷۹ امور نکاحہ کہ سودر دیوانخانہ لینک مطالبہ لی موجب صورت پذیرا دلش اولو واما بیکلایین

آئندہ اولان عورتک دوبارہ اکره کینیکلای باندہ اولان ایش کردہ روز نامہ بندہ وحرام اولان قرابتدن

مراجعت ایتک باندہ چلکسک احکامی تلقین کردہ سودر دیوانخانہ لیرینہ مرجع اولونا جادری

۸۰ شیدہ مذہب چلکسک آراسندہ برامک بود سودر تلقی خصوصندہ وقوع اختلافات شیدک

اداره روحانیتیه سینک فتواسید حل درنع اولونا جادری شیدہ مذہب دستن مذہب چلکسک آراسندہ

وقوع کلن اختلافات حل درنع اولونا جادری اداره روحانیتیک فتواسید کراش اشدادہ اوزنیک اید

ادار مسندہ ظهورہ مکرریدر

۸۱ غیرینکسک چلکسک اوز مہری اولونا جادری

۸۲ غیرینکسک چلکسک درین عراض ایچون داولارک لختالی ایچون دسار نوشجات ایچون دایلی

تفسار درن صورت کورتوک ایچون تحقیقات یازنق ایچون دوشلور نجات ایچون کرک غیر بولی

разбора, въ сорочъ копѣекъ.

83) Размѣръ казначейскихъ пошлинъ за производство дѣлъ въ междинахъ за выдачу копій, справокъ и т. п. и за приложеніе печати опредѣляется особую тавсою, утверждаемую Намѣстникомъ Кавказскимъ.

ГЛАВА V.

О шейхъ-уль-исламахъ и о шіитскомъ духовномъ правленіи.

84) Шейхъ-уль-ислахъ предѣлательствуетъ въ шіитскомъ духовномъ правленіи.

85) Временное исправленіе должности шейхъ-уль-ислама поручается одному изъ членовъ духовнаго правленія, по усмотрѣнію Намѣстника Кавказскаго.

86) О послѣдствіяхъ произведенныхъ обзорѣйи подѣлдомственныхъ ему учрежденій (ст. 7) шейхъ-уль-ислахъ представляетъ вадежшіе отчеты Намѣстнику Кавказскому, а вышки изъ оныхъ сообщаются имъ губернаторамъ, по принадлежности. Кромѣ сего копія съ сихъ отчетовъ сообщаются для свѣдѣнія въ Министерство Внутреннихъ Дѣлъ.

87) Шейхъ-уль-ислахъ о достойныхъ вниманія и поощренія заслугахъ лицъ, служащихъ въ духовномъ правленіи, входить съ докладами въ Начальнику Главнаго Управленія.

88) Присутствіе духовнаго правленія, подѣл предѣлательствомъ шейхъ-уль-ислама, состоитъ изъ особо называемыхъ Намѣстникомъ Кавказскимъ трехъ членовъ (ст. 15). Въ засѣданіяхъ присутствія должны находиться состоящіи при правленіи секретарь.

Примечаніе. Распределеніе дѣлъ и занятій между членами правленія и

مربوط بہ حق کاغذی استعمال اولونسون قرق قوبک قبتندہ

۸۳ مجلسہ انجاء مکمل الشہادۃ اورتی ایش صاحبزادہ دفترخانہ خرجت مقدار و صورت

وتحقیقات و سایر بوشقلوہ شجاعت دیرک و با بلہ ہر باسماق خرجت مقدار معین اولونا جادہر
علیہ زخیر جانشین قافازک تصدیق نمندہ

باب خامس

شیخ الاسلامک و شیعہ مذہبک ادارہ روحانیہ سہیلاندرہ

۸۴ شعبہ مک ادارہ روحانیہ سندہ شیخ الاسلام صدارت ایدہ جلدہر

۸۵ شیخ الاسلامک مؤقتا منصبی روالندورہ مقروض اولاجا قدر جانشین قافازک صلیوہ

موجہ ادارہ روحانیہ خصوصاً لیک برینہ

۸۶ شیخ الاسلام اور دار ادارہ سندہ تالی اولان مقامی ملاحظہ اندو کہ نہ صکرہ (ہجری فکولورہ)

ظہور مک لک یغیات خصوصہ جانشین قافازہ لازم اولان تفصیلات بشہناد ایدہ جلدہر و بوقصبات

مطالعہ ای اجتماع برہا طورہ اعلام ایدہ جلدہر تلقی و بونہر ما عدہ ہین تفصیلات صورتی اطلاع بچون

وزارت امور داخلہ ارسال اولونا جادہر

۸۷ ادارہ روحانیہ خدمت اہلن اشخاصک القانہ سزاوار اولان حسن خدمتک و اولادک

تشویق باندرہ شیخ الاسلام ادارہ علیہ جانشین قافازک ریسہ مروض آمد کو نہرہ جلدہر

۸۸ ادارہ روحانیہ مک اجلاس شیخ الاسلامک تحت صدر سندہ ترتیب نا جادہر علیہ جانشین

قافازک اختیار یلمنصوب اولونش اوج فوضون (ہجری فکولورہ) و ادارہ روحانیہ اجلاسندہ

کرک ادارہ روحانیہ و حسب اولونا سبقتیاری لکشی دخی حاضر اولسون

قید ادارہ روحانیہ خصوصاً لیک و دفترخانہ ہجرا سکت باندرہ ایش لری و ش اغلی قسبت لیک

чинами канцелярии и вообще порядок ведения дѣлъ опредѣляются инструкціей Намѣстника.

89. Недостатокъ наличныхъ членовъ для составленія засѣданій духовнаго правленія пополняется съ разрѣшенія Начальника Главнаго Управленія.

90) По дѣламъ, возникающимъ между мусульманами разныхъ ученій, шіитскаго и суннитскаго, подлежащимъ рѣшенію шіитскаго духовнаго правленія, долженъ быть приглашаемъ въ оное предсѣдатель суннитскаго духовнаго правленія, съ правомъ голоса.

91) Какъ въ приведенныхъ случаяхъ (ст. 90), такъ и для обсужденія общихъ по управленію мусульманскаго духовенства жѣръ, составляются, съ разрѣшенія или по распоряженію Начальника Главнаго Управленія, соединенныя присутствія изъ всѣхъ членовъ духовныхъ правленій шіитскаго и суннитскаго, подъ предсѣдательствомъ особо назначаемаго каждый разъ лица, по уваженію Намѣстника Кавказскаго.

92) Духовное правленіе сносятся со всѣми правительственными, губернскими и равными учрежденіями—отношеніями, а съ Главнымъ Управленіемъ Намѣстника—донесеніями.

93) Духовное правленіе имѣетъ свою печать.

94) Наблюденіе за правильнымъ теченіемъ дѣлъ по духовному правленію поручается Намѣстникомъ Кавказскимъ одному изъ состоящихъ при Главномъ Управленіи чиновниковъ.

95) Вѣдѣнію духовнаго правленія подлежатъ:

1) Рассмотрѣніе жалобъ на постановленія подвѣдомственныхъ ему губернскихъ межлисовъ, а также донесеній и сообщеній о сопряженныхъ съ нарушеніемъ обязанностей духовнаго званія дѣйствіяхъ подчиненныхъ ему духовныхъ лицъ, и преданіе, вслѣдствіе того, виновныхъ духовному суду.

والمجلس المذكور لوقر ترتیب قاعده مسی شیخ اولونا جادرجا نشینک دستورالعملیه

۹۱ عضو کرامت حضور لی حالده اداره روحانیه اجلاس ایچون لازم کمن حضرتک نقصانی رئیس

اداره کلیه جانشینک تجزیله انام ناما جادرجا

۹۰ هرگاه بشید مذہب رستی مذہب سلازلک بپند بر باره ایشلر پیدا اولد اولارک تعلیمشید

مذہبک اداره روحانیه مستقل اولد اوصیرنره اگر کسی مذہب اداره روحانیه مسنده صدارت ایون شخص

اورایه دعوت اولونسون صوت صاحب اولماق عقیده

۹۱ بجز که بود که اولان ان افکارده (۹۰ جی فصل کورم) ایوره سلازلک اداره روحانیه زینه مقلقی اولان

ایشلره بر باره علم بر علمه تقارانی ایچون رئیس اداره کلیه جانشینک تجزیله یا تدبیری موجوب بشید رستی اولد

روحانیه اینک اعضا لیدن معاجله ترتیب ناما جادرجا هر دنده جانشین فافازک کورسیر کیم بر طبقه

شکلک تحت صدارتند

۹۲ اداره روحانیه جمیع غیر مذہبک منزله و اوزینه بر لر معاجله ایله کانت ایله مکدر کلمات ایله اما اداره

کلیه جانشین ایوانک منی موضوع نامر مسنده اولاجا قدر

۹۳ اداره روحانیه کانت اوزنهری اولاجا قدر

۹۴ اداره روحانیه ایشلرک درست جریان نامانی ایچون رانقت اینک جانشین فافازک

امریله اداره کلیه جانشینده محسوب اولان ارباب مناصبت برینه مقوم اولاجا قدر

۹۵ اداره روحانیه کانت سرانجامه منتقلند

۱) اولک زیر مسنده اولان غیر منسک مجلسک قرار نامر لیدن برین نکایه ملاحظه

اینک و اما بله او موضوع نامر لوده اعلا ملاحظه اینک که اولک زیر مسنده اولان روحانی اشخاصک فافازک

روحانیه فی مسنده ملاحظه کمالی بپند و اصل اولش اولد هر متقارانی بجهت روحانی دلو اندر و رک

2) Наблюденіе за своевременным доставленіем подчиненным ему копіями списковъ и вѣдомостей по ст. 55-й сего положенія.

3) Составленіе общихъ годовыхъ, изъ тѣхъ списковъ и вѣдомостей, свѣдѣній и представленіе оныхъ въ Главное Управленіе.

4) Составленіе проектовъ программъ вѣвъ для духовныхъ училищъ, такъ и для испытаній на духовныя званія, а равно проектовъ правилъ для руководства подчиненнымъ ему духовнымъ лицамъ. Проекты этого рода разсматриваются и утверждаются Главнымъ Управленіемъ.

5) Производство испытаній подчиненнымъ ему духовнымъ лицамъ;

и 6) Разсмотрѣніе всѣхъ вообще дѣлъ, кои, по предписаніямъ высшаго начальства, будутъ переданы на обсужденіе духовнаго правленія.

Примечаніе. Сила статей 62-й и 63-й, относительно употребленія гербовой бумаги и выписанія вѣнцеларскихъ пошлинъ распространяется и на духовное правленіе.

96) Рѣшенія духовнаго правленія составляются по большинству голосовъ, а въ случаѣ равенства ихъ, дѣло рѣшается по тому мнѣнію, которое принято председателемъ.

97) Духовное правленіе рѣшаетъ окончательно всѣ дѣла, касающіяся отправления богослуженія, обрядовъ и исполненія духовныхъ требъ, а также дѣла о бракахъ и о тѣхъ нарушеніяхъ духовныхъ, кои не подлежатъ разсмотрѣнію свѣтскихъ судовъ.

98) Рѣшенія духовнаго правленія по дѣламъ о чинахъ высшаго духовенства, если они приговариваются къ вѣзному либо высылкѣ (ст. 37), приводятся въ исполненіе: относительно вѣзевъ и членовъ губерскихъ медальоновъ —

۴) مراقبت اتمک اداکرت زیر مستند اعلان تاخیر و قرار اداکرت هجری فصله کوسین

سیاه لری و تفصیلاتی اوز و قنده پشینهاد ایتسولر

۵) برسیا برادن و تفصیلاتدن عمومی سالیانه اطلاعات ترتیب ایدوب اداره طبعیه جانشینه

پشینهاد اتمک

۶) تقویر نامر از دفتر مستر درست اتمک هر روحانی حارسه ایچون دهر روحانی اتمک لازم کلن آزمایش ایچون و باید تا عدد تقویر نامر از دفتر درست اتمک اوز زیر مستند اعلان روحانیت اتمک و تشکیل ایچون و بکونه تقویر نامر ای ملاحظه ایدوب تصدیق ایدوب جلد جانشینک اداره ملکیتسی

۷) اوز زیر مستند اعلان روحانیتک آزمایشی علی کتور مک

۸) عملی ادا ایشله ملاحظه اتمک کد بکون امنای دولکت فریات نیل اداره روحانیتک

تقریرت حواله اولویش اول

تقریر ۸۲ هجری و ۸۳ هجری فصلک قونی غیر بودی کا غنیمت استعمال اتمک و در قضا خیرین بازاری اتمک خصوصه اداره روحانیتک اتمک دغیش ملدر

۹۶ اداره روحانیتک قطع نامر سی تام اولو کتورت اصواتل و دی اصوات صورتندیش قطع اولو نور اورایه مطابق کد اولی صدر اختیار اتمک اول

۹۷ اداره روحانیتک بر بولوق قطع ایدوب مکرر عبادة اللہک و اعمال و متبعک و رسوم روحانیتک اجر است مخصوص اعلان جلال الشری و باید امور کجی در روحانیتک اوز و تفصیلاتی خصوصه اعلان ایشلی کد دیر بر سودر اتمک ملاحظه متعلق اول

۹۸ بکونک روحانیتک خطا صادر اولد و قنده کد اولو اداره روحانیتک اتمک کلن قطع نامر ایچون بکونک مواظبه بر سر اولر (۳۷ هجری فصله کوره) اوز صورتند اداره روحانیتک قطع نامر ایچون اولو مواظبه

съ согласія подлежащаго губернатора, а относительно членовъ духовнаго правленія—съ утвержденья Намѣстника Кавказскаго.

99) Духовное правленіе по всѣмъ предметамъ, власть его превышающимъ, входитъ съ представленіями въ Главное Управленіе Намѣстника Кавказскаго.

ГЛАВА VI.

О Закавказских иинтскихъ духовныхъ училищахъ.

100) Мусульме при мечетяхъ дозволяется обучать дѣтей мусульманъ грамотѣ и мусульманскому вѣроученію, подъ ближайшимъ надзоромъ мѣстныхъ казиевъ, которые обязаны въ особенности наблюдать за тѣмъ, чтобы въ мечетскихъ школахъ и духовныхъ училищахъ не были распространяемы вредныя, нетерпимыя правительствомъ толкованія и ученія.

101) Открытие при мечетях новых духовных училищ—допускается по мѣрѣ надобности, съ разрѣшенія губернаторовъ, по представленіи губернскихъ мѣджлисовъ, съ тѣмъ, чтобы потребные на содержание оныхъ расходы были отнесены на доходы съ духовныхъ имуществъ и другіе сборы, составленные посредствомъ добровольныхъ пожертвованій мусульманъ.

102) Общій надзоръ за мѣстными школами и духовными училищами—мѣре, въ предѣлахъ каждой губерніи, сосредоточивается въ губернскомъ мѣстѣ. Вышайшій же надзоръ за мѣрѣе возлагается на одного изъ членовъ оного, имѣющаго званіе мѣдреса, который обязанъ сдѣлать за нераспространеніемъ въ названныхъ духовныхъ училищахъ предѣлахъ, вѣтеринныхъ правилъствомъ толкованій и ученій.

103) Губернскіе меджины обязаны о состояніи находящихся въ них вѣдѣйи медресе и мечетскихъ школь представлять, по данной формѣ, срочныя вѣдомости губернатору и въ духовное правленіе.

(45) 145

فانضیک وغیرہ کے کمال کے حصول کی تحفہ تعلیق اولان وغیرہ نامہ مرکب مضامین ادارہ روحانیہ تحفہ اولان
تحفہ عاشقین فافانزک نقد بقید

۹۹ اداره روحانیت ازینک اختیار مندان بالاتر و الان هر بر طالب خصوصاً کسبیت اداره کاشیه فائزین
تازه نشر اندر مکرر

باب سادس

راقا فقا زك شيعه مذهب مدرسه لری بماننده در

۱۰۰ | ساجده بنده اولان قارا اذن اویغور کسلمان اوڭ قلابی اویغورن قازماق وایلاق ویتیه قیلم
ایسولرمان بک قاضیلرک تحت لغارت ایزنده قاضیلرکخصه و اجدر مراقب اولسولرک ساجده کلبه
و دوجا ایسولرک و دوزلرک دولت قیلم اولسلمان عقالر و دما بشت اولسولر

۱۰ | سجد بنید و تازه دن روحانی مدرسه را جامع قدرت قاضی سید جابر در غریب نامور لک
تجزیای فتنه و غریب کی مجلس لک تفسیر موافق شریک جهان دارم الازم اصناف روحانی
اسوال و سئل نمودن حسب انشاء لعلال اسرار و احوال من جمیع احوال

۱۲۱ کتابت اینک و روحانی مدرسه است و معمولی مراقبت هر غیر از یک حدود ده غیر از یک جلسه
منتقدانه اما مدرسه است و با غیر از با غیر از محول او و او یک مجلس حضور از یک مجلس به سه که
مدرس بقدره او و او با غیر از و او به هر یک از مدرسه او و او به هر یک از مدرسه او و او به هر یک از مدرسه او
مدرس او و او به هر یک از مدرسه او و او به هر یک از مدرسه او و او به هر یک از مدرسه او

۱۰۳ غیریک مجلسه واجب کرد اولاک را قبل از آنکه موجود اولان مدرسه رک و سجده رک
و کتبک اوصاف و بنده و ریلن فرزه مطابق شعرا و نالن و عده را در غیر بنا طوره و اداره و دانیزه تعلیمات
بشهرت و انیسوئر

132

нованіи, въ аукціонныхъ намерѣхъ, или въ губерскомъ правленіи.

109) Денежныя капиталы, духовнымъ установленіямъ принадлежащіе, обращаются, для пріращенія процентами, въ государственныя или общественныя кредитныя установленія. Отдача сихъ капиталовъ въ частныя руки подъ вѣрные залогы, когда такой оборотъ будетъ признанъ удобнымъ и выгоднымъ, допускается духовнымъ правленіемъ, подъ его отвѣтственностію.

110) По приходу и расходу всѣхъ суммъ, поступающихъ съ духовныхъ имуществъ (вакуфовъ), а равно съ пожертвованій и сборовъ, составляется ежегодно по вѣдомству духовнаго правленія, согласно данной отъ Главнаго Управленія Намѣстника Кавказскаго формѣ, общая свѣда, и по утвержденіи ея Намѣстникомъ, приводится въ исполненіе.

111) За всякій противозаконный расходъ изъ духовныхъ имуществъ, доходовъ съ нихъ и сборовъ, или за причиненный имъ ущербъ, виновныя въ томъ лица, номъ ввѣрено управленіе и охраненіе духовнаго достоянія, подвергнутся отвѣтственности, установленной за подобныя дѣянія въ отношеніи имуществъ казенныхъ.

112) Иски и тяжбы объ имуществѣхъ, принадлежащихъ мусульманскимъ духовнымъ установленіямъ, съ другими вѣдомствами, равно и съ частными лицами, производится по общимъ правиламъ гражданскаго судопроизводства, установленнымъ для дѣлъ казеннаго управленія (кн. III разд. I уст. гражд. судопр. 20 ноября 1864 года).

Примечаніе. Защита интересовъ мусульманскихъ духовныхъ установленій шіитевскаго ученія по дѣламъ, производимымъ у мировыхъ судей и въ окружныхъ судахъ, лежитъ на обязанности губернскаго меджлиса, по примѣненіи къ ст. 1284 и 1285 уст. гражд. судопр. 20 ноября 1864 года.

113) Непосредственное заведеніе всѣхъ имуществъ, принадлежащихъ какой-либо мечети, училищу или иному установленію, вѣруется комиссіи изъ наличныхъ приходскихъ (мечетскихъ) духовныхъ лицъ и изъ мѣстнаго сельска-

таунъ-комитетъ, въ случаѣ необходимости, по распоряженію губернатора.

109) Денежныя капиталы, духовнымъ установленіямъ принадлежащіе, обращаются, для пріращенія процентами, въ государственныя или общественныя кредитныя установленія. Отдача сихъ капиталовъ въ частныя руки подъ вѣрные залогы, когда такой оборотъ будетъ признанъ удобнымъ и выгоднымъ, допускается духовнымъ правленіемъ, подъ его отвѣтственностію.

110) По приходу и расходу всѣхъ суммъ, поступающихъ съ духовныхъ имуществъ (вакуфовъ), а равно съ пожертвованій и сборовъ, составляется ежегодно по вѣдомству духовнаго правленія, согласно данной отъ Главнаго Управленія Намѣстника Кавказскаго формѣ, общая свѣда, и по утвержденіи ея Намѣстникомъ, приводится въ исполненіе.

111) За всякій противозаконный расходъ изъ духовныхъ имуществъ, доходовъ съ нихъ и сборовъ, или за причиненный имъ ущербъ, виновныя въ томъ лица, номъ ввѣрено управленіе и охраненіе духовнаго достоянія, подвергнутся отвѣтственности, установленной за подобныя дѣянія въ отношеніи имуществъ казенныхъ.

112) Иски и тяжбы объ имуществѣхъ, принадлежащихъ мусульманскимъ духовнымъ установленіямъ, съ другими вѣдомствами, равно и съ частными лицами, производится по общимъ правиламъ гражданскаго судопроизводства, установленнымъ для дѣлъ казеннаго управленія (кн. III разд. I уст. гражд. судопр. 20 ноября 1864 года).

113) Непосредственное заведеніе всѣхъ имуществъ, принадлежащихъ какой-либо мечети, училищу или иному установленію, вѣруется комиссіи изъ наличныхъ приходскихъ (мечетскихъ) духовныхъ лицъ и изъ мѣстнаго сельска-

го старшин или одного из депутатов мусульман городского общественного управления или иного избранного прихожанским (мечетским) обществом доверенного лица, под председательством старшего приходского (мечетского) духовного. Для хранения денежных сумм, а равно и поступающих от мусульман сборов натуральными произведениями, состоят при комиссии особое лицо, по избранию медреса.

114) Завѣдываніе духовными имуществами въ предѣлахъ губерній лежитъ на обязанности губернскаго медікала.

115) Высшій надзоръ по управленію містскими духовными имуществами въ Закавказскомъ краѣ принадлежитъ містскому духовному правленію, подъ наблюдениемъ Главнаго Управленія Намѣстника Кавказскаго.

Примічання. Наміснику Кавказському предоставляється определение порядка управления и надзора за вавурами и другими духовными сборами.

Подписалъ: Предсѣдатель Государственнаго Совѣта.
 КОНСТАНТИНЪ.

Върно: Дѣлопроизводитель Департамента Главнаго
Управленія Намѣстника Кавказскаго А. Абрамовича.

و کلا نکت برندن و یا باشد مسجد جامع القباب ایتش بر تو مغیر شخصدان ترتیب آپاش قسید به بعضی جمع مفوض

اولو نور مسجد مالربہ رئیس اولان روحانیتک تحت نظر تندی و غنچه یولارک و بلبله مسلمانلردن یعیملان

اجناسک خطی ایچون دخی قیسمه بنده برعلیحدہ شخص مقرر اولاجا قدر مجلسک انتخابیہ

۱۴۱ اموال روحانیہ نکات ادارہ سی غوبریہ حدود نندہ غوبر کی مملکت شہدہ سند محمود

۱۵ از افاضات مکتوبه مشبهه بذهن بزرگ اموال روحانی سنگ اداره سی خصوصه نظارت عالیته

مذہبک ادارہ روحانیہ سے متعلقہ رجائیں قافلانک ادارہ کلمتہ سک مرافقی تحفہ

قید جانشین فاخته و انذار اولو نور که موقوفاتی و سایر روحانی مخصوصانی دولاند و رمان و نظارت

یتورکت یا کون سیاق و قاعده تعیین ایستون

امضای پدر صدر مشورتخانه پادشاهی قسطنطین

На подлинном Собственным Его Императорского Величества рукою написанное:
5-го апреля 1872 г.
Въ Ливадіи.

РОСПИСАНІЕ

должностей по управленію Закавказскаго мусульманскаго духовенства шиптскаго учения.

Число лицъ.	Оклады со-дер-жаній казен-ныхъ.	Въ вѣдѣ-ніи.	По казенно-му.	По вѣдѣ-нію.
I. По шиптскому духовному правленію.				
Председатель, шейх-уль-исламъ.....	11,600	—	1,600	
Числоиъ.....	3,600	—	1,800	
По казенному духовному правленію.				
Секретарь.....	1,600	200	800	УШ
Повѣнчивъ.....	2,350	70	840	X
На провозъ.....	—	—	500	
— наемъ коницъ, сторовъ и на казенныя рас- ходы.....	—	—	1,000	
II. По губернской меджлисъ, по предѣлѣ- сталамъ казеннаго казны.				
Числоиъ.....	2,300	—	600	
Давоприводитель.....	1,500	—	300	X
На провозъ и на казенныя расходы.....	—	—	300	
III. Казны (число лицъ опредѣляется по особому рас- писанію Намѣстника Кавказскаго, по выводу ка- зны изъ предѣловъ казеннаго, ассигнованной на со- держаніе шиптскаго духовенства за Кавказомъ). Примечаніе. Казны, представляющія въ губернской меджлисъ, получаютъ доходи- мы.				
На казенно-ручную казну.....	—	—	150	

Примечаніе. Потребный по сему росписанію расходъ производится до вре-
мени изъ казенны.

Подписалъ: Предѣдатель Государственнаго Совѣта КОНСТАНТИНЪ.

РАЗСЧЕТЪ

СУММА, ПОТРЕБНАЯ НА ЕЖЕГОДНОЕ СОДЕРЖАНІЕ ЗАКАВКАЗСКАГО МУСУЛЬМАНСКАГО ДУХОВЕНСТВА, ШИПТСКАГО УЧЕНІЯ, ПО РОСПИСАНІЮ, ПРИЛОЖЕННОМУ ОЪ УПРАВЛЕНІИ ОЗНАЧЕН-
НАГО ДУХОВЕНСТВА.

Число лицъ.	Оклады со- держаній.	Всѣхъ.
Р у б л.		
1. Духовное правленіе.....	1	6,540
2. Губернскія меджлисы.....	4	1,200
3. Казны.....	20	450
4. Дополнительное содержаніе казенны, за предѣ- ла казеннаго учения въ губернской меджлисъ.....	4	100
Итого.....	—	20,740

Подписалъ: Предѣдатель Государственнаго Совѣта КОНСТАНТИНЪ.

Варио: Давоприводитель Департамента Главнаго
Управленія Намѣстника Кавказскаго А. Абрамовичъ.

۵۳ (۱۸۷۲)

اسمندی اعلی حضرت امیرطور انجمن مخصوصی تنظیم یافتید

آریک مذمه ۱۸۷۲ هجری سنه
لیوادیه

زاتفا ذک شیع مذہب لائیک ادارہ روحانیہ زمرہ موجود اولان مناصب بیان نامہ سیدر

ردیف	مقام	تعداد	مبلغ	ملاحظات
اشیع مذہب ادارہ روحانیہ سندہ				
۱	صدر ادارہ روحانیہ شیخ الاسلام	۱	۱۶۰۰	
۲	عضو	۳	۱۸۰۰	
ادارہ روحانیہ ک دفتر خانہ سندہ				
۱	سید بنایع منس	۱	۱۸۰۰	
۲	مدارن سید بنایع	۲	۱۸۰۰	
۳	موزر لہ	۱	۵۰۰	
۴	مزل و دفتر خانہ و دفتر خانہ	۱	۱۰۰	
۴ دولت قاضی ک تحت ہدایتہ اولان غورب ک مجلس لہ				
۱	عضو	۲	۶۰۰	
۲	کارکنار	۱	۳۰۰	
۳	موزر و دفتر خانہ و دفتر خانہ	۱	۳۰۰	
۴ قاضی لہ اولان ک قاضی لہ اولان ک قاضی لہ اولان ک قاضی لہ				
۱	قاضی لہ	۱	۳۰۰	
۲	قاضی لہ	۱	۳۰۰	
۳	قاضی لہ	۱	۳۰۰	
۴	قاضی لہ	۱	۳۰۰	

قید بویان نامہ اہل اقتضا اولان ک قاضی لہ اولان ک قاضی لہ اولان ک قاضی لہ

اعضا اہل ہدایت صدر شورجہ پادشہ ہ قوت تائین

زاتفا ذک شیع مذہب لائیک ادارہ روحانیہ زمرہ موجود اولان مناصب بیان نامہ سیدر
اولان ک قرار دادہ طہ اولان ک قرار دادہ طہ اولان ک قرار دادہ طہ اولان ک قرار دادہ طہ

ردیف	مقام	تعداد	مبلغ	ملاحظات
۱	ادارہ روحانیہ	۱	۶۵۴۰	
۲	غورب ک مجلس	۲	۱۲۰۰	
۳	قاضی لہ	۲۰	۴۵۰	
۴	قاضی لہ ک مجلس ہدایت لہ ک مجلس ہدایت لہ ک مجلس ہدایت لہ	۴	۱۰۰	
جملہ ک				
۲۰۷۴۰				

اعضا اہل ہدایت صدر شورجہ پادشہ ہ قوت تائین

На подлинномъ написано:
Утверждо.
Наместникъ Кавказскій,
Генералъ-Фельдцейхмейстеръ „МИХАИЛЪ“.
14 Іюля 1872 года
Въ м. Боржомѣ.

РАЗСЧЕТЪ

расходъ на содержание Управленія Закавказскаго мусульманскаго духовенства шитскаго ученія въ 1873 году, составленный на основаніи 2-го пункта Высочайше утвержденного 5 Апрѣля 1872 года мѣня Государственнаго Совета.

	Число чиновников.	Оклады содержимых в палату.		Всего т.
		мелков.	столбов.	
<i>I. По министерскому направлению.</i>				
Председатель, Шейх-Улы-Исмаил	1	1600	—	1600
Членов.....	2	600	—	1200
<i>По канцелярии духовного управления.</i>				
Секретарь.....	1	600	200	800
На писцов.....	—	—	—	500
На наем помѣщенія и сторожей и канцелярскіе расходы.	—	—	—	700
<i>II. По губернскимъ медвѣдомымъ:</i>				
а) Бакинскій.				
Предсѣдательствующему казѣю добавочныхъ.....	—	—	—	100
Членов.....	2	300	—	600
Дьякопроизводитель.....	1	300	—	300
На писцовъ и на канцелярскіе расходы.....	—	—	—	300
б) Елисаветпольскій:				
По тому-же расчету.....	—	—	—	1300
в) Эриванскій:				
По тому-же расчету.....	—	—	—	1300
<i>III. Казн.</i>				
а) Бакинской губерніи.....	2	00	—	600
б) Елисаветпольской.....	2	300	—	600
в) Эриванской.....	2	300	—	600
г) Тифлисскаго.....	1	300	—	300
Каждому изъ 7-ми казѣвъ на писмоводство по 150 р.....	—	—	—	1050
Итого.....	—	—	—	11500

Подлинный подписать: Начальник Главнаго Управленія, Секретарь, Статсъ-Секретарь *Баронъ Николай*.
Скрѣпить: Директору Департамента Главнаго Управленія *Н. Барановскій*.
Върно: Дѣлопроизводитель Департамента Главнаго Управленія *А. Абрамовичъ*.

(୫୫) ଇଇ

اصولده یازدهم
تصدیق این بر مکرر فایده نخست میخائیل
جانشین قافزار غار اولک
اولک ۱۶۴۴ انده ۱۶۴۴ محلی سنده

الزيت ۲ ابرو ۱۷۲۷ هجری سنه ده
 زان قانک خشیه عرب سنانک ارادر روحانی و طایف ایچون آپرک سنه ۱۷۲۷ هجری سنه ده
 تصدیق بایان اولوپور ایستخانی اولان مشورتخانه پادشاهی استعصانک ۳۲ فصله مطاب
 ۱۷۲۷ هجری سنه ده مقرر اولمشک مصارفک حسابنا مسدود

[illegible]

اصلی امضا ابیدرد رئیس اداره تملک و بنا و اداره استانس سیرتار بارون نیکوئی
مسخره ابیدرد اداره تملک و بنا و اداره استانس سیرتار بارون نیکوئی

мѣтвѣнѣ, приуваніе въ мо-
мѣнѣ и чтеніе Аккоранд
въ произношеніи, свѣдѣн-
ніи Арабскому языку.

3) Мураммисъ, т. е., шикманъ
читаетъ:

Онъ долженъ читать шикманъ
и понимать татарскій и
персидскій языкъ, шикманъ
Аккорандъ по Арабскому про-
изношенію, писанъ на двѣхъ
языкахъ, т. е., по татарскому и
по персидскому и знаетъ первую
четырѣ правилъ арифметики.

4) Имамъ, т. е., духовникъ при
судѣ, совершающій служеб-
ное богослуженіе:

Онъ долженъ знать шикманъ
и писанъ, все образы бого-
служенія подробно, шикманъ
свое поименно: онъ обладаетъ со-
вершенныи и расторженіи бра-
ковъ, о правилихъ, предписы-
ваемыхъ относительно родовъ
и имуществу браковъ, о пред-
писаніи, заупрежденіи шикманъ
имамъ, о узаконеніи относит-
ельно родовъ имуществу

3) مقلد کرک بلسو کرک زکوة و ناریه

و تجید اوزر و قراءه قرآن

و رسم خط و بقدر کفا به علم جب

4) امام قریبنی مسجد جامعک رومانیسی

کرک بلسون فتحک عبادت با بنک بر

فضلنی مفتلاً و بقدر کفا به نکاح و طلاق

و رضاع و محرمات با بر بنی و زانی

بنی و علم حابی و حدیث طنی و صرف

و سخوی و ادخماق و یازماق

успешно между полемическими
трудами историка права армян-
скими подробно; также описано
жизни о необходимых преданиях
на пререкла относительно Восточ-
ной грамматики и синтак-
сиса.

5) Нисанс Восток, т. е., древняя
совершеннейшая описательная мо-
дель по математике:

Эта форма имеет все образцы бо-
гаемости подробно, также Восток
прав по Арабскому прогносту-
но и Арабскому грамматике

6) Восток или Восток, т. е., про-
возвращение.
Эта также форма имеет все
то, что представляет древ-
нюю историю от древнейших вре-
мен до современности Александра и после
подписан от пререкла пред-
мет.

7) Матрица, т. е., форма вос-
становления древней математики
показ:

Эта форма имеет Арабскую грам-
матику и синтаксис, также
историю, математическое за-
пис.

5) امام جمعه كرك بيلون ايضا فتاوى

عبادت بانك هر فضلى مفضل و تجويد

اداره قراة قرآن و صرف و نحو

6) واعظ و يا خبيب كرك بيلون تمام

امام قزوين امتحان اول و ثان علمى و علاء

علم تفسيرى و بقدر القدره علم حديثى

7) مدرس كرك بيلون صرف و نحو و آداب

و منطق و معانى و بيان و فقه و تفسير

повищення, коментарії до
корана, предані пророка и
подеко, на котрому осново-
вастоя муршиманская турк-
проблемы, и арабистика.

8.) Назви

Сю фактом знатю все сирійсь
богословствія, текстъ шаріату,
необходимые при рѣшеніи раз-
личахъ шаріату, текстъ
преданіи пророка, чтеніи и
и правилъ арабской граммати-
ки, объясненіи содержанія
исторіи муршиманской турки и
пророка, арабистика, турки
и писаніи по турки: Араб-
ская, Турецкая и татарская
и объясненіи содержанія Алко-
рана.

Примечаніе: Ся муршиманская
Ахалимская турка, при исты-
таніи, вилетю Турецкого ара-
ба турецкая свой турецкой.

За отсутствіемъ Закавказскаго

Муршима и предсѣдателя, вѣнъ Правленія

Н. П. Сиріана Правленія Тамбова

و حدیث و اصول و علم حجاب

N3

۸ فاضل کرک بیلون فنگک عبادت

بحثی و احکام بحثی و مک و ایز مد بشری

و تفسیری قواعد عرف و نحو ادز و

و آناری و علم حجاب و لاز مدرک

ترک و فارس و عربی سواد خوان و درست

نویس اولسون

قید نفیس غوپر نیسند آخند ایز دیک سلا نازون

امتان و قنده فارس یک عوضنده مطالبه اولونا قار

اوز ریک ترک دقری

احمد افندی ملا محمد زلف

Ek 3. Güney Kafkasya Şeyhülislamı Ahund Ahmed Hüseyinzade Tarafından 1873'te
Hazırlanan Müslüman Şii Din Adamları Sınav Programı Taslağı

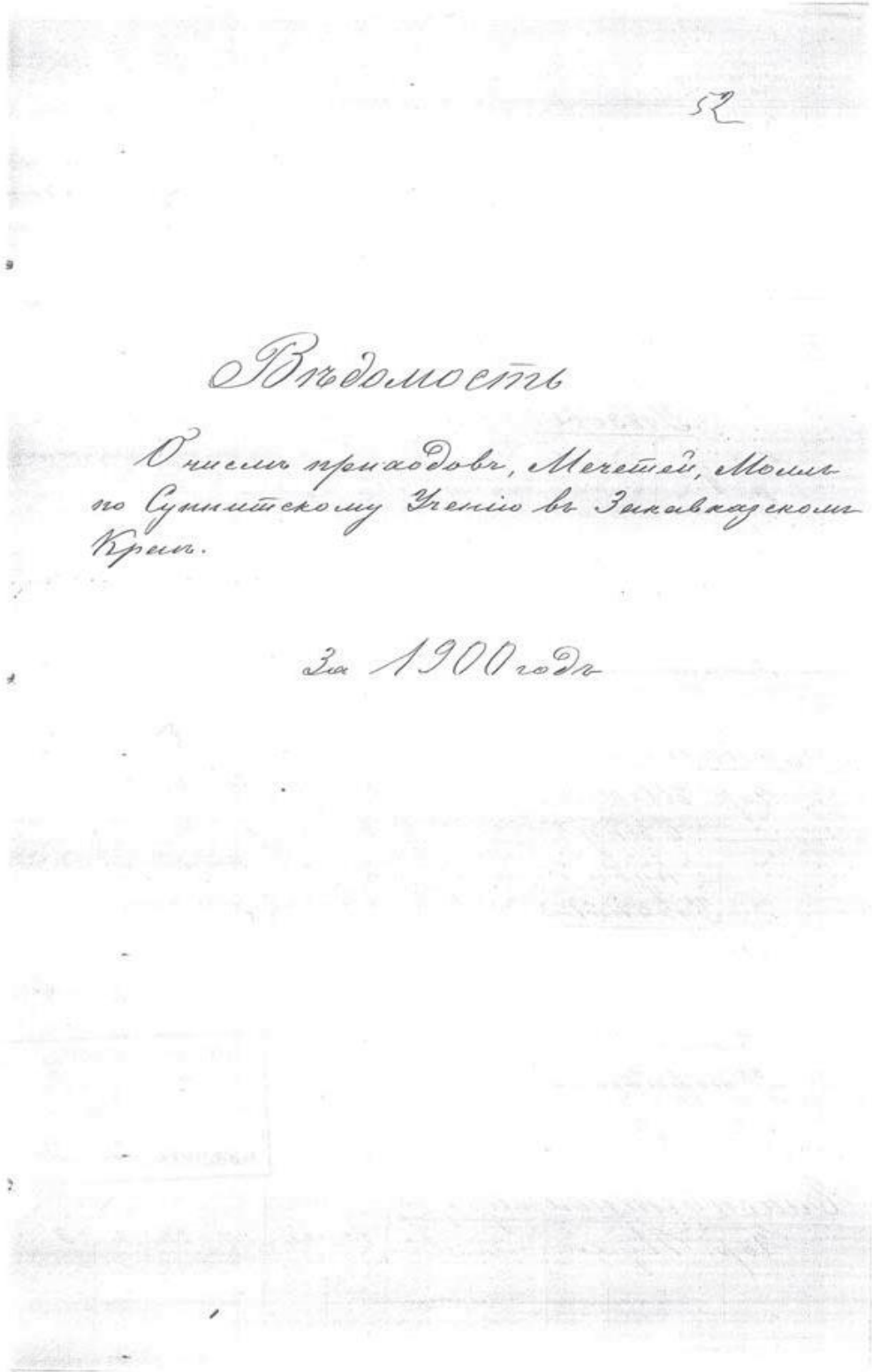
این قاعده برجه امتحان ملایان و اخوندان و بدشتن مراتبشان در اداره روحانیه شیعه مذهب با قافله ترتیب یافت بسیب اینکه علماء روحانیه شیعه مذهب بکسب تفاوت سخن با صنایع مختلفه منقسمند فلذا هر صنف را با عمل خود امتحان باید کرد		
۲	درجه و مرتبه خواندن و ملایان	پس امتحان ایشان باید باین طریق باشد
۱	مؤذن و کبر الصلوة	در لقب ملائی بدشتن فضول اذان و اقامه با قرائت صحیح و بدشتن علامات دخول وقت صلوة مطابق کتب در سبیل شیعه مذهب
۲	عقله موتی	در لقب ملائی بدشتن تغیل اموات و تکفینهم و صلوة علیهم و تعینهم با قرائت صحیح و تدفینهم مطابق قانون شیعه مذهب
۳	قاری القرآن والاُدعیه	در لقب ملائی بدشتن قرآن شریف و مجموع ادعیه ایام متبرکه یکسال و اعمال آن با قرائت صحیح از روی کتب ادعیه شیعه مذهب
۴	معلم الاطفال	در لقب ملائی بدشتن اشکال حروف و هجا و صور افراد و ترکیب آنها و متیاز دادن مصوت و صامت آنها و تمیز کردن میان تعلیم صوت و سبب آنها و دشتن سواد فارسی و ترک و خوش خط بودن آن
۵	مرثیه خوان	در لقب ملائی بدشتن اخبار واقعه که در کربلا می افتاد و معلایم این امام سیم حسین بن علی علیهما السلام و بنی امیه و وقوع یافته است از روی کتب مرثیه و دشتن سواد فارسی و ترکی
۶	امام الحجة و الجماعة و پیشماز	در لقب اخوندی بدشتن احکام صلوة جماعت و مسائل و مقدمات و لوازمات آن مطابق کتب فقهیه شیعه مذهب و دشتن قرائت صحیح موافق علم قرائت

۷	وخط و خطب منبری	در لقب اخوندی بدینست آنچه پشمارنیداند و بدینست علم تفسیر قرآن شریف و علم حدیث و قصص انبیاء و طریق تعلیم مسائل شرعیة از روی کتب فقهیة و سواد ترکی و فارسی و عربی
۸	مدرس العلوم	در لقب اخوندی بدینست آنچه که وخط میداند و بتعلیم علوم ادبیة و منطق و اصول و فقه قادر باشد
۹	قاضی	در لقب اخوندی بدینست آنچه که مدرس میداند و عالم بعلم قضا و فرائض باشد و بالغ و عاقل بوده قادر بر اطاء و انتا کرد
۱۰	شیخ الاسلام	در لقب اخوندی بدینست جمیع آنچه که در مراتب تسعة فوق الذکر مرقوم است و در اداره امورات روحانیة بصیرت کامل داشته باشد

صدر اداره روحانیة شیعه مذهب شیخ الاسلام زاقافقاس اخوند احمد حسین زاده

عصنوی اداره روحانیة شیعه مذهب زاقافقاس
 اخوند مهدی محمد زاده
 اخوند علی اکبر صدر زاده

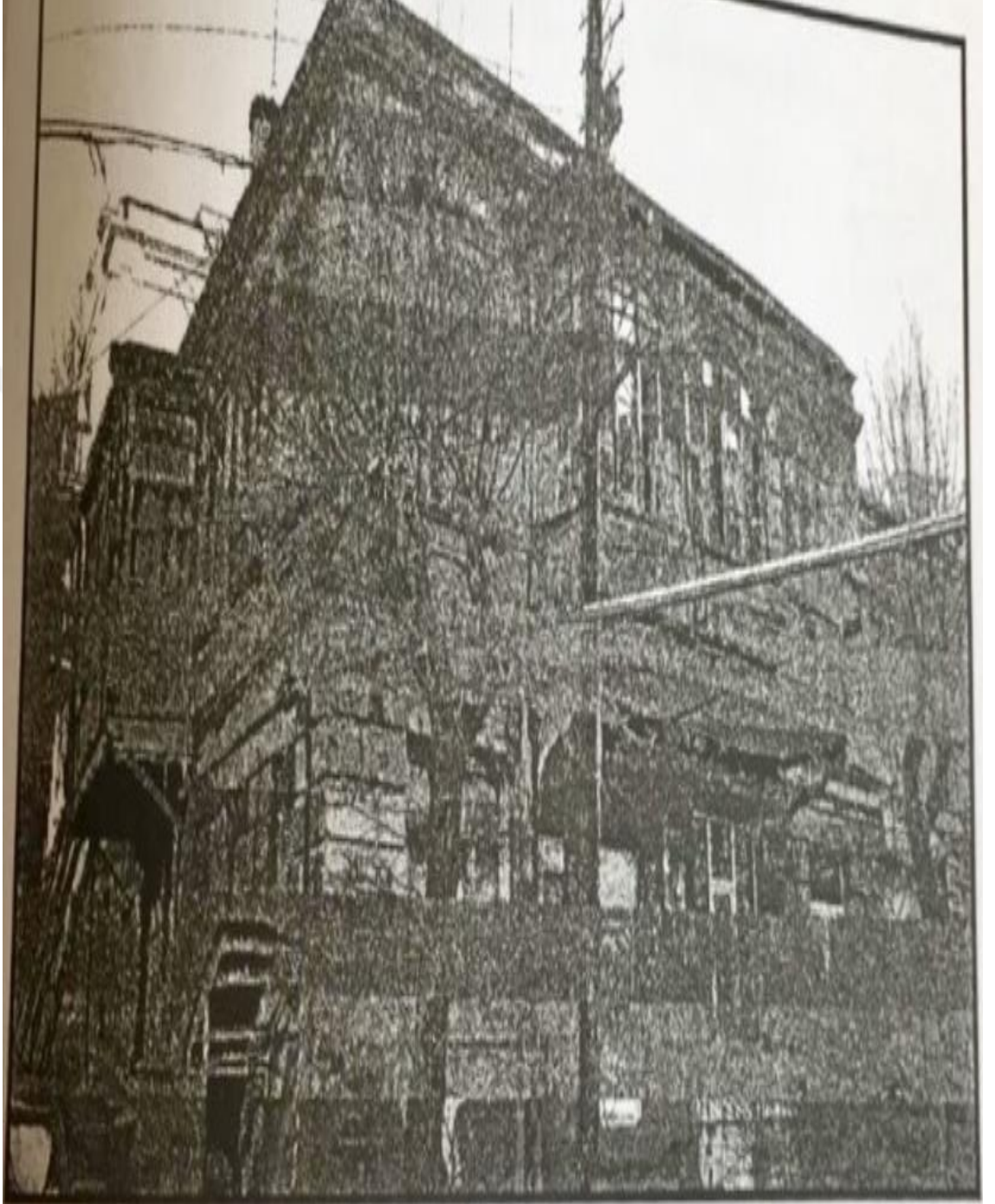
Ek 4. Güney Kafkasya İslam İdaresine Bağlı Olarak 1900 Yılında Faaliyet Gösteren
Sünni Cami ve Din Adamlarına İlişkin Belgenin Tıpkı Basımı

Книжковенія губер- ній, городовъ и уѣздовъ	Число пригородовъ	Число мечетей	Число при- городовъ и мечетей	Цркви		Число ва- кантныхъ должностейъ въ 1899 году.
				было за- то	бы- ло ва- кан- но	
<u>Минская губернія</u>						
Гор. Минск	1	1	2	2	"	"
Уѣзды:						
Минский	3	1	3	3	"	"
Сморгонскій	5	3	5	5	"	"
Меневскій	3	1	3	3	"	"
Борисовскій	29	9	29	29	"	"
Ломжинскій	35	64	35	32	3	4
Ашмянскій	9	3	9	8	1	2
	85	82	86	82	4	6
<u>Биружская губернія</u>						
Гор. Шенявскі	10	11	10	8	2	5
— Бару	2	"	2	2	"	"
— Куды	1	1	1	1	"	"
Уѣзды:						
Шенявскій	58	47	58	51	7	51
Горайскій	74	113	74	66	8	41
Кудинскій	114	223	114	103	11	41
Дзевядскій	7	4	7	5	2	11
Ленкоранскій	4	4	4	4	"	1
	270	403	270	240	30	20
<u>Вилисветпольская губернія</u>						
Гор. Нуха	23	24	24	26	1	3

Наименованіе губер- ній, городовъ и уездовъ.	Число городовъ	Число селеній	Число усадебъ въ которыхъ имѣются земельныя посѣды	Узлы		Число въ кантонахъ земельныхъ посѣдовъ въ 1898 г.г.
				было до 1897 г.г.	состо- итъ въ кан- тонахъ	
<u>Уезды:</u>						
Кузнецкій	102	126	102	93	9	10
Замозурскій	17	13	17	16	1	1
Симбирскій	17	17	17	12	5	6
Аренскій	54	103	54	49	5	6
Джеванширскій	16	5	16	10	6	5
Козахскій	36	19	36	32	4	7
Джебранскій	14	5	14	10	4	4
Шумскій	5	2	5	3	2	2
	284	314	288	251	37	44
<u>Гриванская губернія</u>						
<u>Уезды:</u>						
Гриванскій	Сводный не полученъ					2
Новобазисскій	5	4	5	3	2	1
Александровскій	3	3	3	2	1	1
Сурманскій	2	1	2	1	1	"
Шарур-Дирамазскій	Сводный не полученъ					1
	10	8	10	6	4	5
Всего въ 4-хъ губерніяхъ	649	807	654	579	75	75
Председатель Гриванскій Знаменскій Муртинъ Г.Ф. Галловъ						
Секретарь Плано						

Ek 5. Güney Kafkasya İslam İdaresi Binası (Güney Kafkasya İslam İdaresi resmi olarak faaliyete geçtiği 1873 ile lağvedildiği 1917 yılları arasında Tiflis Zubalashvili Caddesinde 12 Numarada bulunan bu binada faaliyet göstermiştir).

Kaynak: Guniava, 2013; 597.

Kaynak: Gürcistan Merkez Film ve Fotoğraf Belgeleri Arşivi. Albüm 369. Fotoğraf 38

Ek 7. Güney Kafkasya İslam İdaresi Şeyhülislamı Abdusselam Ahundzade (1893-1907)

TIFLIS. — LE CHEIK-OUL-ISLAM.

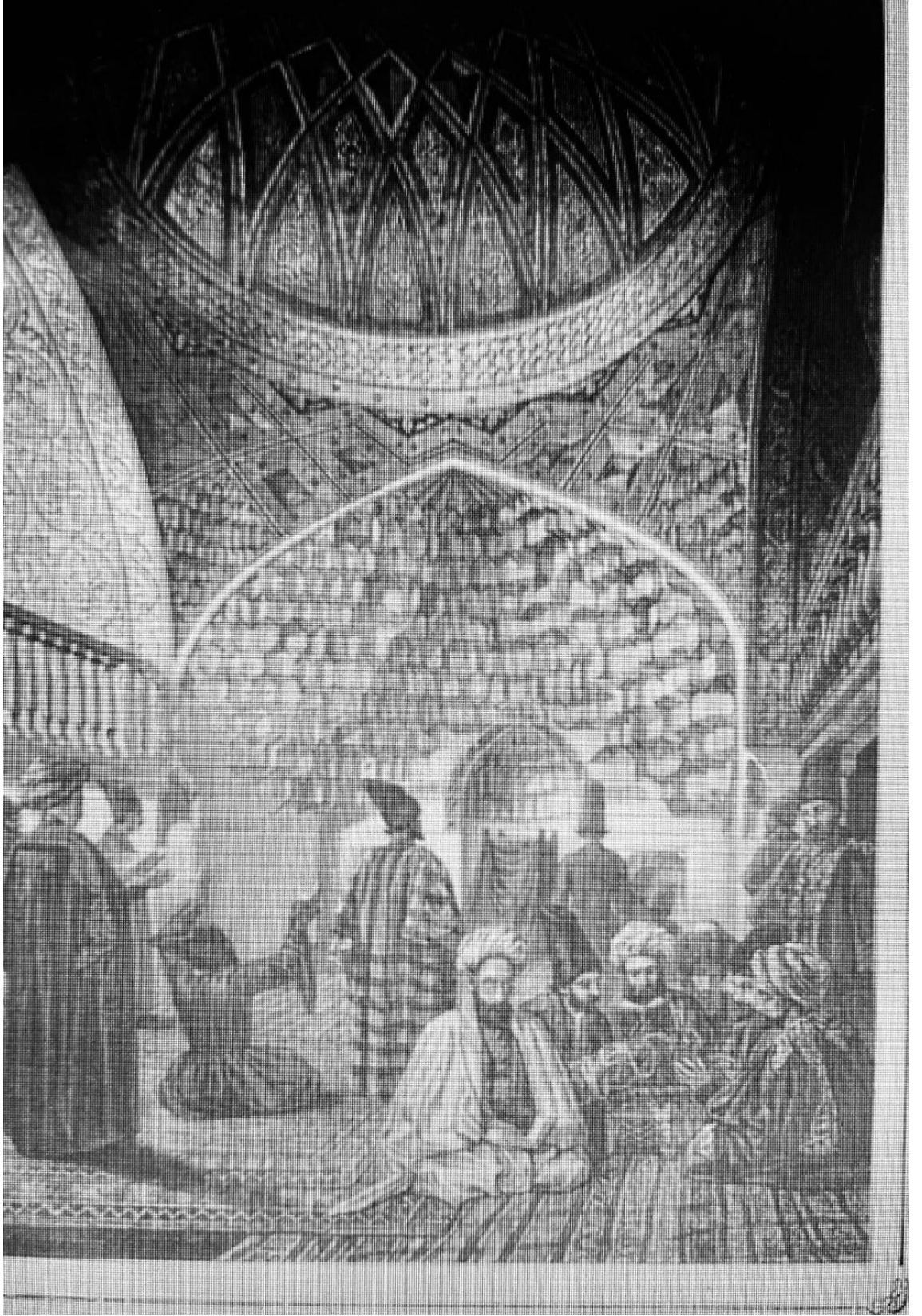
Kaynak: Ru.wikipedia.org

Ek 8. Güney Kafkasya İslam İdaresine Bağlı Olarak Faaliyet Yürüten Tiflis Cuma
Mescidi 19. Yüzyıl

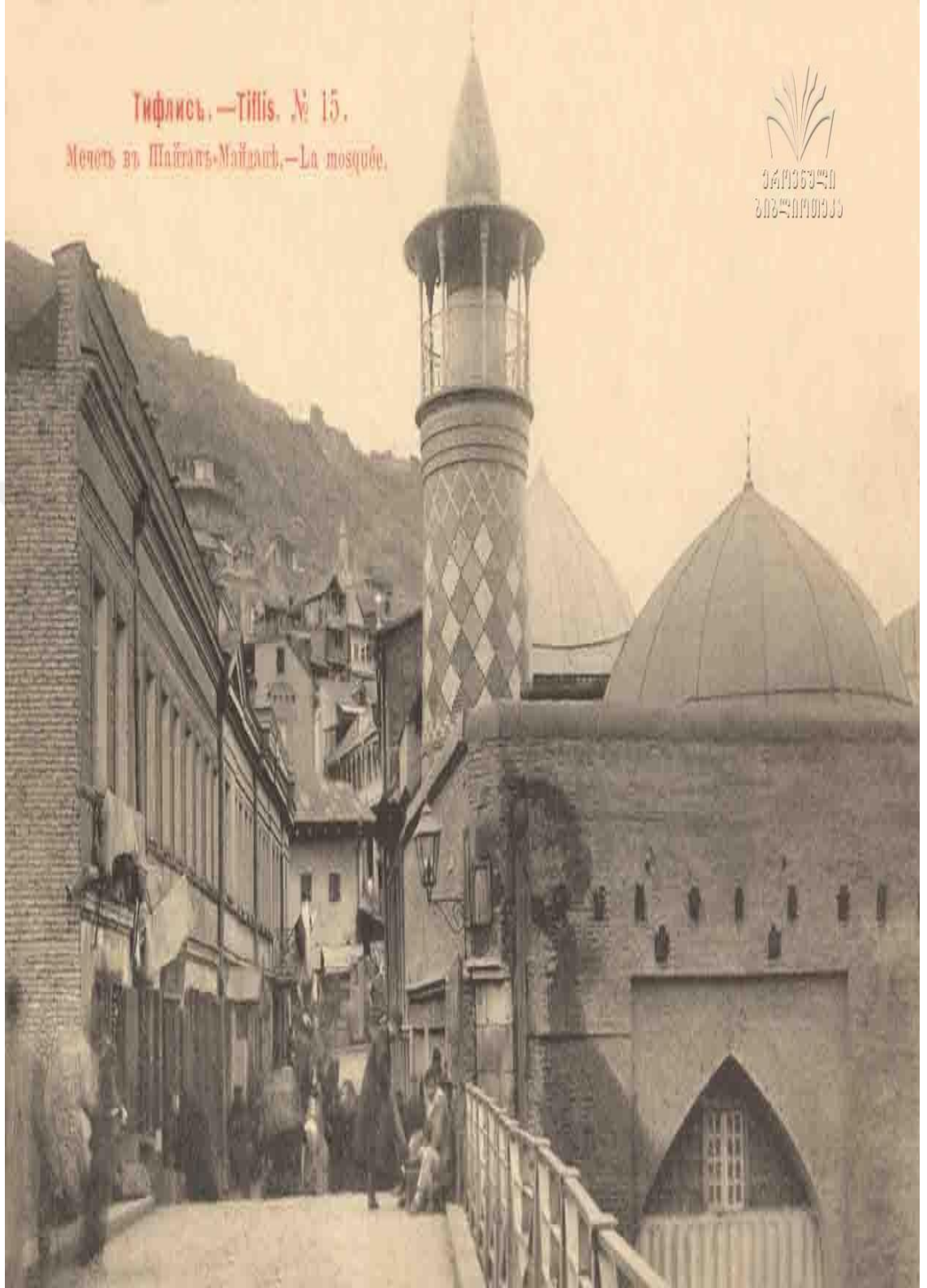
Kaynak: Gürcistan Merkez Film ve Fotoğraf Belgeleri Arşivi. Albüm 799. Fotoğraf 59

Ek 9. Güney Kafkasya Bölgesinde Bulunan Camilerden Birinin İç Kısım Tasviri 19.
Yüzyıl

Kaynak: Rusya Hakları Albümü 1877

Ek 10. Güney Kafkasya İslam İdaresine Bağlı Olarak Faaliyet Yürüten Tiflis Şii Cami

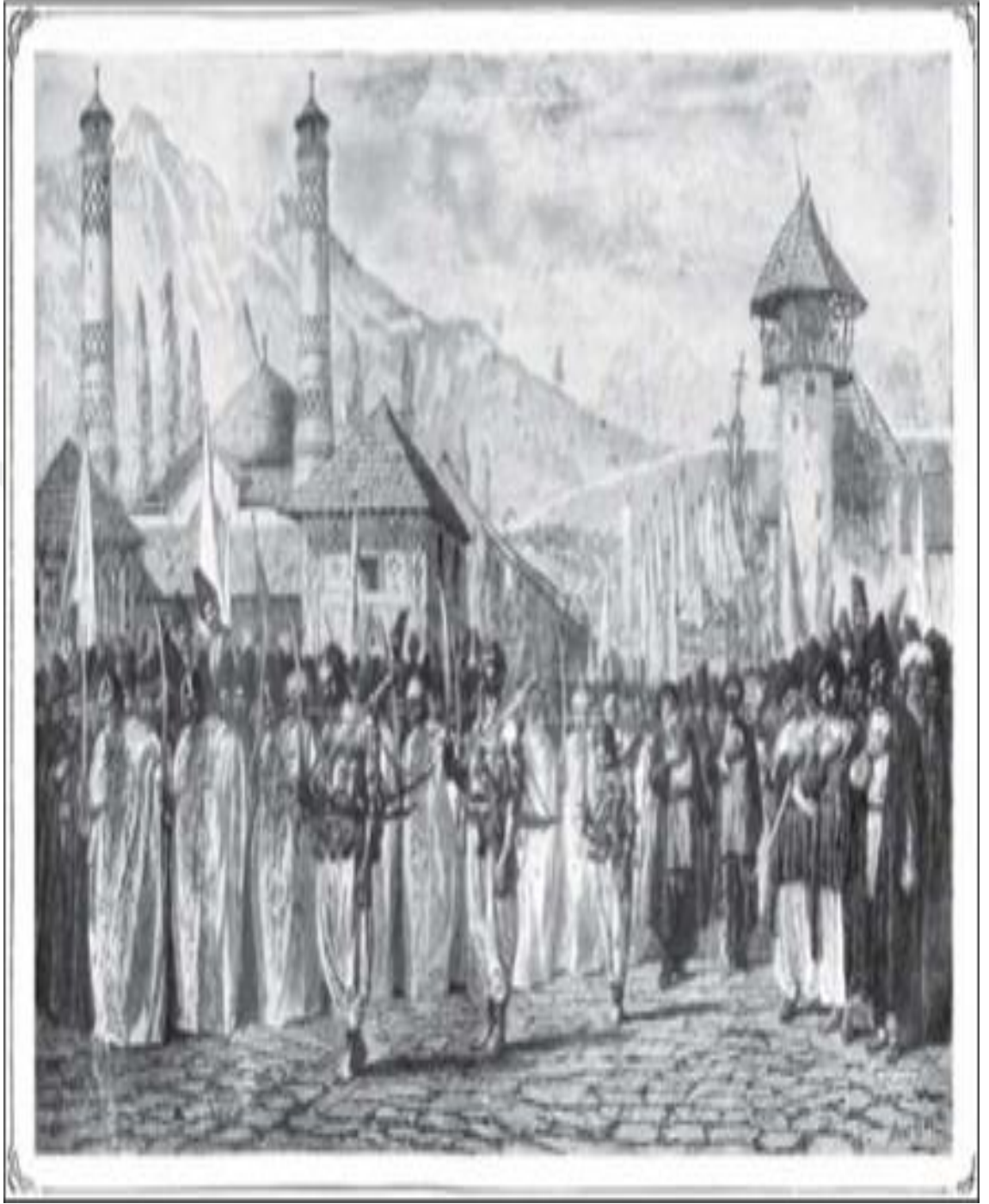
Kaynak: Gürcistan Merkez Film ve Fotoğraf Belgeleri Arşivi. Albüm 799. Fotoğraf 195

Ek 11. Güney Kafkasya Bölgesinde Bulunan Müslüman Okullarından Birinin İç
Kısımının Tasviri 19. Yüzyıl

Kaynak: Rusya Hakları Albümü 1877

Ek 12. Güney Kafkasya Bölgesinde Bulunan Şii Mezhebine Mensup Müslümanların
Dini Ayinlerinin Tasviri 19.Yüzyıl

Kaynak: Rusya Hakları Albümü 1877

Ek 13. Güney Kafkasya İslam İdaresine Bağlı Olarak Faaliyet Gösteren Yelizavetpol
Yeşil Cami 19.Yüzyıl

Kaynak: Gürcistan Merkez Film ve Fotoğraf Belgeleri Arşivi. Albüm 2. Fotoğraf 88

ÖZGEÇMİŞ

Yıldırım OKATAN, ilk ve orta eğitimini Bursa ilinde tamamladıktan sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2003 yılında mezun olmuştur. 2006 yılında İçişleri Bakanlığı bünyesinde göreve başlayan Okatan, 2015-2018 yılları arasında Dışişlerine bağlı olarak Türkiye Cumhuriyeti Tiflis Büyükelçiliği'nde Ataşe olarak görev yapmıştır. Gümüşhane Üniversitesi Tarih Anabilim dalında 2017 yılında başladığı yüksek lisans eğitimini 2019 yılında tamamlayan Okatan, 2019 yılında aynı anabilim dalında başladığı doktora programından 2023 yılında mezun olmuştur. Okatan yabancı dil olarak İngilizce ve Rusça bilmekte ve İçişleri Bakanlığına bünyesindeki görevini devam ettirmektedir.

Bilimsel Faaliyetler:

- Nazır, B. ve Okatan, Y. (2020). Suikaste Katılanların Anlatımı ile Nemesis Operasyonu Kapsamında Cemal Paşa'nın Öldürülmesi, Türkiye Günlüğü, Sayı:141. Ankara.
- Okatan, Y. (2019). *Rus Telgraf Belgelerine Göre 93 Harbi Kafkas Cephesi*, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane.
- Okatan, Y. ve Saylan, K. (2020). Vehib Paşanın Ermeni Mezalimi ile İlgili Rus Mevkidaşlarına Yazdığı Telgraflara Dair, Ermeni Araştırmaları, Sayı:66. Ankara.
- Okatan, Y. (2022). Arşiv Kayıtlarına Göre 1 Ocak 1939 ile 15 Ağustos 1939 Tarihleri Arasında Ülkemizin Çeşitli Yerlerinde Meydana Gelen Afetler, Disiplinler arası Afet Risk Yönetimi Çalışmaları II, Gazi Kitabevi. Ankara.
- Okatan, Y. (2022). Rus Telgraf Belgelerine Göre 93 Harbi Esnasında Ruslar Tarafından Ele Geçirilen Esirler Ganimetler ile Tarafların Ölü ve Yaralı Sayıları, Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Serisi Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar, Gazi Kitabevi. Ankara.
- Okatan, Y. ve Holoğlu, E. (2022). Rus İşgali Döneminde Gümüşhane'de Yapılan Ermeni Mezalimine Bazı Dikkatler, Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Harşit Savunması Sempozyumu. Giresun.
- Okatan, Y. (2022). Rus Telgraflarına Göre Kafkas Halklarının 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı Esnasındaki İsyan Hareketleri. Avrasya Etüdleri. Sayı:61. Ankara.

- Saylan, K. ve Okatan, Y. (2019). Maveray-ı Kafkas Hükümeti ile Osmanlı Devleti Arasında Geçen Barış Görüşmelerinin Maveray-ı Kafkas Parlementosu'na Yansımaları, International Scientific Researches Congress 2019 Tbilisi.
- Saylan, K. ve Okatan, Y. (2019). Cemal Paşa'nın Ölümünün Tiflis Basınına Yansımaları, Türkiye Günlüğü, Sayı:140. Ankara.

